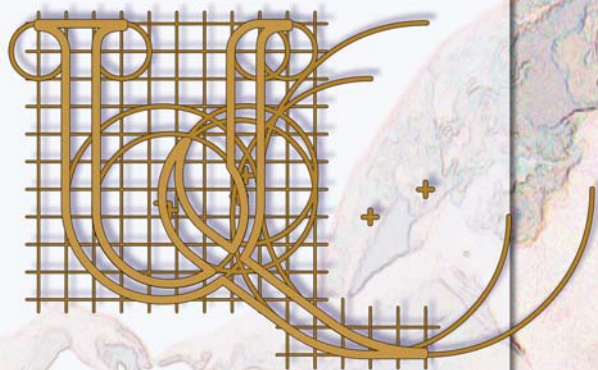

ՌՈՒԲԵՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՄԿՁՐԻՑ ԷՐ ՏԱԻԼ

**Քրի պատմության և
տառարուեստի
համառոտ ակնարկ**

ՌՌԻԲԷՆ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՍԿՉԲԻՑ ԷՐ ՏԱՌԸ

*Գրի պատմութեան և տառարուեստի
համալուծաւ ակնարկ*

ՏՆՂԴ

ԵՃՇՊԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԻՆ

Ե Ր Ե Ի ԱՆ

Խմբագիր՝ Գեորգ Տեր-Վարդանեան

ՀՏԴ 801.115

ԳՄԴ 81.2-8

Յ-251

Ռուբէն Յակոբեան (Թարումեան)

Յ-251 Սկզբից էր տառը. Գրի պատմութեան եւ տառարուեստի
Համառօտ ակնարկ: Ուսումնական ձեռնարկ /Թարումեան.- Եր.
«ԵրՃՇՊՀ Հրատարակչութիւն», 2004, - 242 էջ, 117 նկար:

Գրքում Համառօտակի շարադրուած է գրի պատմութիւնը, ներ-
կայացուած են գրի տարբեր տեսակները: Առանձին շարադրուած է Հայոց
գրի պատմութիւնը, դիտարկուած են Հայոց տառերի ծագումնաբանական
Հարցեր՝ էինքըվ նախաքրիստոնէական Հայոց գրի գոյութեան վարկածից:
Զգալի տեղ է յատկացուած Հայոց, ինչպէս նաեւ լատինական եւ կիրեղեան
տառերի գործնական ձեւաստեղծման եւ գեղագիտական Հարցերին:

Յ $\frac{4602\ 000\ 000}{820(01)-2004}$ 2004

ISBN 99941-914-5-4

ԳՄԴ 81.2-8

(Պ) Պատճէնաշնորհ, Ռ. Յակոբեան (Թարումեան), 2004

ԽԱՐԵԱԳՐԻ ԿՈՂԱԻՅ

Մեր գրին եւ գրչութեան պատմութեանը վերաբերող մանր ու մեծ, Համառօտ կամ ընդարձակ աշխատութիւնները բաւական շատ են: Անշուշտ, այդ մեծ ժառանգութեան առկայութիւնն ամենեւին չի նշանակում, թէ արուածը բաւարար է, կամ ասպարեզի ինդիքները լուծուած Համարելու իրաւունք ունենք: Սակայն սրան առնչուող մի այլ կարեւոր՝ գործնական տառաստեղծման բնագլառում, ցաւօք, մեր ունեցածը բլրովին մեծ չէ:

Կայ մի այլ՝ տառաստեղման ասպարեզում՝ նորերս առաջացած իրողութիւն. արճիճի վրայ, Հիմնուած տպագրութիւնն արդէն գրեթէ Հիմնովին դուրս է մղուել կեանքից: Համակարգչային տպագրութիւնն այժմ լիովին գերիշխում է նաեւ ամբողջ Հայ (Հայաստանեան եւ սփիւռքի) իրականութեան մէջ: Տպագրական արուեստի Հին՝ արճճաՀիմք սկզբունքի պայմաններում եւս մեր տառաստեսականները շատ էլ ակնաՀաճոյ, դիւրընկալելի ու ինայորդական չէին: Նոր պայմաններում էլ տառաստեղծները նախ քանակով շատ չեն, ապա՝ մեծ մասամբ մասնագիտական անՀրաժեշտ պատրաստութիւն չունեն: Աւելին՝ ազգային գրի անցած ճանապարհին, նրա մանրամասներին ու միտումներին անտեղեակ լինելով, երբեմն՝ պաՀի թելագրանքով Հապշտապ գործ անելով, մէջտեղ են բերում տառաստեսակներ, որոնք աւելի շատ կապ ունեն օտար՝ լատինատառ կամ ռուսական-կիրեղեան գրա-տառային

աւանդոյթի Հետ, ուստի եւ դրանցով ասպարէզ նետուող գրակա-
նութիւնը մեր մշակոյթի Համար դառնում է աւելորդ՝ չընթերցուող
մի բեռ:

Համոզուած ենք, որ այսուհետեւ արճիճի տառատեսակներ
ստեղծելն անխմաստ է լինելու, ասպարէզի զարգացման միակ
եղանակը լինելու է Համակարգչայինը: Բնականաբար, այստեղ
նոյնպէս նախընտրելի է լինելու արհեստավարժութիւնը: Այս ամէնի
Հիման վրայ կարող ենք վստահօրէն ասել որ Ռուբէն Յակոբեանի
ներկայ աշխատութիւնը շատ անհրաժեշտ, նոյնիսկ արդէն ուշացող
գիրմ է: Եթէ աւելացնելու լինենք նաեւ այն, որ Հեղինակը Համա-
կարգչային տառաստեղծման գործի սակաւաթիւ լաւ մասնագետ-
ներից մեկն է, ապա առաւել ակնառու կլինեն այս աշխատութեան
արժանիքները:

Մենք Համամիտ չենք Հեղինակի որոշ գրոյթների եւ գնահա-
տականների (օրինակ՝ Հայոց դարձին, Լուսաւորչի գործունե-
ութեանը, նախամետրոպեան գրին վերաբերողներին), սակայն գրքի
արժէքի իմաստով սա նշակակութիւն չունի: Կարելորն այն է, որ
աշխատութեան կառուցուածքը լիովին տրամաբանական է. շա-
րագրանքի Համար որդեգրուած լաւագոյն սկզբունքն այն է, որ
տառաստեղծման գործնական ինդիւրները ներկայացուած են
ազգային գրչութեան պատմութեան, գրատեսակների առաջաց-
ման ու զարգացման աւանդոյթի անհրաժեշտ իմացութեամբ ու
Հաշուառմամբ: Աւելին՝ գիտակցելով որ Հայ ընթերցողը շատ է ա-
ռնչւում որոշակիօրէն այլ մշակութային աշխարհների Հետ, նա իր
ինդիւրները գիտարկում է նաեւ լատինական, յունական ու
կիրեղեան գրերի աւանդոյթի անհրաժեշտ իմացութեամբ, որով եւ
աւելի տրամաբանուած ու Հիմնաւորուած են դառնում յատկապէս
«Գործնական տառաստեղծում» գլխում ներկայացուած կարելոր
արդիւնքները:

Այսպիսով Ռ. Յակոբեանի ներկայ գրքի կարիքն այսօր շատ
մեծ է:

Գեորգ Տէր-Վարդանեան
28. ԺԲ. 97.

Գ

իրը եւ ճարտարապետութիւնը արուեստի այն ստեղծագործական բնագաւառներից են, որոնք առաւելագոյնս արտայայտում են տուեալ ժողովրդի ձեւաբանական իդէալները եւ ճանաչողական ըմբռնումները: Գրչութեան եւ ճարտարապետութեան արուեստները յօրինուածքային արարող Հիմքեր ունեն, ու Հէնց այդ պատճառով էլ նման են իրար եւ փոխկապուած: Ներկայացուող աշխատութեան վերնագիրը՝ այն է. «Սկզբից էր տառը. գրի պատմութեան եւ տառարուեստի Համառօտ ակնարկ»՝ որպէս թեմայի արտայայտութիւն՝ Հետաքրքիր է գտնուած: Պարզորոշ երեւում է, որ աշխատութիւնում ուսումնասիրուած են տառի ձեւագոյացումը, նրա պատմական զարգացումը եւ գեղագիտական Հարցերը: Աշխատութեան նպատակն է գեղարուեստի մասնագիտութեան ուսանողներին ոչ միայն սովորեցնել գրչարուեստի գեղագիտական սկզբունքները, այլեւ այն կատարել ձեւաբանական մեթոդով. այսինքն՝ տառարուեստը սովորեցնել իր կազմաւորման ընթացքի մէջ: Այդ կապակցութեամբ աշխատութիւնում մեթոդական ինդիրներ են դարձել Հայոց այբուբենի, ինչպէս նաեւ առհասարակ գրի ստեղծման պատմութիւնը, Հայոց տառերի վայելչագրական առանձնայատկութիւնները եւ այլն:

Տառարուեստի ուսումնասիրությունը բոլորովին էլ նոր չէ: Կան Հայ գրչութեան արուեստին նուիրուած բազմաթիւ աշխատութիւններ, օրինակ՝ Ս. Լալաֆարեանի, Արտ. Մաթեոսեանի: Սոյն աշխատութիւնը մեկնակէտ վերձնելով վերոյիշեալ աշխատութիւնները, ինչպէս նաեւ Հայկական ձեռագրերն առհասարակ, որոնք գրքի ձեւով Հայ գրչութեան արուեստի իրական թմանգարաններ են, միաճիւտում է նրանց ներդրումները ըստ ճարտարապետական գրչութեան պաճանջների: Վերջինն աւելի ցայտուն է դառնում, եթէ նշենք, որ աշխատութիւնը նաեւ Հիմնուած է Հայկական տառարուեստի բնագաւառում արդի Համակարգչային նուաճումների կիրառման վրայ: Համակարգչային եղանակները գրչութեանը ձեւակերպման մեծ Հնարաւորութիւններ են ընձեռում: Միջնագրեան տառարուեստը, կանոնացուելով արդի Հայ վարպետների որոնումներով, Համակարգիչների միջոցով Համամասնական, Համաչափական եւ պլաստիկայի տարբերակումներ կատարելու բազմազան խորմ է ստեղծում: Ուսումնասիրութեան՝ նշուած նուաճումների միաճիւտման մեթոդի շնորհիւ ստեղծուած սոյն ուսուցողական ձեռնարկը կարելոր ներդրում է պատմական, ձեւաբանական եւ մանկաւարժական բնագաւառների Համար: Մանն աշխատութիւնը՝ մեթոդական Հաւամ կերպով ներկայացումը վաղուց էր սպասում: Այն այսօր անհրաժեշտ է եւ ունի զարգացման խօստումնայից Հեռանկար:

Դ. Քերթմէնջեան
Ճարտարապետութեան դոկտոր

30 յուլիսի 1997 թ.

ՆԱԽԱԲԱՆ

Գ

իրը գծային նիշերի միջոցով մարդու խօսքի ամրակայմանն ձեռն է: Քանի որ միայն գրի յայտնագործումը մարդկութեանը Հնարաւորութիւն տուեց կուտակելու եւ Հետագայ սերունդներին Հաղորդելու գիտելիքներ, ուրեմն, իրաւամբ, սաքաղաքակրթութեան ամենահիմնարար բաղադրիչներից է: Եւ պատահական չէ, որ գրի ստեղծումը բոլոր ազգերի մօտ Համարուել է աստվածատուր երեւոյթ, իսկ գրի ստեղծողները սրբացուել են. երկար դարեր գիրն ու գրագիտութիւնը Հիմնականում եղել են քրմութեան մենաշնորհը:

Ընդհուպ մինչեւ ձայնասփիւռի եւ ձայնագրութեան յայտնագործումը միայն գիրն էր Հնարաւորութիւն տալիս մարդկային միտքը Հաղորդելու տարածութեան եւ Ժամանակի մէջ, պահպանելով այն դարերի ընթացքում: Եւ նոյնիսկ այսօր մեքանական եւ էլեկտրոնային ձայնագրութեան նկատմամբ գիրն ունի մի շարմ առաւելութիւններ, որոնցից կարեւորագոյնը, թերեւս, շարագրանքի Հետ աշխատելու պարզութիւնն ու արագութիւնն է:

Բացի իր անմիջական նշանակությունից, գիրն ունի նաև գեղարուեստական արժեք. քանի որ իւրաքանչիւր գիր նախ եւ առաջ այս կամ այն ձեւն ունեցող նշանների բազմություն է, այդ ձեւերն էլ ըստ կատարման կարող են ունենալ գեղարուեստական ներգործութեան ուժ, ունենալ կամ չունենալ որոշակի գեղագիտական արժեք: Այս տեսակետից գիրը ո՛չ միայն գրաբանություն կոչուած գիտությունն ուսումնասիրման առարկան է, այլեւ՝ գեղագիտությունն, ճարտարապետությունն եւ այլն: Ի տարբերություն Հարցի գրաբանական կողմի, որը բավականաչափ չլուծուած խնդիրներ ունի, գրի գեղագիտական Հարցերին նուիրուած են բազմաթիւ աշխատություններ, Հարցն ուսումնասիրուած է բազմակողմանիօրէն: Սակայն, ինչպէս ցանկացած արուեստ, տառարուեստն էլ անսպառ է. ստեղծում են նորանոր տառատեսակներ, գրում են դրանք վերլուծող աշխատություններ, այսինքն՝ տառարուեստը մշտապէս զարգանում է:

Սակայն ասուածը Հայոց տառերին եւ Հայ տառարուեստին գրեթէ չի վերաբերում: ԻՀարկէ, մեզանում էլ կան գրաբանական ուսումնասիրություններ, նաև նոր տառատեսակներ են ստեղծում, սակայն, նախ եւ առաջ (օրինակ, Էրոպականի Համեմատ) անբաւարար է այդ գործերի ծավալը, աւելին է փնտմ ցանկանալ նաև մեթոդական մօտեցումների առումով: Գրաբանական բնոյթի լուրջ աշխատությունները կարելի է Հաշուել մասնների վրայ, իսկ Հայոց գրի նկարչական ու գեղագիտական Հարցերին առհասարակ կամ գրեթէ ոչ մի աշխատություն երբեւէ չի նուիրուել: Հեղինակները՝ նկարիչները եւ տառաստեղծները՝ իրենց գործերը Հրապարակում են առանց որեւէ վերլուծական, գործնական-բացատրական մասի: Այդ շարքում փոքր բացառություն է Հ. Մնացականեանի «Հայկական տառատեսակներ» գիրքը, որի մէջ կան որոշ գործնական խորհուրդներ:

Մեր գիրքը նպատակ ունի որոշ չափով լրացնելու այդ բացը: Քանի որ որեւէ գրի մասին խօսելիս անհնար է նրա զարգացման Հարցերին չանդրանդառնալը, ուստի այստեղ կան նաև գրաբանական ու պատմական որոշ էջեր: Սկզբում սա գրում էինք որպէս

Երեւանի ճարտարապետաշինարարական ինստիտուտի ուսանող-ների մեթոդական ձեռնարկ, սակայն աստիճանաբար ընդլայնուելով` այն վերաճեց առանձին մենագրութեան:

Մեթոդական առումով գիրքը Հիմնում է գրերի ձեւագոեացման ուսումնասիրման զուգաձեռնների անցկացման սկզբունքի, նրանց աստիճանական պատմական զարգացման դիտարկման եւ գծագրական եղանակներով նրանց յարմարագոյն վերարտադրութեան վրայ:

Աշխատանքը պատրաստուած է ո՛չ որպէս գիտաձեւտազօտական (յղումներով եւ փաստարկումներով) քննութիւն, քանի որ Հետապնդում է նախ եւ առաջ մանկավարժական նպատակներ: Ասուամենայնիւ, աշխատանքը Հիմնուած է Հայոց գրերին նուիրուած գիտաձեւտազօտական բնոյթի (այդ թւում` Ս. Լալաֆարեանի, Ա. Մովսիսեանի եւ այլոց. տէ՛ս նաեւ գրականութեան ցանկը) աշխատութիւնների Հանգամանալի ուսումնասիրման վրայ:

Չնաեւ գիրքը նուիրուած է Հայկական տառատեսակներին, սակայն Հաշուի առնելով այն Հանգամանքը, որ այսօր մենք յաճախ ենք շփուում նաեւ լատինական եւ ռուսական տառատեսակների Հետ, վերջում խօսելու ենք նաեւ նրանց առանձնատեսակութիւնների մասին: Սա արդարացուած է նաեւ նրանով, որ Հայոց գիրը, մի շարք ծագումնաբանական, ձեւաբանական եւ գործառութային առանձնատեսակութիւնների բերումով լատինական, կիրիլեան եւ յունական գրերի Հետ միասին, պատկանում է միեւնոյն խմբին: Նոյն Հանգամանքը Հնարաւորութիւն է տալիս լայնօրէն օգտուելու նաեւ այդ գրերին վերաբերող ուսումնասիրութիւններից, ինչը եւ արել ենք:

Գիրքն ունի երկու Հիմնական` պատմական եւ մեթոդական, ինչպէս նաեւ «Հայ տառարուեստի երախտաւորները» յաւելուածական մասերը: Պատմական մասում դիտարկուած են ընդհանրապէս գրի եւ, մասնաւորապէս` Հայոց գրի ստեղծման Համառօտ պատմութիւնը: Ընդ որում, Հաշուի առնելով, որ մեր կողմից կատարուած ուսումնասիրութիւնները պահանջում են վերանայել Հայոց գրի ստեղծման պատմութեան որոշ Հանգուցային պաշերը,

այս բաժինը մենք շարադրել ենք նեկայեացնելով է՛ւ աւանդական, ընդունուած կարծիքը, է՛ւ մեր Հետազօտութիւններից բխած եզրկացութիւնները: Մեթոդական մասում մնորադարձ է արուած Հայոց եւ, ինչպէս վերը նշուած է, նաեւ լատինական ու կիւրեղեան տառածեւերի իրագործման օրինաչափութիւններին, դիտարկուած են դրանց գծապատկերման տարբեր եղանակներ:

Մեր խորին շնորհակալութիւնն ենք յայտնում բոլոր նրանց, ովքեր իրենց խորհուրդներով, դրուատական խօսքերով, ինչպէս նաեւ Համապատասխան պայմաններ ստեղծելով ու միջոցներ տրամադրելով՝ նպաստել են այս գրքի ստեղծմանը:

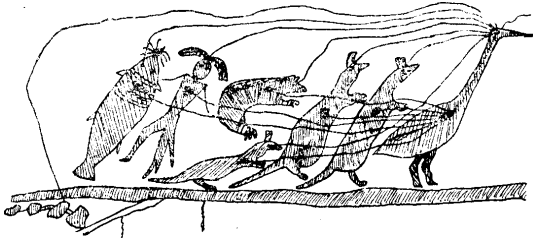
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿԱՆՐԿ

Այս գլխում շարադրում է գրի Համառօտ պատմութիւնը: Գրի պատմութեան գոնէ մակերեսային իմացութիւնն անհրաժեշտ է տառատեսակների այս կամ այն ձեւերը, կառուցուածքն ու բնոյթը Հասկանալու Համար: Տառատեսակների զարգացման վրայ ազդում են ամենատարբեր Հանգամանքներ, իսկ զարգացման օրինաչափութիւնը Հասկանալը նշանակում է նաեւ ժամանակակից տառատեսակների ձեւերի ներքին տրամաբանութեան ըմբռնումը: Պատահական չէ, որ Հեղինակաւոր տառաստեղծներից շատերը տառարուեստի ուսումնասիրումը եւ տառաստեղծման զարգացումը Հիմնում են նրա պատմութեան քննութեան եւ **պատմական ձեւերի դիտակցուած պատճէնման** վրայ:

Գրի գոյացման եւ աստիճանական զարգացման ընթացքն ընդգրկում է մարդկութեան պատմութեան մի քանի Հազարամեակ: Գրի առաջացումն անբաժան է պետական կառուցուածքների գոյացումից, քանի որ Հէնց այդ պահից է առաջանում տնտեսական, իրաւաբանական, վարչական, գաղափարախօսական գործարքների արձանագրման, պահպանման եւ մեծ տարածութիւնների վրայ Հաղորդելու անհրաժեշտութիւնը:

Առանձին Հաղորդագրութիւններ անելու փորձեր նկատում են արդէն քարի դարի վերջից: Սկզբում Հաղորդումների Համար կիրառուել են յուշարար միջոցներ. նախ՝ դրանք կարող էին լինել

տարբեր տեսակի առարկաներ, օրինակ՝ պատերազմ՝ յայտարարելու դեպքում՝ նետեր, երկրորդ՝ այս կամ այն առարկայի պատկերային կամ պայմանական գծանշանները: Ի տարբերություն գեղարուեստական ստեղծագործությունների, նման պատկերագրերը գեղարուեստական նպատակներ չեն Հետապնդում, բայց նաեւ՝ բառի բուն իմաստով գիր չեն, քանի որ ոչ թէ ամրակայում են խօսքը, միտքը, այլ միայն յիշեցնում են նրա մասին:

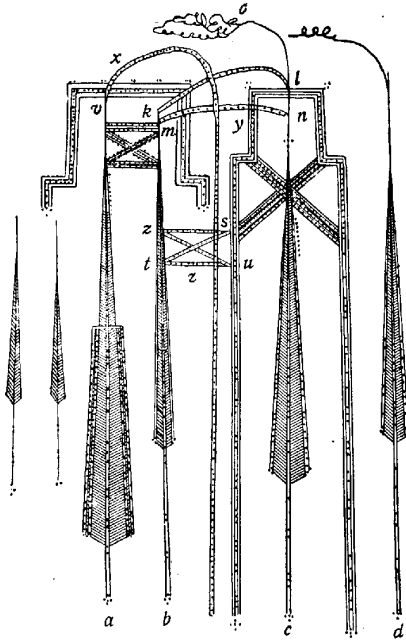

ՀԻՄՈՒՆԱՄԵՐԻԿԵՆՆ ԸՆԴՈՆՅՈՒՆԵՐԻ ՊԵՏԿԵՐԱԳՐԱՅՆՆ ՍԻ ՀԵՏՔԵՐԵՐ ՓՆՍՏԱԹՈՒՊԹ.

Որոշ լճերում՝ ձուկ որսալու իրաւունք ստանալու Համար Հնդկացիական եօթ ցեղերի (նշուած են տտտեմներով) կողմից ԱՄՆ-ի Կոնգրէսին ուղարկուած խնդրագիր: Տոտեմ - կենդանիների աչքերն ու սրտերը միացնող գիծը ցոյց է տալիս, որ բոլոր եօթ ցեղերը Համամիտ են կռունկի կերպարանքով պատկերուած գլխատը՝ օշկաբաւի ցեղին: Կռունկի աչքը եւ խնդրոյ առարկայ լճերը (ներքեւի ձախ մասում) միացնող, եւ առաջ՝ դէպի Կոնգրէսն ուղղուած գծերը պատկերում են ցեղերի խնդրանքը:

Ասպիսով, պատկերագրերը գրի նախատիպերն են: Եթէ գծագրական նիշը՝ նկարը կամ պայմանական նշանը, որեւէ որոշակի, Հաստատուն Հասկացութեան արտայայտման ձեւ է, ապա այն կոչւում է գաղափարագիր, իսկ նման նիշերի միջոցով Հաղորդումների գրանցումը՝ գաղափարագրութիւն:^{*} Գաղափարագրութիւնը պատկերագրութիւնից բուն գրին անցնելու փուլն է: Անընդամենը նախորդի որոշ չափով կատարելագործուած տարբերակն է եւ չի կարող արտայայտել Հասկացութիւնների միջեւ գոյու-

^{*}Անհրաժեշտ է նշել, սակայն, որ գաղափարագրերը մինչեւ այսօր շարունակում են կիրառուել արագ ընկալում՝ պաշտօնող Հանրամբժնէլի Հասկացութիւնների նշանակման Համար: Արդպիսիք են, օրինակ, ճանապարհային երթեւեկութեան նշանները, մարդատեսակների խորհրդանշանները եւ այլն. գաղափարագրերի մի տեսակ են նաեւ թմանշանները:

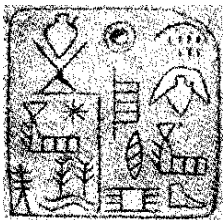

ԻՆՎԵՐՏ ԵՊՁԱՅ ԱՌՈՂ ՏՈՌԻ ՊՆՏՈՒԹՅՈՒՆ

Նկարի վերին մասում պատկերված աստիճանաւոր գծերը խորհրդանշում են սնէր: Տնէրից մէկի պատերը գծված են ո՛չ ամբողջովին, որ նշանակում է, թէ տոնը քրած է այն մարդու կողմից, որի պատկերը տեղադրուած է նրա մէջ: Ե-ն կնոջ պատկեր է (կէտագիծը պատկերի վերին աջ մասում խորհրդանշում է ծամբ): Ե-ն տիրում է (խաչաձև գծերը վերին մասում արտայայտում են տուեալ անձի ողբն ու թմախիծը): Ե պատկերը տղամարդու Ե պատկերի շէտ միացնող ԼԿ եւ ՈՄ գծերը, ցոյց են տալիս, թէ ով է նրա թմախիծի առարկան: ՉՏ, ՆՍ, ՆՏ գծերը, որ սովորաբար ծառայում են փոխադարձ սիրոյ արտայայտման շամար, այստեղ չառտում են Վ կէտից էլնող ՎՄԻ գծով: Այն խորհրդանշում է խոջնդոտ Ե-ի եւ Ե-ի միջեւ: Փէշ չազած (փէշը ռուս կնոջ տարբերիչ նշանն է) Ե կնոջ պատկերի կողքին ձախ կողմից կայ երկու փոքրիկ պատկեր: Դրանք երեխաներ են: Ե պատկերի գագաթից էլնող ՕՄ ալիքաձև գիծը նշանակում է, որ նրա մտքերը շէտանում են Ե-ի ետեւից: Տղամարդու Դ պատկերը նոյնանման ալիքաձև գիծ է յղում կնոջ Ե պատկերի կողմը, բայց ի պատասխան ոչինչ չի ստանում:

«Դու (Ե) մեկնում ես, կիրես ռուսի (Ա), որը կիսակի քո ճամփան դէպի ինձ: Դուք երեխաներ կունենաք, եւ դու կապրես ընտանեկան կեանքի շամոյքներով: Բայց ես՝ յավերժ տխուր, մտածելու եմ միայն քո մասին, չնայած որ այստեղ իմ կողքին կայ մարդ (Դ), որը սիրում է ինձ»: ԱՇա սա է գրուած նամակում:

թին ունեցող բարդ-յարաբերութիւնները՝ գործողութիւնների, առարկաների, երեւոյթների ծագումնային, ժամանակային, տարածական եւ այլ յատկանիշները: Գաղափարագրութիւնը չի արտայայտում բառի **Հնչինային ձևը**, Հետեւապէս՝ գաղափարակգիրը կարող է կարգաւ միայն տուեալ նիշերին ծանօթ մարդը, եւ իրեն անծանօթ որեւէ նիշի Հնչինային կառուցուածքը վերարտագրել՝ չի կարող:

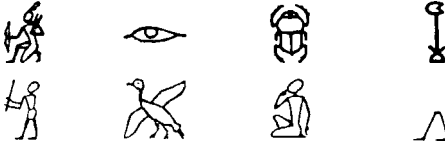

Հուներոսի գրի մի նմուշ
Ումի պատկերագրական սպիկներից (մ. թ.
ա. մօտ 3200 թ.)

Գաղափարագրութիւնն ունի նաեւ այլ թերութիւններ: Այն պահանջում է յիշելու աւելի քանակութեամբ նշաններ, այս կամ այն նշանի միանշանակ ըմբռնում՝ չի ապահովում, եւ, վերջապէս, վերացական Հասկացութիւնների պատկերման դէպքում դժարութիւններ է յարուցում: Այդ դժուարութիւնները յաղթահարելու Համար կայ մի քանի միջոց, որոնցից կարեւորագոյնն այսպէս ասած **Թնջուկա (ուբուսա)-Հնչինային** մօտեցումն է: Օգտուելով նրանից, որ իւրաքանչիւր Հասկացութիւն տուեալ լեզուում արտայայտում է Հնչինների որոշակի Համագրութեամբ, այդ Հասկացութեան նշանը կարելի է օգտագործել ո՛չ միայն ա՛յդ Հասկացութեան արտայայտման, այլեւ՝ Համապատասխան ա՛յլ Հնչինային կապակցութեան Համար: Այս եղանակով կարելի է արտայայտել իւրաքանչիւր, եւ նոյնիսկ՝ վերացական, պատկերման չենթարկուող Հասկացութիւն, ինչպէս նաեւ քերականական ցուցիչներ, մասնիկներ եւ այլն:

Հատ պայմանականօրէն՝ սա կարելի է պատկերել այնպէս, ինչպէս **Կ. Չեռէն** արել է եգիպտական գրի զարգացումը ներկայացնելու Համար: Նախ, պատկերագրերի միջոցով արտայայտուել են այն առարկաներն ու Հասկացութիւնները, որոնք անմիջական-

օրէն կարող են պատկերուել նկարով: Ապա, կատարուել է որոշ բառերի հնչիւնային փոխարինում. օինակ, ԽՐԻ «բղեզ» բառը կիրառուել է նաեւ ԽՐ «դառնալ» բառի համար:

Յետոյ, Հաւանաբար, կարճ բառերն օգտագործուել են բառերի մասերի հնչիւնային փոխարինման համար, օրինակ, msԺՐ՝ «ականջ» բառը կարող է կազմուել Հետեւեալ կերպ. ms՝ «պոչ» + ԺՐ՝ «զամբիւղ» = msԺՐ:

Իհարկէ, իրականում գրի զարգացման ընթացքն աւելի բարդ է, սակայն կարելոր է հասկանալը, որ իսկական գիրն այն է, երբ գրանցուած է Հենց խօսքը, երբ իւրաքանչիւր բառը եւ բառերի միջեւ առկայ բոլոր քերականական յարաբերութիւններն արտայայտուած են գրանշաններով, ուրեմն եւ՝ հնարաւոր է լինում վերարտադրել ոչ թէ Հաղորդման իմաստը, այլ նրա բառացի բովանդակութիւնը: Իրա համար անհրաժեշտ է, որպէսզի մշակուած լինի առանձին նշանների՝ **գրոյթների** խիստ որոշակի համակարգ. ընդ որում՝ իւրաքանչիւր գրոյթ պէտք է Համապատասխանի խօսքի խիստ որոշակի միաւորին. բառին՝ այդ դէպքում՝ դա կլինի բառագրական գիր կամ **բառագրութիւն**, վանկին համապատասխանելու դէպքում՝ վանկային գիր կամ **վանկագրութիւն**, եւ, վերջապէս, հնչիւնին համապատասխանելիս՝ **այբուբեն**: Վերջին երկու դէպքերը, սովորաբար, կոչուած են **հնչիւնային գիր**:

Բառագրական գիրը, որպէս կանոն, մաքուր, առանձին եւ ինքնուրոյն գոյութիւն ունենալ չի կարող, որովհետեւ նախ՝ լեզուների մեծ մասում՝ առանձին բառերի նշանների յաջորդական տեղագրումով կապակցուած խօսմ արտայայտելն անհնար է, ապա՝ քերականական յարաբերութիւնները բառերի միջեւ մեծ մասամբ ար-

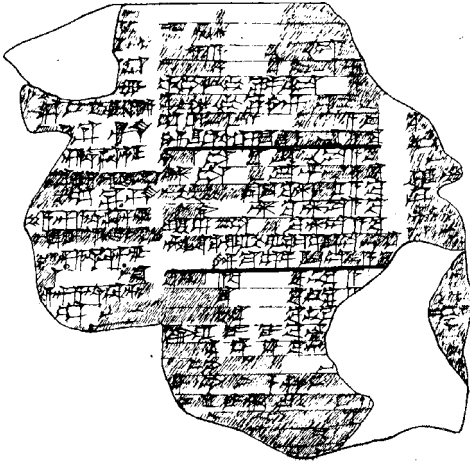
տայայտում են ձեւաբանական Հնչիւնային ցուցիչներով, որոնք յատուկ նշաններ են պահանջում: Այդ պատճառով տարածուել են բառա-վանկային գրերը: Սրանց հիմքում եղած գրոյթները երկար ժամանակ պահպանել են նկարային ձեւը: Միաժամանակ (եւ նրանց դուրս մղելով), կիրառուել են նաեւ արագագրական տարբեր եղանակներ, որոնցից կարեւորագոյնը բաբելոնեան սեպագիրն է:

Բառա-վանկային գիր

Բառա -վանկային, նկարային գրային Համակարգերը, Հաւանաբար՝ մեծ մասամբ իրարից անկախ, առաջացել են ամենուր, ուր գոյացել են պետութիւններ. փոխառուել կարող էր միայն խօսքի գծագրական պատկերման բուն գաղափարը, իսկ գրային միջոցները տարբեր լեզուների Համար ինքնայատուկ են եւ սերտ կապ ունեն տուեալ լեզուի Հնարաւորութիւնների Հետ: Նիշերի առանձին նմանութիւնները բացատրում են պատկերուող առարկաների եւ գրանիւթերի կամ այլ պատահական նմանութիւններով: Բառա-վանկային գրային Համակարգերից ամենայայտնիներն են. **Հին եգիպտականը** (մ. թ. ա. Գ Հազ. երկրորդ կէսից), **շումերականը** (մ. թ. ա. 3200 թուականից) եւ նրանից ծագած սեպագիր տարատեսակները, **էքամականը** (մ. թ. ա. Գ Հազ.), **նախաՀնդկականը** (մ. թ. ա. Գ-Բ Հազ.), **կրետականը** (մ. թ. ա. Գ Հազ. մինչեւ մ. թ. ա. Բ Հազ. վերջին քարորդը), **չինականը** (մ. թ. ա. Բ Հազ. -ից) եւ նրա հիմքի վրայ Հեռաւոր Արեւելքում՝ գոյացած այլ գրերը (կորեական, ճապոնական, վիետնամական):

Այս Համակարգերում գրոյթը կարող է լինել մի քանի տեսակի. նշանակել բառ (**բառագիր**), առանձին Հնչիւններ կամ Հնչիւնակապակցութիւններ (**վանկագիր**) կամ լինել Հասկացութիւնների որեւէ խմբի **որոշիչ**: Այս նշանների մի կարեւոր տեսակ էա. **այլադրերը**, որոնք այսպէս են կոչւում, որովհետեւ ծառայում են՝ որեւէ լեզւում մէկ այլ լեզուի գաղափարագրերով նրա իսկ բառերի եւ արտայայտութիւնների գրանցման - նշանակման նպատակին:

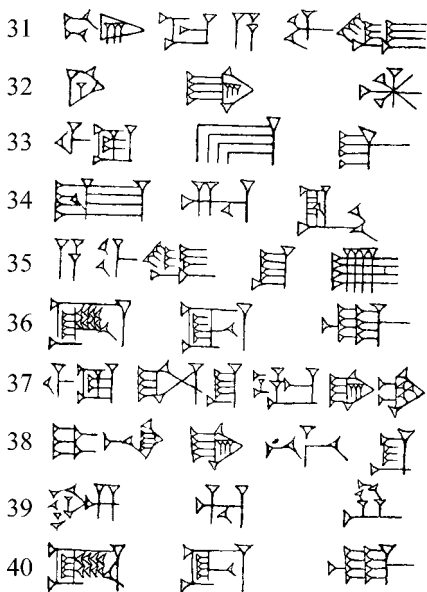
Քանի որ աշխարհի ամենաճին գրերի զգալի մասը պատկանում է սեպաձև գծիկներից կազմուած գրանշանների Համակարգ ունեցող գրերի խմբին, ուստի արժէ մի քանի խոսքով անդրադառնալ այդ գրերին, որ կոչուում են **սեպագրեր**:

«Գիլգամեշը եւ ուսին» շումերական դիւցազնաւէպի բնագրով կաէ սալիկի գծապատկերը (մ. թ. ա. թ Հազ): Սա Հնագոյն սեպագրի օրինակներից է:

Գրանշանների արտաքին այս ձեւը լիովին բացատրուում է դեռեւս չկարծրացած կաէ սալիկների վրայ ուղղանկիւն ձողի կողով գրելու արճեստով: Գտնուած Հնագոյն սալիկներից պարզ երեւում է, թէ ինչպէս է Հնագոյն նկարային գիրն աստիճանաբար վերածուել սեպագրի: Անհրաժեշտ է յիշել, որ սեպագիր ասելով Հասկանում են գրի արտաքին ձեւը, մինչդեռ սեպագրի տեսմ են ունեցել է ւ գաղափարագիրը, է ւ վանկագիրը, է ւ, նոյնիսկ, այբուբենը՝ Հնչինային գիրը:

Ստորեւ բերած է մի օրինակ Հին բաբելոնական գրից, եւ աղիւսակ, որը պատկերում է նկարային գրի աստիճանական վերածումը սեպագիր նշանների: Պէտք է, սակայն, Հատուկ ուշադրութիւն դարձնել այն Հանգամանքի վրա, որ ներկայացված ձեւափոխութիւնները իրականում կատարել են չափազանց դանդաղ՝ դարերի ու Հազարամեակների ընթացքում:

ՀԻՆ ԲԱՔԵԼԱԿԱՆ ԳԻՐԸ.
 Համմուրայի օրենսգրքի
 6-րդ կետը:
 (31) šum-ma a-wi-lum (32)
 namkur ilim (33) Û ekallim
 (34) iš-ri-íq (35) a-wi-lum šu-
 ú (36) id-da-ak (37) Û ša šu-
 ú-qa-am (38) i-na qá-ti-šu
 (39) im-hu-ru (40) id-da-ak
 Եթէ մարդը գողացել է Աս-
 տուծոյ կամ պալատի ունե-
 ցուածքը, այդ մարդը պիտի
 սպանուի. ինչպէս նաեւ նա,
 ով գողօնը նրա ձեռքից ըն-
 դունել է՝ պիտի սպանուի:

ՎԱՆԱԿԱՅԻՆ ԳԻՐ.

Գրի վանկային համակարգերը, սովորաբար, բառա-վանկա-
 յին համակարգերի հետագայ զարգացման արդիւնք են, չնայած
 յայտնի են նաեւ, այսպէս ասած, արհեստականօրէն վանկային գիր
 ստեղծելու առանձին դէպքեր: Դրանցից է, օրինակ, Հիւսիսամերի-
 կեան Հնդկացիական չիրոկի ցեղի Համար 1821 թուականին Հնդկա-
 ցի Սիկվայայի ստեղծած վանկային գիրը (այդ գրով որոշ ժամանակ
 նոյնիսկ լրագիր է հրատարակուել): Այսպէս, կրետէական բա-
 ռա-վանկային գրի ժառանգորդ դարձաւ Աիպրոսի վանկային գի-
 րը, իսկ Հին պարսկական գրեթէ մաքուր վանկային գիրը բաբելո-
 նեան սեպագրի հեռաւոր ժառանգորդն է: Վանկային գիրը լայն
 տարածում գտաւ յատկապէս Հնդկաստանում եւ Հարաւ-Արե-
 ւելեան Ասիայում: Նրա ամենաՀին համակարգերից են քարոյժին եւ
 բրահմին (մ. թ. ա. Դ-Գ հազ.), որոնց ծագումն առայժմ այնքան էլ
 պարզ չէ:

Սպիտակ նաթր	Անուգոր նշան- ների շնագույն քեղեր	Վաղ բարեկարգ գիր	Ատտեսանյան գիր	Նախնան և՛ Խոնջի բնասեր
				ԹՊՅՈՒԷ
				ՉՈՒԿ
				ԷՇ
				ՅՈՒԼ
				ԱՐԵԼ ՕՐ
				ՀՆՅԱՆՆՏԻԿ ՀՆՅԱՆՈՒՅ
				ՊՏՈՒՍՈՒ ՆԿԻ
				ՎԱՆԵԼ
				ԲՈՒՆԻՐԱՆԳ ՆԵՏԵԼ, ՇՐՁԵԼ
				ՔՂՅԵԼ ԿՐԱԳՆԵԼ

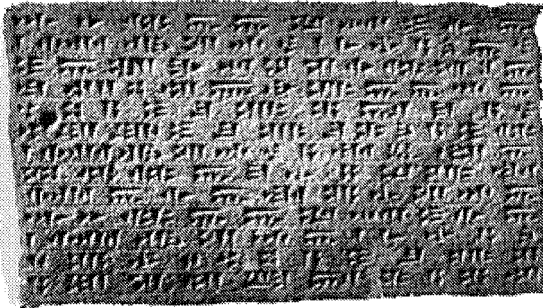
ՀԱՆՔԱՆՈՒՄ ԵՒ ԿՐԱԳՆԱԿԱՆ ԿՐԱՅԻՆ ԿՐԻՍՏՈՍԻԱՆ ԱՆՈՒՍՏՅԱՆ ԿՐԻՍՏՈՍԻԱՆ ԿՐԻՍՏՈՍԻԱՆ ԿՐԻՍՏՈՍԻԱՆ

Մրանցից վերջինից ծագել են բազմաթիւ (մի քանի տասնեակ)՝ այժմ՝ էլ գործածական, գրային Համակարգեր, որոնցից կարելո-րագոյնը **դեւանագարին** է, որ Հնդկաստանեան գրաբարի՝ **սանսկրիտի**, եւ Հնդկական ամենատարածուած, իսկ այսօր արդէն՝ նաեւ պետական՝ **Հինդի** լեզվի գիրն է:

स्तृतीयेन धूर्तेनोक्तः । भो ब्राह्मण । किमिति कुक्कुरं स्तुथेन
भवान्वहति । तदाकर्ण्य निश्चितमेवायं कुक्कुर इति मत्वा
छागं त्यक्त्वा स्नात्वा स्वगृहं ययौ । स च्छागो तैर्धूर्तेनीत्वा भ-
क्षितः । अतो ऽहं ब्रवीमि ।

ԳԵՆԵՆԵԳՆԵՐԻ ԳԻՐԸ

Իսկ մեզ Համար յատկապէս կարելոր է արդէն գրելթէ վանկային դարձած այն գիրը, որը գոյացել էր բաբելոնեան սեպագրից, եւ որը գործածուած էին խուրրինների երկրում, ապա նաեւ՝ Հայքում, Արարատեան (Վանի) թագաւորութեան օրոք: Այս գիրը եւ խուրրիական խմբին պատկանող լեզուն մոտ 300 տարի Հայքում եղել են պաշտօնական գործածութեան մէջ (ինչպէս Հետագայում՝ արամէերէնը եւ յունարէնը, իսկ մեր օրերում, մինչեւ վերջերս՝ ռուսերէնը) եւ միայն այս գրի շնորհիւ է, որ մենք այսօր կարող ենք քիչ թէ շատ մանրամասն պատկերացում ունենալ մեր երկրի այն դարերի պատմութեան մասին:

Արս Գեղեցիկ Ա (Արգիշտի Ա) թագաւորի Երեւան ամրոցի Հիմնադրմանը վերաբերող արձանագրութիւնը բազալտի սալի վրայ:

Այս գիրը ասորեստանեան սեպագրից գրելթէ չի տարբերուած. միակ բացառութեամբ, որը թելագրուած է, Հաւանաբար, քա-

րի վրայ գրելու արհեստի առանձնայատկութեամբ: Այն է. երբ ասորեստանեան գրում Հորիզոնական սեպը Հատում է ուղղաձիգը, արարատեան Համապատասխան գրանշաններրի տարբերակներում Հատում չկայ. Հորիզոնական սեպն ընդհատում է, ապա ուղղաձիգ սեպից այն կողմ գրում է մի այլ սեպ:

Ասորեստան	Արարատ
	 di
	 aš
	 Ասմաւ

Արարատեան սեպագիրը պարունակում է վանկանշաններ եւ թուով մօտ քառասուն գաղափարանշան: Ստորեւ բերուած են արարատեան սեպագրի շուրջ 120 նշան:

Վանկային Համակարգերի ընդհանուր թերութիւնը գրանշանների (գրոյթների) չափազանց մեծ քանակն է (մի քանի Հարիւր), նաեւ՝ նրանք որոշակի պատկերներ չեն արտայայտում, ուստի եւ վատ են յիշում, դժվար են իւրացում եւ քիչ են տարբերում մէկը միւսից, այսինքն՝ ունեն ընթեռնելիութեան ցածր յատկանիշ: Բացի սրանից, նրանք անյարմար են այն լեզուների Համար, որոնց մէջ Հնչիւնափոփոխութեան երեւոյթներն առաջացրել են մի վանկի մէջ բաղաձայնների քանակի աճ: Խնդիրն այն է, որ վանկային գիրը, որպէս կանոն, ունի միայն բաց (ձայնաւորով աւարտուող, բաղաձայնով «չփակուած») վանկերի նշաններ: Այդպիսի գրով Հեշտ է գրել օրինակ, «բա-լե-նի» (Հայերէնում այս կարգի բառերը չափազանց քիչ են), մինչդեռ «ճկուածք» բառը կստանար՝ լաւագոյն դէպքում՝ Հետեւեալ տեսքը. ճը-կո-ւա-ծը-քը:

ԱՐՐԱՏԵԱՆ

Արբեկական է այն գիրը, որի իւրաքանչիւր նշանն արտայայտում է մէկ հնչիւն, իսկ իւրաքանչիւր հնչիւնին Համապատասխանում է մէկ գրանշան:

Արբեկէնը գրի ամենապարզ եւ յարմար տեսակն է:

Արբեկական գրելթէ բոլոր յայտնի Համակարգերն ունեն ընդհանուր ծագում եւ սկիզբ են առնում Փիւնիկէի, Սիրիայի ու

	ի a	ի i	ի u	T	ի ta	ի tu
		ի c	ի u	X	ի xa ք xi ք xu ք xai	
B	ի ba	ի bi	ի bu	Z	ի za ք za ք zi ք zu	
	ի ab	ի ib	ի bar		ի ia, ya ք ia	
D	ի da	ի di	ի du			
	ի ga	ի gi	ի gu	ի արդ	ի ուր (բարբ)	
G			ի gis	ի ածարճ, ևրբ	ի ած	
K	ի ka	ի ki	ի ku	ի ածա յոգազար	ի արդ, ժող	
	ի la	ի li	ի lu	ի թագար	ի արդ	
L	ի al	ի cl	ի ul	ի փայ, ջո	ի ած	
	ի ma	—	ի mu	ի սր	ի ջո	
M	—	ի me	ի man	ի բոլ, աւալ	ի ջո	
N	ի na	ի ni	ի nu	ի ևրբ	ի ևրբ	
	ի pa	ի pi	ի pu	ի Ardini, Ասուս, Or	ի սր, ալր	
P	ի ap	ի ip	—	ի Ասուս	ի գոլ, ջոլ	
Q	ի qa	ի qi	ի qu	ի թոլ	ի Teisba Աս	
	ի ra	ի ri	ի ru	ի յոգազար ածա	ի սո	
R	ի ar	ի ir	ի ur	ի ար	ի ար	
	ի sa	ի si	ի su	ի բար	ի ար, ս	
S	ի sar	ի sar	—	ի ած	ի ջո	
	ի ša	ի šī	ի šu	ի ած	ի ար	
Š	ի aš	ի iš	ի uš	ի ած	ի ար	
		ի iš	ի šc	ի սո, սա	ի թագար	
S	—	ի si	ի su	ի ած, ժող	ի սո	
T	ի ta	ի ti	ի tu	ի ար	ի ար	
	ի at	ի tc	ի tar	ի ջո	ի ար	

ԱՐԱՐԵՍՏԵՆ ԱՏՊԵՐԻ ԱՇՆՆԵՐԸ (BUS Հ. ԱՇՆՆԵՐ)

Պաղեստինի սեմական (աւելի ճիշտ՝ Հիւսիս-սեմական) գրից: Փիւնիկեում եւ Պաղեստինում մ. թ. ա. Բ Հազ. կեսից ոչ ոչ տարածուած էր մի գիր, որի մէջ նշանակում էին միայն բաղաձայները (22 նիշ. սկզբում, Հնարար է, մի փոքր աւելի): Արդէն այն ժամանակ Հաստատուել էին այս այբուբենի գրանիշերի Հերթակարգը եւ գրոյթների (տառերի) անունները, որոնք Հետագայում դարձան տարբեր այբուբենների տառերի կարգի եւ անունների Հիմքը: Սա դեռեւս այբուբեն չէր՝ այս բառի բուն իմաստով, որովհետեւ ձայ-

սամարացիների սակաւամարդ աղանդի գիրն է): Արամէական արագագրի մի առանձնայատուկ տարբերակ, որին աւելացուած էին վերտողային եւ ենթատողային նշաններ, դարձաւ արաբական այբուբենի Հիմքը:

Վաղ գրասէնեակային իր տարբերակով, ապա նաեւ՝ ի դէմս այլ տարատեսակների, արամէական այբուբենը մ. թ. ա. Գ-Գ դդ. կիրառուեց իրանական խմբի լեզուների՝ միջին պարսկերէնի, պաշտուներէնի, սոգդիերէնի, խորեզմերէնի եւ միւսների Համար: Հին պարսկական կայսրութեան անկումից եւ յունա-մակեդոնականան նուաճումներից յետոյ (մ. թ. ա. Գ դ.) գոյացած անկայուն եւ տարալեզու պետական կազմաւորումներում առաջացաւ գործնական նամակագրութեան մէջ արամէական գրասէնեակային բանաձեւեր, առանձին արամէական բառերն ու արտայայտութիւններ գործածելու սովորութիւն (անկախ նրանից, թէ որ լեզուով էր գրուում փաստաթուղթը, որովհետեւ արամէերէնը գրասէնեակային ոլորտում Հանրաձանոթ լեզու էր): Այդ եղանակով Միջին Ասիայի, Իրանի եւ յարակից երկրների գրերում ձեւաւորուեց արամէական այլագրերի Համակարգը: Արդիւնքը եղաւ այն, որ երբեմն բնագրերի մէջ այնքան շատ են արամէական այլագրերը, որ դժուար է լինում պարզելը, թէ ո՞ր լեզուով է գրուած այն: Միայն բառերի՝ արամէերէնին խորթ շարադասական յաջորդականութիւնն է յուշում, որ առկայ է այլագրութիւն եւ ոչ թէ բուն արամէական գիր: Այսպիսի բնոյթ ունեն, օրինակ, Սեւանայ լճի աւազանում գտնուած արձանագրութիւնները:

Սեւանայ լճի արամէատառ արձանագրութիւնները

Ի	Կ	Է	Ո	Ի	Կ	Մ	Ի	Ի	Ի	Ի
Ի	Ի	Կ	Կ	Կ	Կ	Ի	Կ	Կ	Կ	Կ
	Կ	Ի	Ի	Կ	Ի		Կ	Կ	Կ	Ի
Կ	Կ	Կ	Կ	Կ	Կ		Կ	Կ	Կ	Ի

Ինչպէս արդէն ասել ենք, փինիկեան գիրը սկզբունքօրէն դեռեւս իսկական այբուբեն չէր, այլ՝ պարզեցուած վանկային գիր, քանի որ նշանակում էր միայն բաղաձայները. աւելի պարզ՝ ունէր մէկ բաղաձայնից եւ ցանկացած ձայնաւորից (այդթւում՝ նաեւ՝

ձայնաւորի գրոյից) բաղկացած վանկերի Համար նախատեսուած նշաններ (եգիպտական գրի նման): Այն Հանգամանքը, որ իւրաքանչիւր վանկային նշան կարող է նշանակել նաեւ բաղաձայն աւանց ձայնաւորի, յաճախ է դիտուում վանկային գրերում (օրինակ, կիպրոսեան վանկային գրում **Stasikrates** անունը գրուում է **sa- ta- si- ka- ra- te- se**): Գրելիս ձայնաւորներից Հրաժարուելու Հնարաւորութիւնը սեմա-քամեան լեզուների ընդհանուր իւրայատկութեան Հետեւանքն է: Այս լեզուներում բառերի իմաստներն արտայայտում են բաղաձայները, մինչդեռ ձայնաւորներն արտայայտում են Հիմնականում քերականական յարաբերութիւնները: Սակայն սխալ է տարածուած այն կարծիքը, թէ գրի զուտ բաղաձայնային Համակարգը, իբր, աւելի յարմար է սեմական լեզուների Համար. քերականական յարաբերութիւնների Համապատասխան պատկերման բացակայութիւնը բոլոր, այդ թւում՝ նաեւ սեմական լեզուներում դժուարացնում է բնագրի ընթերցումը*: Ճիշտ է, փինիկեան գիրը, ի տարբերութիւն վանկային գրերի, Հնչինային խօսքը սեւեռում է փոքրաքանակ եւ Հեշտ յիշվող գրոյթների միջոցով, եւ դա, անշուշտ, առաջխաղացում էր, սակայն կատարելութիւնից դեռեւս Հեռու էր:

Փորձեք, օրինակ, Հասկանալ թէ ինչ է նշանակում դնշտու-ջիտցմրոյնկտրոյթնցդուսւր:** Այս էր պատճառը, որ երկար ժամանակ այս գիրը չէր տարածուում: Այս Համակարգն իսկական այբուբեն դարձրեց միայն ձայնաւորներ արտայայտող տառերի յա-

* ԺԳ դարի սիրիացի գիտնական Բար Էբրէյը սեմական բաղաձայնական այբուբենների մասին յայտնել է Հետեցյալ կարծիքը. «Գրանց անկատարութիւնն արտաւայտում է կամ ձայնաւոր կամ բաղաձայն տառերում: Միրական այբուբենն անկատար է Է՛ւ առաջին, Է՛ւ երկրորդ առումով... Այլ է նրա՛նց փճակը, ովքեր ոճն են կատարեալ այբուբեն (ու՛մ լեզուն, օրինակ, յունարէնն է, լատիներէնը, դպրերէնը կամ՝ Հայերէնը): Առանց դժուարութեան եւ արՀեստական Հնարքների, ստանց ճիգ գործագրելու նրանք իրենց տառերի օգնութեամբ կարող են թռչելով անցնել բնագրեր, որոնք երբեք չեն իմացել, որոնք չեն ուղեկցում՝ որեւէ նիշերով եւ որոնք իրենք [նախապես] երբեք չեն լսել [ընթերցուելիս]»: Այսպիսով, նոյնիսկ ԺԳ դարում սեմական բաղաձայնական այբուբենը Հէնց իրենց, սեմական ժողովուրդներին, չէր տալիս ազատ եւ անսխալ ընթերցման այն Հնարաւորութիւնը, որ տալիս է Է՛ւ բաղաձայնների, Է՛ւ ձայնավորների Համար տառեր ոճնեցող իսկական այբուբենը: ** ԴՊա, անշուշտ, առաջխաղացում էր, սակայն կատարելութիւնից դեռեւս Հեռու էր»:

ւելումը: Սակայն, սեմական լեզուների շրջանակներում գործը սահմանափակուեց (այն էլ՝ ոչ միանգամից) երեք բաղաձայններին լրացուցիչ ձայնաւոր արժէք Հաղորդելով (լատիներէնով դրանք կոչում են մատրես լեկցիոնիս՝ ընթերցանութեան մայրեր): Ընդ որում, բառերն սկսեցին անջատուել բացատներով, եւ ամրագրուեց գրի ուղղութիւնը՝ աջից ձախ*:

Քուս ւյբութես

Երբ յոյներն ընդօրինակեցին փինիկեան գիրը, յունարէնում բացակայող Հնչիւններ նշանակող տառերը նրանք օգտագործեցին յունարէնի բոլոր ձայնաւորների նշանակման Համար: Մսպիսով ինչպէս այսօր ընդունուած է գիտութեան մէջ, առաջին իսկական այբուբենի ստեղծման պատիւը պատկանում է յոյներին: Եւ յունական գիրը, որը ստացաւ գրութեան նոր՝ ձախից աջ ուղղութիւն, ուղղակի կամ անուղղակի ձեւով իր երկու կարեւորագոյն՝ լատինագիր եւ կիրիլագիր ճիւղաւորումների շնորհիւ, դարձաւ բոլոր եւրոպական այբուբենների Հիմքը:

Մդ ընթացքով կատ արուս էին բազմաթիւ փոփոխութիւններ.

ա. Տառաձեւերը փոխում էին՝ գրանիթի փոփոխմանը, գրիչների Հմտութեան աստիճանին, արագագրութեան զարգացմանը զուգընթաց:

բ. Տառերի Հնչիւնային արժէքը փոխում էր՝ յարմարուելով այն լեզուի Հնչիւնակազմին, որի Համար կիրառւում էր այբուբենը. կամ՝ Հետեւելով այն փոփոխութիւններին, որոնք տեղի էին ունենում՝ Հէնց լեզուի մէջ՝ նրա զարգացման ընթացքում: Մսպէս, փինիկեան՝ «բ»-ն յունարէնում դարձաւ Ճ, լատիներէնում՝ Բ: Սակայն Ժամանակի ընթացքով յունարէնում «բ»-ն դարձաւ «վ», եւ սլաւոնական այբուբենում Բ-ն արդէն կիրառուեց «վ» Հնչիւնի Համար, իսկ «բ»-ի Համար յօրինուեց նոր տառ՝ ը: Փինիկեան՝ տա-

* Պատմութեան ընթացքով կիրառուել են (եւ դեռ շարունակում են կիրառուել) գրի գրեթէ բոլոր Հնարաւոր ուղղութիւնները՝ աջից ձախ, ձախից աջ, վերեւից ներքեւ, ինչպէս նաեւ խառն ուղղութիւններ. օրինակ, մի տողը՝ աջից ձախ, մյուսը՝ ձախից աջ (սա կոչւում է bustroph՝ մ․ ո): Եղել է նաեւ բուստրոֆեդոնի մի տարբերակ, որի մի տողը գրելուց (կարդալուց) յետոյ անհրաժեշտ էր գլխիկայր շրջել գրուածը: Մսպիսի գիր կիրառուել է, օրինակ, Նաղաղ ովկիանոսի Չասկի կղզում:

ուր նշանակում էր «խ», բայց յունարէնում սկզբում այդ Հնչիւնը չկար, այդ պատճառով այդ տառը (Խ) կիրառուեց որոշ շրջաններում որպէս «է», միւսներում՝ որպէս «Հ»: Այս վերջին արժեքով այն կիրառուել է նաեւ լատիներէնում: Փիւնիկեան Վճռաւորութեան կիրառուեց նաեւ յունարէնում (Դ), բայց լատիներէնում այն կիրառուեց նաեւ «կ»-ի Համար (Ը): Ժամանակի ընթացքում լատիներէնում «կ» Հնչիւնը ի-ից եւ ք-ից առաջ դարձաւ «ց», այդ պատճառով Ը տառն այլ եւրոպական լեզուներում սկսեց կիրառուել «կ»-ից բացի նաեւ «ց»-ի, «չ»-ի, կամ «ս»-ի Համար:

Տառերի արտաքին գծագրական ձեւը երկար ժամանակ անկայուն էր, որ ձեռագիր գրքի պայմաններում բնական է: Միայն սկսած ԹԵՉ դարերից ի վեր այն ամրակայուեց տպագրութեան տարածման շնորհիւ: Տպագրութեան տարածումը նաեւ պատճառ դարձաւ՝ մի կողմից այբուբենների բազմաթիւ ձեռագիր տարբերակների վերացման, միւս կողմից՝ նախկինում գիր չունեցող լեզուների Համար այբուբենների ստեղծման: Նոր այբուբեններն ստեղծուեցին եւրոպական կարեւորագոյն այբուբենների պատրաստի Հիմքի վրայ:

Ասոր Եւրոպայում Հաստատուել են Հին յունականից ծագած երեք այբուբեն. յունական, լատինական եւ սլաւոնական:

Այբուբենի շատ կարեւոր կատարելագործում եղաւ գլխատառերի գործածութիւնը: Դրանք դարձան իւրատեսակ որոշիչներ, որ ցոյց էին տալիս բառի յատուկ կամ գոյական (ինչպէս գերմաներէնում է) անուն լինելը: Գլխատառերը նաեւ օգնում են նախադասութիւնների սահմաններն արագ գտնելուն: Մի այլ կարեւոր կատարելագործում էր կէտագրական նշանների գործածութիւնը. սրանց գիտը դեռեւս երկու Հազար տարի առաջ արել էին յոյն քերականները, բայց կէտագրական նշանները կայուն, մշտական եւ կանոնաւոր գործածութիւն ստացան միայն տպագրական տառատեսակների մէջ:

Մի քանի խօսքով ադրադաւոնանք եւրոպական այբուբեններին, քանի որ դրանց Հետ մենք յաճախ ենք առնչուում: Ժամանակակից լատինական այբուբենը գոյութիւն ունի տպագրական եր-

կու Հիմնական տարբերակով՝ ա. իտալական առաւելյատակ ձեռագրերի Հիման վրայ եւ Հին Հռոմէական արձանագրութիւնների տառաձեւերի ընդօրինակման եղանակով ստեղծուած ու կատարելագործուած բուն **լատինագիր** կամ **անտիկուա (Տաշխարհիկ)**. բ. գերմանական ձեռագրերի Հիմքի վրայ ձեւաւորուած **գոթական տառատեսակ** կամ **Ֆրակտուրա**: Ֆրակտուրան Գերմանիայից դուրս Հաշխարհիկի մրցակցութեանը չդիմացաւ, անգամ Գերմանիայում այն այժմ աստիճանաբար գործածութիւնից դուրս է մղուած:

Ժամանակակից յունական այբուբենը նոյնպէս Հիմնուած է առաւելյատակ ձեռագրերի վրայ, իսկ գլխատառերն ընդօրինակում են Հին արձանագրութիւնները, մասամբ էլ՝ փոխառուած են **լատինագրից**:

Ռուսական այբուբենը ժառանգորդն է կիրիլագրի, որ, որոշ լրացումներ անելու եւ սլաւոնական լեզուների առանձնայատկութիւններին յարմարեցնելու ճանապարհով, ձեւաւորուել է (ինչպէս ընդունուած է այսօր) **Թ-Ժ** գր. յունական ձեռագիր գրի մի տարբերակից: **Պետրոս Ա**-ի օրոք՝ նրան Հաղորդուել են Հաշխարհիկը յիշեցնող աւելի յատակ ուրուագրծեր:

Բոլոր ժամանակակից այբուբենները, տպագրական տարբերակներին զուգահեռ, ունեն նաեւ արագագրական տարբերակներ (ձեռագրեր), որոնք զգալիօրէն փոխում են սերնդէ սերունդ եւ կախուած են գրողի անհատական իւրայատկութիւններից:

Յունական եւ նրանից ծագած **լատինական այբուբենների** ամենամեծ թերութիւնը տառերի չափազանց փոքր քանակն է: Հին յունարէնի եւ **լատինարէնի** Համար դրանք բաւական էին, սակայն այդ այբուբենները փոխառած լեզուներից շատերում կան յունարէնում եւ **լատինարէնում** բացակայող յաւելորդային Հնչիւններ:

Այդ արգելքը յաղթահարուեց երեք տարբեր ուղիներով.

ա. **Միեւնոյն տառը (գրոյթը) գործածուում է տարբեր Հնչիւններ նշանակելու Համար, օրինակ, Հին Լատինական C-ն՝ «կ»-ի եւ «գ»-ի, կամ Ֆրանսական C-ն՝ «կ»-ի եւ «ս»-ի Համար (պայմանաւորուած է այլ տառերի Հարեանութեամբ) եւ այլն. այս երեւոյթը կոչուում է գրի բազմահնչիւնութիւն:**

բ. Նոր տառերը փոխառում էին այլ այբուբեններից (օրինակ, Պ եւ Ծ տառերը, որ վերցրած են, Հաւանաբար, եբրայական այբուբենից), ձեւափոխում էին եղած տառերը (օրինակ լատինական G-ն նոյն Հէնց լատինական C-ից) կամ ստեղծում էին նոր տառեր (ռուսական × -ն): Վերջին եղանակի մի տարբերակն էլ լրացուցիչ (այսպէս կոչուած **տարբերիչ**) նշաններով Հին տառերի Հիմքի վրայ նոր տառերի ստեղծումն է (օրինակ՝ Ê, Ę, Ā, Ą, Ć, Ǫ, Ū, Ț եւ այլն):

գ. Յաւելեալ Հնչիւնները նշանակում էին մի քանի տառի Համագրութեամբ, օրինակ, «Չ» Հնչիւնը ֆրանսերէնում արտայայտում է CH, անգլերէնում՝ SH, լեհերէնում՝ SZ, իտալերէնում՝ SC, նորվեգերէնում՝ SJ (սրանք բոլորը, այսպէս կոչուած, երկգրութիւններ են), գերմաներէնում՝ SCH (եռագրութիւն): Այս Հնարքն ունի այն լուրջ թերութիւնը, որ խախտում է այբուբենի՝ **մէկ Հնչոյթ = մէկ գրոյթ** Հիմնարար սկզբունքը եւ զգալիօրէն բարդացնում է ընթերցումն ու ուղղագրական կանոնները:

Սակայն այս սկզբունքը երբեք չի բացարձակացուել եւ դա Հնարաւոր էլ չէ: Հնչիւնային փոփոխութիւնները լեզուներում տեղի են ունենում միշտ*, նոյնիսկ միեւնոյն Հնչիւնը կարող է փոխուել Հարեան Հնչիւնների ազդեցութեամբ: Այդ փոփոխութիւնները Հաշուի առնելու Համար գիրն անվերջ քերականական վերափոխումների ենթարկելու Հարկ կլինէր: Բայց դա կիսանգարեր նոր սերունդների կողմից՝ Հին գրական աւանդոյթի ընկալմանը:

Այդ պատճառով էլ՝ այբբենական գրից օգտուող ժամանակակից լեզուների մեծ մասում ընդունուած ուղղագրութիւնը այս կամ այն չափով **պատմական ուղղագրութիւն** է, այլ ոչ թէ զուտ Հնչիւնային. մաքուր Հնչիւնային ուղղագրութիւն ընդհանրապէս չկայ: Այս իսկ պատճառով, Հնչիւնաբանները գիտական նպատակներով մշակել են տարբեր տեսակի յատուկ այբուբեններ՝ Հնչիւնային տառագարձումներ:

* Յամենայն դեպս այդպէս էր միշտ վերջին ժամանակները: Սակայն ինչպէս տպագրութիւնն ամրագրեց տառաձեւերը, նոյնպէս եւ ձայնագրութիւնը (եւ ձայնասփոռումը) խիստ դանդաղեցրեցին Հնչիւնների փոփոխութիւնները, իսկ Համակարգչային ուսուցման միջոցների տարածումը կարող է թերեւ, նոյնիսկ բացառել դրանք:

Սակայն պատմական գրեթե անհայտ գոյություն ունեցող հնդկական և լեզուի Հնչիւնային Համակարգի զարգացման զուգահեռ գոյություն ունի վերջոյ առաջացնում է գրություն և արտասանություն բացարձակ հեռացում: Հայերէնի Համար այդ ինդիքը դեռեւս մտահոգող չէ (եւ, թերեւս, այլեւ երբեք չի էլ լինելու՝ տե՛ս վերելում), եւ այսօր Հայոց այբուբենը ամենակատարեալներից է, սակայն եւրոպական մի շարք լեզուների, օրինակ՝ անգլերէնի Համար դա լուրջ ինդիք է դարձել: Միեւնոյն Հնչիւնը կարող է գրուել տասնեակ ձեւերով, որոշ Հնչիւններ տարբեր դիրքերում՝ առհասարակ կարող են չընթերցուել եւ այլն: Եւ, չնայած Հնարաւոր է սահմանել անգլերէնի ուղղագրութեան որոշակի կանոններ ու սկզբունքներ, սակայն, այդ կանոնները շատ բարդ են եւ այնչափ շատ բացառութիւններ են նկատուում որ շարքային ընթերցողի տեսակէտից անգլերէն բազմաթիւ բառեր միայն ձեւականօրէն են բաղկացած տառերից՝ այսինքն՝ առանձին Հնչիւններ պատկերող նշաններից: Իրականում առանձին տառն արդէն ոչինչի չի Համապատասխանում, եւ միայն տառերի Համագրութիւնն է ամբողջութեամբ արտայայտում միանական բառային նշան՝ իւրատեսակ երկրորդային բառագրութիւն: Բառերի գրութիւնը պետք է սերտել ամբողջութեամբ. եթէ ո՛չ բոլոր բառերի (չինարէնի նման), ապա, գոնէ, չափազանց շատ բառերի: Որպէս օրինակ կարելի է յիշել անգլերէն ուղղագրութեան այնպիսի հրեշներ, ինչպիսիք են through (որի Հնչիւնային տառադարձութիւնն է [θru:],) , psychic [saikik], Wriothsley [rotsli] յատուկ անունը եւ բազմաթիւ այլ բառեր:

Անգլերէնի ուղղագրութեան արդիականացումն անգլիացիների անմիջապէս կկտրէր Հին ուղղագրութեամբ գրուած անգլիական Հսկայական գրականութիւնից: Իսկ միլիոնաւոր գրքերը վերահրատարակելն անհնարին է:

ԳԻՐԸ ԵՒ ՊՆՈՒՄՈՒՄՆԵՐԸ

Անհրաժեշտ է յատուկ ուշադրութիւն դարձնել մի կարեւոր երեւոյթի վրայ, որը կարելի է ձեւակերպել այսպէս. **գիրը միշտ հետեւում է կրօնին:** Եթէ կրօնը հիմնուած է լինում Հաւատացեալ-

ների Համար պարտադիր գրաւոր սկզբունքների՝ սուրբ գրքերի վրայ (իսկ դա գրեթէ միշտ այդպէս է), ապա այդ գրքերի գիրը տարած-
ւում է կրօնի Հետ միատեղ: Այսպէս, արամէական քառակուսի
տառատեսակը Հուդայականութեանը զուգահեռ դարձաւ Հրեանե-
րի բոլոր կենցաղային լեզուների գիրը: Արաբական գրին անցան
գրեթէ բոլոր մահմեդական ժողովուրդները՝ չնայած որ նախկի-
նում շատերն ունէին իրենց Հինաւորց գրերը, ինչպէս, օրինակ,
պարսիկները, Հիւսիս-արեւելեան Հնդկաստանի, Ինդոնեզիայի ազ-
գերը: Ը դարից արաբական այբուբենը դուրս մղեց նաեւ Միջին
Ասիայի վաղ շրջանի այբուբենները:

Արամէական Հիմքի վրայ եւ արամէական այլագրերի կիրառ-
մամբ ձեւաւորուած իրանական գիրը տարածուում էր Հիմնակա-
նում գրագաշտականութեան Հետ:

Այս երեւոյթը չափազանց ցայտուն է յատկապէս սլաւոնական
գրերի դէպքում: Ան ազգերը, որոնք ժամանակին ընդունել էին
քրիստոնէնէութեան կաթողիկական տարբերակը, այժմ՝ գործա-
ծում են լատինական գիրը, իսկ յունական- ուղղափառ տարբերա-
կն ընդունածները գործածում են կիրիլագիրը:

Արդէն մեր դարում՝ նկատուեց եւս մի երեւոյթ, որ Հնարաւո-
րութիւն է տալիս ընդհանրացնելու բերուած սկզբունքը եւ սինդելու,
որ **գիրը հետեւում է պետական գաղափարախօսութեանը**
առհասարակ եւ ո՛չ թէ միայն կրօնին: Օրինակ, ժողովրդավարա-
կան գաղափարախօսութիւնը որպէս պետական ընդունած Թուրք-
իան Հրաժարուեց արաբական գրից, որը մահմեդականութեան
գիրն է, եւ անցաւ լատինագրի: 1917 թուականի յեղաշրջումից յե-
տոյ Ռուսաստանում լրջօրէն քննարկում էին Մարքսի գրին՝ այ-
սինքն լատինագրին անցնելու անհրաժեշտութիւնը: Սակայն երբ
պարզ դարձաւ, որ «Համաշխարհային յեղափոխութիւնը» չի
կայանալու, եւ Ռուսաստանը դառնում է կոմունիզմի դրօշակա-
կիրը, սրբագործուեց արդէն Լենինի գիրը, եւ նոյնիսկ իրենց Հնա-
դարեայ գրերն ունեցող տամնեակ ո՛չ սլաւոնական (թիւրքական,
իրանական, մոնղոլական, ռոմանական եւ այլ լեզվախմբերի պատ-

կանող) ազգեր անցան կիրիլագրի: 1920-ական թուականներին արուեց նաեւ Հայոց լեզուն լատինագրի Հիմքի վրայ դնելու մի փորձ. ստեղծուեց խառը, կիսալատինա-կիսաՀայատառ մի այբուբեն, որ ստացաւ «սովետագիր» անուանումը, որը, բարեբախտաբար, չկիրառուեց: Ի Հետեւանս այդ տարիների փորձերի՝ Հայոց այբուբենում մնացին միայն որոշ՝ ուղղագրական փոփոխութիւններ (կրկին ռուսականի օրինակի պատճէմամբ), որոնք, սակայն, բաւական եղան Հայոց լեզուն նաեւ ուղղագրօրէն՝ արեւմտեանի եւ արեւելեանի, ինչպէս նաեւ Հսի եւ Նորի բաժանելու Համար. այս «բարիքի» պտուղներն այսօր մենք շարունակում ենք ճաշակել:

ԳՐԵՂՈՒ ԱՐՀԵԱՏԻ ԱՉՊԵՅՈՒԹԻԱՆ

Հին ժամանակ փոքրատաւեր չէն եղել է ւ արձանագրութիւններ է ւ արագագրեր կատարելիս օգտուում էին այն գրերից, որոնց այժմ մենք կոչում ենք «գլխագիր»: Արձանագրաին գրի Հիմնական առաւելութիւնը (թերթերի, գրքերի վերնագրերում, շինարարական արձանագրութիւններում եւ այլն) այսօր, ինչպէս եւ Հնում, երկարակեցութիւնն է, արտայայտչականութիւնը, գեղեցկութիւնը. իսկ արագագրութեան առաւելութիւնը, բնականաբար, արագութիւնն ու յարմարութիւնն է:

Շինարարական արձանագրութիւնների Հիմնական գործիքը եղել է մնում է Հատիչը, Հիմնական նիւթը՝ քարը: Արագագրութեան Համար մեր օրերում սովորաբար կիրառուող գործիքը գրիչն է, իսկ սովորական նիւթը՝ թուղթը: Հնում՝ կիրառուել են գրելու տարբեր գործիքներ: Պարզունակ քերծող շիւղն առօրյայում կիրառուում էր սինակիտների (մոմապատ տախտակների) վրայ գրելու Համար: Կիրառուել են նաեւ վրձինը, եղեգնից պատրաստուած

* Եղեգնեա գրչի մասին խօսելիս անմիջապէս Հիշում են Դանիէլ Վարուժանի «Չոն»-ի տողերը.

Եղեգնեա գրո՞ղ յոգե՞ծի փոքրը.

—Բե՞ծի ոգե՞՛յ, Ի՞նչ Հայրենիք—

Մոռե՞ծ սե՞ստի՞ս Ի՞նչ Կե՞սք...

—Բե՞ծի ոգե՞՛յ, Հո՞ն Հայրենիք—

Եղեգնեա գրո՞ղ յոգե՞ծի բո՞ւսը.

Ըն՞ո տղեգն փող լո՞յս Եղեգն:

գրիչը* (սրած եւ վրձնի ձեւով ճեղքած կամ որոշակի անկեան տակ կտրուած): Սկսած, Հաւանաբար, Չ դարից (ըստ որոշ կարծիքների՝ 624 թուականից) գրիչը սկսեցին պատրաստել թռչնի փետուրից: Հետագայում գործածութեան մէջ մտան մետաղէ գրչաձայրեր:

ԳՐԵՂՈՒ ԳՈՐԾԵՐՆԵՐԻ ԵՒ ԼԵՒԹԻ ԱՉՂԵՃՈՒԹԻՒՆԸ
ՏԱՆԵՏԵԱՆԿՆԵՐԻ ԱԿՈՐՎԱԾՔԻ ՎՐԸ:

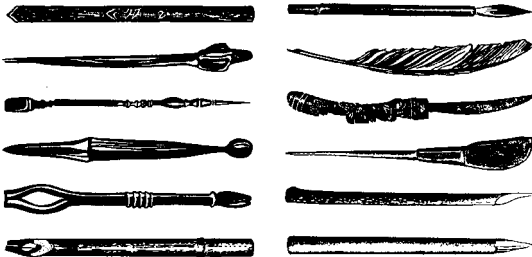
1. Չինական վրձիւր եւ նրանով գրուած գիրը: 2. Եղեգնեա գրիչը եւ նրանով գրուած դեանագարի գիրը: 3. Արմաւենու տերեւի վրա պողպատէ քերծիչով գրուած գիրը. տերեւը չպատուելու Համար խուսափում են ուղիղ գծերից. վերջում քերծուածքների մէջ տրորում են թանաք՝ գիրը լավ երեւալու Համար: 4. Սովորական գրիչ: 5. Կլոր ձայրով գրիչ:

Դեռեւս 1544 թուականից նիւրնբերգցի վայելչագիր Նոյդերֆերը գործածում էր երկաթէ գրչաձայր: Մետաղէ գրչաձայրը լայն տարածում ստացաւ 1748 թուականից յետոյ՝ երբ Գերմանիայում, Ախէնի քաղաքապետի ծառայ Յանսէնը պատրաստեց առաջին պողպատէ գրչաձայրը: Սակայն մետաղական գրչաձայրեր կիրառուել են դեռեւս Հին աշխարհում*: Որպէս մատիտ կիրառուել են կապարէ եւ արծաթէ ձողիկները. գրաքարէ մատիտ առաջին անգամ՝ 1790 թվականին պատրաստել է Ֆրանսիացի Կոնտէն:

* Անգլերէն pen փուշպէս եւ ռուսերէն перо բառերն սկզբնապէս նշանակել են «**թռչնի փետուր**» (լատինական penna):

Հնում արագագրութեան Համար կիրառվուող կարելորագոյն նիւթերն էին պապիրուսը, մագաղաթը եւ մոմնպատ տախտակը (պնակիտ): Իւրաքանչիւր գործիք եւ նիւթ տառաձեւերի վրայ թողել են իրենց ազդեցութիւնը: Գրիչն, օրինակ, աւելի յարմար էր կոր գծերի Համար, ուստի եւ նպաստեց բեկեալ, անկիւնատր գծերի վերացմանը: Գրան նպաստում էին նաեւ պապիրուսը եւ, յատկապէս, մագաղաթը: Սակայն գրի արձեստի զարգացման Համար ամենայեղափոխական դերը կատարեց թուղթը:

Թղթի գիւտի Հայրենիքը Չինաստանն է: Որոշ ուսումնասիրողներ այն թուագրում են մ. թ. ա. 123 թուականով: Սակայն ընդունուած է Համարելու, որ մ. թ. 105 թուականին այն յայտնագործել է Յայ Լունը: Յամենայն դէպս Բ դարում Չինաստանում թուղթը ո՛չ միայն կար, այլեւ նրա պատրաստման արձեստը Հասել էր կատարելութեան: Է դարում թղթի պատրաստման արձեստը իւրացրեցին կորէացիներն ու ճապոնացիները, Ը դարում՝ արաբները եւ Հայերը: Պաշտօնաբերութիւնը (կտաւատի գործուածքէնից) պատրաստուած թղթի վրայ գրուած՝ Թ դարի արաբական բազմաթիւ ձեռագրեր: Թղթի վրայ գրուած մեզ Հասած Հագոյն Հայկական ձեռագիրը Ժ դարի է՝ 981 թ.:

Գրելու գործիքներ

Չափից. Բաբելոնեան եւ ասորեստանեան սեպագրի թիակը: Տուրքանի (Հիւսիս-Արեւմտեան Չինաստան) գրելու փայտիկ: Մոմնպատ տախտակի (պնակիտի) վրայ գրելու բրնձէ շիւղ (լայն ծայրով Հարթեյնում էին մոմը): Թիթեղաքարի տախտակի վրայ գրելու շիւղ: Կաւճի եւ ածուխի բրնձէ կալիչ: Միջուարեան եղեգնեայ գրիչ: **Աջից.** Գրելու չինական (ճապոնական) վրձին: Սագի փետուրից գրիչ: Փորագրելու դանակ Սումատրայից: Արմաւենու տերեւի վրայ գրելու փորագրիչ: Հնդկական եղեգնէ գրիչ: Գրելու չինական (ճապոնական) վրձին:

Եւրոպայում այդ ժամանակ թղթին դեռեւս ծանօթ չէին. այս-տեղ առաջին անգամ ԺԲ դարում սկսեցին թուղթ արտադրել Իսպանիայում եւ Իտալիայում: Ամերիկայում թուղթը յայտնուեց միայն 1690 թուականին, սակայն Մեքսիկայի եւ Կենտրոնական Ամերիկայի բնիկները թղթամանն նիւթ էին պատրաստում դեռե-ւս մինչեւ Ամերիկայում Կոլումբոսի յայտնուելը:

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՅՔԵՆԱԿԱՆ ԳՐԵՐԻ ՈՍԱՍԿԱՐԳՈՒՄԸ ԵՒ ՀԱՅՈՅ ԳՐԻ ՏԵՊԸ ԱՐԱՆՅ ՇԱՐՔՈՒՄ:

Գրի պատմութեան այս Համառօտ շարագրանքի վերջում ներկայացնենք աշխարհի այբբենական գրային Համակարգերի դասակարգումը: Ինչպէս երեւում է բերուած գծագրից այբբենական գրերը չափազանց բազմազան են: Միաժամանակ երեւում է, որ այդ բազմազանութեան Հետ մէկտեղ ամենատարբեր այբուբենների միջեւ առկայ է որոշակի ծագումնաբանական կապ: Ինչպէս արդէն ասուել էր, Համաձայն այսօրուս գորաբանական պատկերացումների բոլոր այբուբենները ծագում են փինիկեան գրից: Պարզորոշ առանձնանում են գրերի երեք խոշոր խմբեր. գրեր, որոնք ծագել են Հունական գրից, արամեական գրից եւ բրահմի գրից: Սրանցից առաջին երկուսի ծագումը փինիկեան գրից կասկած չի Հարուցում (ծագումնաբանական կապերը պատկերուած են Հաստ գծերով. ենթագրական կապերը կամ՝ ազդեցութեան ուղղութիւնները՝ բարակ գծերով): Երրորդը՝ բրահմին, այսօր Համարուում է արամեական գրի ազդեցութեան տակ ստեղծուած, թէեւ այդ կասն այնքան էլ Հստակ չի:

Արամեական ճիւղին պատկանող գրերից այսօր գործածու-թեան մէջ են միայն արաբական (եւ նրա Հիւմքի վրա ստեղծուած պարսկական, աֆղանական), եբրաեական եւ մոնղոլական գրերը (կիրառուում են Չիանստանի մոնղոլների շրջանում՝ այսպէս կոչուած՝ Ներքին Մոնղոլիայի տարածքում):

Հունական ճիւղին պատկանող գրերն այսօր ամենատարած-ուածն են աշխարհում, շնորհիվ լատինագրի եւ կիրիլագրի, որոնք Հարիւրավոր ազգերի գրերի Հիմքում են: Դրանք են՝ Նոր Աշխարհի

եւ Աւստրալիայի բոլոր ազգերը, Եւրոպայի բոլոր ազգերը, նախկին ԽՍՀՄ-ի գրեթէ բոլոր ազգերը, Աֆրիկայի եւ Հարաւ-արեւելեան ազգերի մեծ մասը: (Աշխարհի Հիմնական գրերի տարածումն աշխարհում՝ ներկայացուած է գրքի երկրորդ պաշտպանական պատկերում աշխարհի քարտեղի վրա: Անտրոնական մասում քարտեզի մասշտաբը արուած է ավելի խոշոր, պատկերելու Համար այդ մասում գտնուող բազմաթիւ փոքր գրային Համակարգերի տարածումը:)

Ինչպէս երեւում է գծագրից, Հայոց գիրը ներկայացուած է երկու տարբերակով: Հին եւ Ժամանակակից, ընդ որում Հինը պատկերում է անմիջապէս փինիկեան գրից բխած եւ Հին Հունական գրի ազդեցութիւնը կրած: Ժամանակակից Հայոց գիրը՝ մեսրոպեան գիրը ըստ այս մոտեցման ծագում է՝ նախամեսրոպեան Հին Հայկական գրից: Այս մոտեցումն առայժմ Հայերենագիտութեան մէջ ընդունուած չէ, եւ Համարւում է չապացուցուած: Այնուամենայնիւ մենք պնդում ենք այս տարբերակը, քանի որ, ինչպէս ցույց կտանք Հաջորդ գլխում, նախամեսրոպեան Հայոց գրի գոյութիւնը Հաստատող փաստերը Հակառակ Հեղինակներից շատերի պնդումների այնուամենայնիւ Հիմնաւոր են: Ընդ որում Հանրայայտ փաստարկներին մենք աւելացրել ենք եւս մի փաստարկ, որը նոյնպէս շարագրուած է Հաջորդ գլխում:

ՀԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ԱՏԵՂԾԱԿՆ ՊԱՏՏՈՒԹԻՒՆԸ (ՀԱՄԱՌՈՑ ԱԿԱՆՐԿ)

Ասխորդ գլխում ասուեց, որ Հակառակ ընդունուած տեսակետի Հայոց գիրը աշխարհի գրային Համակարգերի շարքում մենք տեղադրում ենք փինիկեան եւ յունական գրերի կողքին, ընդունելով նախամաշտոցեան Հայ գրերի գոյութիւնը: Սակայն ընթերցողը կարող է զարմանալ ուրեմն Հայոց գիրը Մաշտո՞ցը չի ստեղծել: Իսկ եթէ նա՛ է ստեղծել, ապա այդ դէպքում ի՞նչ կապ ունեն փինիկեան եւ յունական գրերը:

Խնդիրն այն է, որ ոչինչից որեւէ բան ստեղծելն անհնար է. իւրաքանչիւր յայտնագործութիւն արւում է նախորդ նուաճումների Հիմքի վրայ՝ մի երեւոյթ, որ կարելի է անուանել «լրացման սկզբունք»: Այս սկզբունքը դաժանօրէն է պատժում նրանց, ովքեր փորձում են շրջանցել այն. նրանց ջանքերն ապարդիւն են մնում, քանի որ ադիւնքում ստեղծւում է արժէք չունեցող որեւէ բան կամ էլ վերայայտնագործւում է վաղուց յայտնին: Մինչդեռ իւրաքանչիւր գրագէտ ստեղծագործող՝ նոր բան ստեղծելիս Հետեւում է որեւէ նախաօրինակի՝ կատարելագործելով այն եւ յարմարեցնելով իր նպատակներին: Այդպէս է վարուել նաեւ Մաշտոցը՝ Հայոց այբուբենը ստեղծելիս, ինչը Հաստատում են ուսումնասիր-

րութիւնները: Իսկ Հարցն աւելի լաւ Հասկանալու Համար անհրաժեշտ է ծանօթանալ Հայոց գրերի ստեղծման պատմութեանը:

Ցաւօք, Հանրամատչելի գրականութեան մէջ այս պատմութիւնը ներկայացւում է չափազանց մակերեսօրէն, ընդհանուր գծերով, շրջանցելով այն բազմաթիւ անորոշութիւնները, որոնք դեռեւս կան այս Հարցում: Արդիւնքում Հայոց գրերի գիւտի պատմութիւնը նմանւում է մի Հեքիաթի, որտեղ, յայտնագործուած կախարդական փայտիկի (Հայոց գրի) շնորհիւ, բարին (Հայ ժողովուրդը) յաղթում է չարին (մեզ ձուլել ցանկացող պարսիկներին, բիւզանդացիներին, ասորիներին): Նման մօտեցման պատճառը պարզ է դառնում, երբ խորանում ենք Հայոց գրի պատմութեան մէջ: Պարզում է, որ այս Հարցում մեծ դեր են խաղացել եւ դեռ շարունակում են խաղալ ոչ միայն գիտական, այլեւ ներքին եւ արտաքին քաղաքական, քարոզչական Հանգամանքները:

Սակայն վերջին տարիներին դիտւում է Հայոց պատմութեան անկողմնաւ ուսումնասիրման նոր մօտեցման աշխուժացում, որն արդէն տուել է դրական արդիւնքներ: Եւ սա յուսադրող է: Միեւնոյն ժամանակ, ցանկացած կարգի նորարարութեան նկատմամբ անհրաժեշտ է զգոյշ մօտեցում:

Առհասարակ Հնի նկատմամբ պիտի գործի իւրատեսակ «անմեղութեան կանխավարկած», եւ Նորը պիտի ապացուցի իր իրաւացիութիւնը: Ցաւօք, այսօր գործում է Հակառակ մօտեցումը, եւ Նորն ինքնաբերաբար Համարւում է առաջադէմ միայն այն բանի Համար, որ նոր է: Ուստի նախ եւ առաջ վերլիշէնք Հայոց գրերի ստեղծման պատմութեան շարագրանքի ընդունուած տարբերակը:

Դ դարում, 384 թուականին Մեծ Հայքը բաժանուեց Բիւզանդիայի եւ Պարսկաստանի միջեւ: Հայ ժողովուրդը կանգնեց ինքնութիւնը կորցնելու վտանգի առջեւ: Հայոց եկեղեցիներում քարոզ էին կարդում ժողովրդին անհասկանալի յունարէն ու ասորերէն լեզուներով: Հայ երեխաները ստիպուած էին այլալեզու կրթութիւն ստանալու Հայրենիքից Հեռու օտար երկրներում,

կրթուելուց յետոյ էլ չէին կարող օգտակար լինել իրենց ազգին, քանի որ ժողովրդին անհասկանալի էին յունարէնն ու ասորերէնը: Պէտք էր մի ազգակ, որը կմիաւորէր ազգը եւ կիրկէր կործանումից: Եւ Մաշտոցը որոշում է, որ միակ փրկութիւնը Հայոց գրի ստեղծումն է: Նա այդ մասին յայտնում է 387 թուականին Հայոց կաթողիկոս դարձած Սահակ Պարթեւին: Նրանք դիմում են Հայքի պարսկական մասի թագաւոր Վուանշապուհին, Հաւաքում են եկեղեցական «աշխարհաւոգ» խորհուրդ, եւ արդիւնքում իրենց առաջարկն անմիջապէս Հաւանութան է արժանանում: Իսկ թագաւորը դրանից բացի յիշում է, որ, ինչպէս իրեն պատմել են, Դանիէլ անունով մի եպիսկոպոսի մօտ կան Հին Հայկական գրեր: Թագաւորը Վահրիճ անունով մի մարդու ուղարկում է Դանիէլի մերձաւորներից մէկի՝ Հաբէլ երեցի մօտ, որը Դանիէլից վերցնում է այդ գրերը եւ շուտով բերում թագաւորին: Մօտ երկու տարուայ ընթացքում Մաշտոցը փորձում է գործածել դրանք եւ դրանցով սովորեցնել աշակերտներին, եւ դրա Համար նոյնիսկ արժանանում է վարդապետական աստիճանի: Բայց պարզում է, որ այդ գրերը թերի են, չեն արտայայտում Հայոց լեզուի բոլոր Հնչիւնները, եւ Մաշտոցը գալիս է այն եզրակացութեան, թէ անհրաժեշտ է նոր գիր: Այդ նպատակով թագաւորի Հրամանով նա ուղեւորում է Ասորիք՝ Եդեսիա եւ Ամիդ, այնտեղ կատարում է ուսումնասիրութիւններ, որոնք պսակում են Հայոց գրերի ստեղծմամբ: Ապա նա գնում է Սամոսատ, որտեղ յոյն վայելչագիր Հոտիանոսի օգնութեամբ վերջնական տեսմ է Հաղորդում տառերին: Առաջին նախագատութիւնը, որ գրուեց նոր տառերով, եղաւ Սողոմոնի «Առակաց գրքի» «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս Հանճարոյ» սկսուածք-արտայայտութիւնը: Վերագառնալուց յետոյ, նա եւ Սահակը նախ թարգմանում են Աստուածաշունչը եւ այլ Հոգեւոր գրքեր, ապա՝ ոճնէնալով թագաւորի Հովանաւորութիւնը, արագօրէն երկրի բոլոր գաւառներում դպրոցներ են կազմակերպում, եւ դրա շնորհիւ Հայոց գիրը մեծ արագութեամբ տարածւում է ամբողջ Հայքում:

Այսպիսով, ըստ ընդունուած վարկածի, Մաշտոցից առաջ Հայոց գրերը չեն եղել: Մի պահ Մաշտոցին եւ Վռամշապուհ արքային թուացել է, որ Դանիելի գտած գրերը Հայկական են, բայց յետոյ պարզուել է, որ դրանք ուրիշ դպրութիւններից են եւ «մուրացածոյ»:

Ինչո՞ւ ենք մենք թերահաստօրէն խօսում Հայոց գրերի յայտնագործման պատմութեան շարագրուած մեկնաբանութեան մասին: Նախ՝ յիշատակած «լրացման սկզբունքը» կասկածելի է դարձնում, թէ նորը՝ տուեալ դէպքում՝ Հայոց գիրը եւ գրականութիւնը կարող էր ստեղծուել բոլորովին դատարկ տեղում՝ եւ դեռ անմիջապէս՝ երեք-չորս տասնամեակի ընթացքում, Հասնել այնպիսի մակարդակի, որ Ե դարն անուանում են Հայոց գրականութեան «ոսկեդար»: Միւս կողմից՝ որեւէ պետութիւն չի կարող գոյատեւել առանց ժողովրդին մատչելի լեզուով (մայրենի) գրագրութեան:

Կասկածի եւս մի առիթ տալիս է գրաբանութիւնը: Նախորդ գլխից պարզ դարձաւ, որ գրային Համակարգերը կամ պիտի փոխառուեն այլ ժողովուրդներից, յարմարեցնելով տուեալ լեզուի առանձնայատկութիւններին, կամ՝ (չափազանց Հազրուադէպ) ստեղծուեն դատարկ տեղում: Մենք տեսանք, որ աշխարհում տարածուած բազմաթիւ այբբենական Համակարգերի ճշտող մեծամասնութիւնը այս կամ այն կերպ՝ անմիջականօրէն կամ միջնորդաւորուած, ծագում է սեմական այբուբեններից: Դա նշանակում է, որ եթէ մեր այբուբենում կան տառեր, որոնք ծագում են սեմական, յունական, կամ այլ գրերից, ապա այն զրոյից չի ստեղծուած:

Իհարկէ, Մաշտոցը կարող էր վերցնել միայն գրոյթները եւ նրանց այլ Հնչութային արժէք տալ: Սակայն, իչպէս մենք ստորել կտեսնենք, Հայոց այբուբենի տառաձեւերի վերլուծութիւնից երեւում է, որ տառերի մեծ մասը ոչ միայն փոխառնուած են իրենց Հնչոյթներով Հանդերձ, այլեւ փոխառնումը կատարուել է չափազանց վաղուց (Հաւանաբար, մօտաւորապէս, մ. թ. ա. Բ Հազարամեակի վերջում): Իսկ դա նշանակում է, որ Հայերը գիր եւ գրականութիւն ունեցել են նաեւ Մաշտոցից շատ աւելի առաջ:

Ոմանց թւում է, թէ նախամաշտոցեան Հայ գրի գոյութիւնը վիրաւորանք է Հասցնում Մաշտոցին ու նսեմացնում՝ նրա կատարածը: Սակայն, մի կողմից, ինդիւրը վերաբերում է իրականութեան գիտական բացայայտմանը, եւ այստեղ յուզականութիւնն անտեղի է, եւ երկրորդը՝ այն, որ Հայոց այսօրուայ այբուբենի՝ աշխարհի ամենակատարեալ այբուբեններից մէկի Հեղինակը Մաշտոցն է, դա փաստ է, որը ոչ ոմ՝ չի կարող կասկածի ենթարկել: Եւ ի վերջոյ, Մաշտոցի, որպէս լեզուաբանի, Հիմնական եւ ամենադժուարին առաքելութիւնը եղել է ոչ թէ այս կամ այն գրանշանի ստեղծումը՝ մի բան, որ առանձնապէս պատուաբեր չէ, այլ Հայերէնի Հնչիւնային Համակարգի բացայայտումը, Հոծ խօսքը Հնչիւնային միաւորների տրոհելը, որն այնքան էլ Հեշտ գործ չէ, ինչի լաւագոյն ապացոյցն այն է, որ աշխարհում անչափ քիչ են կատարեալ այբուբենները:

Սակայն նախամաշտոցեան Հայ գրի գոյութիւնը մերժողները կտրականապէս մերժում են այդ հնարաւորութիւնը: Հրաշեայ Աճառեանը պարզապէս գրում է. «Մեսրոպից առաջ Հայերէն գրականութիւն ենթադրելը, որ իբր թէ ջնջեց Լուսաւորիչը՝ այրելով բոլոր Հայերէն գրքերը, անմիտ Հիքիաթ է միայն»: Վերջապէս ո՛ր էն այդ գրքերը, ասում են, մի՞ թէ գոնէ մէկ նմուշ չպահպանուեց: Բայց մեզ չի Հասել ոչ մի Հայկական ձեռագիր նաեւ Ե-Ր դարերից, եւ Հասկանալի պատճառներով: Ու առաւել եւս անհաւանական կլինէր, եթէ պահպանուէին աւելի վաղ գրուած ձեռագրեր, յատկապէս որ Գրիգոր Պարթեւն, իրօք, Հայոց Հեթանոսական մշակոյթը ոչնչացնելու ուղղութեամբ ջանք չինայեց:

Դա պատմական անհերքելի փաստ է, որի Հետ պիտի Հաշուի նստի իւրաքանչիւր իրեն յարգող պատմաբան, եթէ ցանկանում է լինել գիտնական, այլ ո՛չ թէ քարոզիչ: Հասկանալի է նաեւ քրիստոնէաների դիրքորոշումը. սոյն փաստը պատիւ չի բերում, ո՛չ իրենց կրօնին, ո՛չ էլ՝ առաջնորդին: Բայց, ցաւօք այդ էլեղափոխութիւնների ելութիւնը: Այդպէս եղաւ եւ 1920 թուականին, երբ Հաստատուեց նոր պետական գաղափարախօսութիւնը (եթէ կու-

զէք՝ կրօնը)՝ կոմունիզմը: Եւ կոմունիստներն էլ ոչնչացնում էին քրիստոնէական մշակոյթը, սպանում Հաւատացեալներին եւ եկեղեցու սպասաւորներին, այրում սուրբ գրքերը, քանդում եկեղեցիները, եւ մնացած 70 տարուայ ընթացքում փորձում էին վիճակը ներկայացնել այնպէս, թէ իբր նախքան 1920 թուականը մենք, Հայերս Հետամնաց անմշակոյթ մի ազգ էինք, եւ միայն Լէնինը, որ «արենն էր աշխարհի» լուսաւորեց մեզ: Լէնինի «լուսաւորչական» գոծոնէութիւնը փաստաթղթերից եւ վաւերագրական շարժանկարներից ծանօթ է բոլորին: Իսկ Գրիգորի «լուսաւորչական» գործոնէութեան մասին մենք կարող ենք պատկերացում կազմել կարդալով Ազգաթմանգեղոսին, որն այդ ամէնը շարագրել է Գրիգորին փառաբանելու նպատակով: Յիշենք.

«Այս թագաւորը Իսպոյն տիրաւոր շրջան տուե՛ծ, անքե՛ր շահաւորութեամբ, գործը երեսելի Գորգորի ջեռքը յանձնելով, որուքսք նախնիս ՀԱՐՈՒՆԻ, ՀԱՆՍԵՆԻ* եւ նախնիսն ու իր Կողմած Աստուծո՛ւ անուանե՛ծ ջաստուծները արիւսեսպ դարձաւ, մտեցո՛ւծ ջար: ...Նախ անարարչն շահութեան քոմսն գիտութեան դուր, ՈՐՄԻՉՈՐ ԳՐՈՐ ԴՐՈՒՄԷ** Կողմած, երեսե՛ղոյ, երեսնա՛ն ուսե՛սմոքք Տիր աստուծո՛ւ անուանե՛ծ քոմսն սե՛ւեսն եւ անքե՛ծ անք սպե՛ծին այս ՔԱՆՈՒՄ, ԱՊՈՒՄ»:

Այս. «Դարձր եպօ ջորքերով ԵՄԵՏԻ*** շահութեւ, սուր Գրգորը թագաւորով շահե՛ր, փերե՛ծն Անաճիս դե՛ծուք ոսպ արձան, անքո՛ւք արքը շահե՛ծին, փա՛ծին, ոսպն ու արձանը անքի տուր: Այն Գայլ գետ արւոյով այն Կողմ անձն ու շահե՛ծին Արաւստի ուսե՛ր՝ Նախ սե՛ւեսն թիլ անքո՛ւք: Երպո՛ւ սե՛ւեսն գետը անքուքով՝ Աստուծո՛ւ սուր եպօնե՛ծն ջանարարութեան տուր թողե՛ծին տուրով շահե՛ր» եւ այլն, եւ այլն:

Սրանից յետոյ պարզ է, որ Հագիւ թէ այն օրերից մեզ մի ձեռագիր Հասնէր: ԻՀարկէ, կարելի է ենթադրել, որ էթէ նախամաշտոցեան գրերի մասին վարկածը ճիշտ է, ապա դրանցով կարող էին գրուել նաեւ քրիստոնէական բովանդակութեան գրքեր, որոնք կարող էին եւ պաշտօնակալել: Բայց սա չափազանց անհաւանական

* Ընդգծումներն իմն են՝ Ռ. Հ.

** Ըստ Ն. Էմինի, Հ. Գեղեղի կարելի է Հասանալ՝ Որմիգդի (Արամագդի) գրչի գպրոց:

*** Եկեղաց գավառ.

է թևում: Նախ կասկածելի է, որ քրիստոնէաները «Հէթանոսական» գրերով որեւէ գիրք գրէին (դրա Համար կային յունարէնը, ասորերէնը), եւ այդ նոյն պատճառով, իշխանութեան գալուց յետոյ նրանք (եթէ նման գրքեր գրուած էլ լինէին) կնախընտրեին դա թաքցնել շտապելով թարգմանել այդ գրքերը յունարէն կամ ասորերէն, իսկ Հայոց մաշտոցեան գրերի գիւտից յետոյ՝ նաեւ այս նոր գրերով:

Այդուամենայնիւ այդպիսի, յամենայն դէպս, մէկ օրինակ մէնք ունենք. եւ դա Հէնց Ագաթանգեղոսի Հայոց պատմութիւնն է: Խօսքը վերաբերում է այդ գրքի սկզբնաղբիւրին: Գիրքը մեզ է Հասել դարերի ընթացքում լուրջ փոփոխութիւններ կրելով: Ինքը, այդ սկզբնաղբիւրը, որ Հայերէն է եղել, մեզ չի Հասել, սակայն այսօր ընդունուած է Համարել որ այն գրուել է Ե դարում, մինչդեռ Հեղինակը պարզ գրում է, որ ինքը ոչ միայն Տրդատի Ժամանակակիցն է եւ դէպքերի ականատեսը, այլեւ «կրթուած է Հայրենի գիտութեամբ» «եւ ոչ խիստ անտեղեակ նշանագրերի արուեստին»:

Առհասարակ այսօր ստեղծուել է մի վիճակ, երբ նախամաշտոցեան գրի գոյութիւնը չընդունողները պնդում են, թէ չկայ նախամաշտոցեան գրի գոյութեան որեւէ ապացոյց, իսկ երբ դրանք բերում են, յայտարարում են, թէ դրանք վստահելի չեն: Անկասկած, դրանցից մի մասի անհիմն լինելն ակնյայտ է, սակայն կան նաեւ փաստարկներ, որոնք բաւականաչափ վստահելի են, եւ իւրաքանչիւր մասնագէտ, անկախ նրանից Համաձայն է, թէ ո՛չ պարտաւոր է ծանօթ լինելու դրանցից գոնէ ամենակարեւորներին: Ահա թէ ինչու այդ փաստարկները ներկայացնում ենք այստեղ:

Հայոց լեզուի Համար պատմութեան ընթացքում գործածուել են առնուադն երեք գրային Համակարգ՝ Հայկական նշանագրերը, դանիէլեան կոչուած գրերը, եւ մաշտոցեան այբուբենը:

Հայաստանի տարածքում գրի գոյութեան ամենավաղ (Ա- Բ Հազարամեակներ) օրինակը տալիս են Ժայռապատկերները, որոնք

Նաեւ այծագրեր են կոչուում, քանի որ դրանցում այծակերպ կենդանիների պատկերները բաւական յաճախադէպ են: Սրանք Հիմնականում պատկերագրային բնոյթ ունեն, սակայն նրանց շարքում պատահում են նաեւ խիստ վերացարկուած պատկերներ, որոնք գաղափարագրերի տպաւորութիւն են թողնում: Սա Հաստատում է նաեւ նրանով, որ դրանցից շատերը նմանուում են միջնադարեան Հայերէն ձեռագրերում պաշարանուած նշանագրերին:

Գեղեւոյ լեռների ժայռապատկերներէ, Մ. թ. ա. Գ – Բ Հազ.

Բազմաթիւ ցուցակներում սրանք ամփոփուած են «Նշանագիրք Հայոց», «Նշանագիր այ բուբէնից», «Մս է նշանագիր Հայոց ազգի», «Բացատրութիւն առաջնոց գրոց եւ նշանագրաց» խորագրերի ներքոյ եւ յայտնի են նաեւ որպէս «Նշանագիրք իմաստնոց»: Մսօր դեռեւս դժուար է ասել, արդեօ՞ւմ այդ նշանագրերն իրենց կատարելագործման Հազարամեակների ընթացքում Հասել են Հնչինային՝ վանկային կամ բառաւանկային գրի մակարդակին, թէ մնացել են զուտ պատկերային գիր, սակայն ինքնին այն փաստը, որ Հայերն այն ժամանակ ունեցել են որոշակի գրային Համակարգ, անվիճելի է:

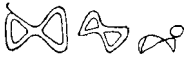
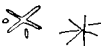
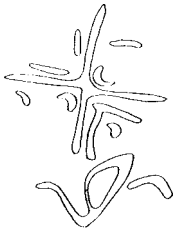

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՆՆԱԳՐԵՐՈ
(Ըստ Ա. Գ. Աբրահամեանի)

1. Արեգակն, 2. Լրումն, 3. Անսպառ, 4. Աեւեք, 5. Աեւնուտք,
6. Հարաւ, 7. Լուսին, 8. Առաւօտ, 9-11. Աստղ, 12. Երկիր,
- 13-15. Երկինք, 16, 78. Խաչ, 17. Աշխարհ, 18. Խոյն, 19. Փայլակն, 20. Դայեակն,

21. Յուշ, 22-24. Վիշապ, 25. Երկուտրեակ, 26-29. Աղեղնուտր, 30. Արուսեակ, 31. Լէւն, 32-35, 37, 40, 41. Աղբիւր, 36. Ջուր, 38, 39. ՋրՀոս, 42. Անձահ, 43. Անվահան, 44, 45. Անթառամ, 46. Մարդ, 47, 48. Առաջնորդ, 49-50. Մարտիրոս, 51. Պոռնիկ, 52-54. Հէշտասեր, 55, 56. Եղբայր, 57. Կոսպաշտ, 58. Որդի, 59. Թառանգ, 60. Պտուղ, 61-63. Կենդանի, 64. Թռչուն, 65. Գարուն, 66. Գաւազան, 67. Աստիճան, 68. Նետ, 69-71. Կառք, 72. Աշտարակ, 73, 74. Տաճար, 75. Հանասպարհ, 76. Դուռն, 77. Համապիտա: (Համարակալումն ըստ սինակների կարգի է):

Քանի որ Հայկական միջնադարեան ցանկերի նշանագրերը Հիմնականում մաշտոցեան տառերի Հիմքի վրայ գոյացած փակարգեր ու Համառօտագրութիւններ են, իսկ միւս մասն էլ որ աստղագիտական Հանրայայտ նշաններ են (կենդանակերպի Համաստեղութիւնների, լուսատուների եւ այլն) ուշ փոխառութիւններ էին Համարում, գտնում էին, որ դրանք կապ չեն կարող ունենալ Հայոց Հին գրերի Հետ, եթէ այդպիսիք եղել են: Նոյնիսկ երբ պարզ դարձաւ, որ դրանք Համընկնում են քարեդարեայ եւ բրոնզեդարեայ Հայաստանեան ժայռագրութիւնների նիշերի Հետ, դրանք շարունակում էին ոչ Հայկական Համարուել, քանի որ պատմագիտութեան մեջ (որքան էլ դա տարօրինակ է) ընդունուած էր, որ Հայերը Հայաստանում յայտնուել են շատ աւելի ուշ՝ մ. թ. ա. Չ դարից ոչ շուտ:

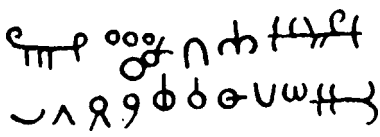
Հայաստանի օրոշ ժայռապատկերները եւ Հայաստանի անտառները վերելում՝ բերված են ժայռապատկերները, ներքեւում՝ Հայկական ձեռագրերի աստղ, կայծակ եւ խոյ նշանագրերը:

Սակայն այժմ, պատմագետներն աւելի ու աւելի են Հակում այն կարծիքին, որ Հայերն իրենց անունը կրող երկրամասում բնակւում են ամենավաղնջական ժամանակներից, ուստի եւ փոխւում է վերաբերմունքը նաեւ այդ տարածքում պահպանուած մշակութային յուշարձանների եւ նրանց ազգային պատկանելութեան նկատմամբ: Մասնատրապէս դա վերաբերում է Վանի թագաւորութեան ժամանակաշրջանի յուշարձաններին, այդ թւում՝ գաղափարագրերին, որոնք նոյնպէս նմանութիւն ունեն էւ ժայռագրերի, էւ Հայ նշանագրերի ձեւերի Հետ:

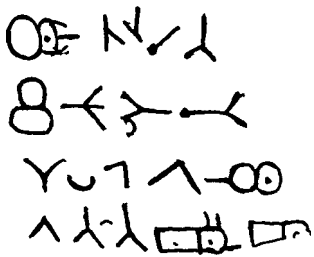

Վանի թագաւորութեան
ժամանակաշրջանի նշանագրեր
Թոփրակ-Կալէից եւ Կարմիր բլուրից (Ըստ Լ. Ա. Բարսեղեանի)

Յայտնի են նաեւ այլ արձանագրութիւններ, որոնք կանոնարկուած գրի տեսմ ունեն: Դրանցից են Յոլակերտի, Արմաւիրի եւ մի քանի այլ արձանագրութիւններ:

Յոլակերտ,
Երկտող արձանագրութիւն,
մ. թ. ա. Բ Հազ. վերջ. Ա Հազ. սկիզբ

Արմաւիրի արձանագրութիւնը

Աս կարգի գրերում կրկին կարելի է նկատել Հայկական գաղափարագրերը յիշեցնող նշաններ, սակայն նրանցից մի քանիսը կարելի է նմանեցնել նաեւ Հին սեմական գրանշաններին: Եթէ ճիշտ է երկրորդը, ապա բացառուած չէ, որ այս դէպքում Հայկական գաղափարագրերը գործածուած են որպէս այլագրեր: Յաւօք, ա-

ուայժմ՝ եղած նիւթը բաւարար չէ լուրջ եզրայանգումների կամ, առաւել եւս՝ վերծանութիւններ կատարելու Համար*:

Կան Հին Հայոց գրի գոյութիւնը Հաստատող այլ վկայութիւններ եւս:

Մովսէս Խորենացին յայտնում է, որ Հայքում գոյութիւն է ունեցել մեհենական մատենագրութիւն, յիշատակում է Գարանադեաց գաւառի Մնի ամրոցի մեհենական արխիւը, որից օգտուել է ասորի քրիստոնէայ քարոզիչ Բարդաժանը եւ այնտեղից քաղած տեղեկութիւնների Հիման վրայ կազմել է մի աշխատութիւն, այն նախթարգմանել է ասորերէն, ապա նրանից՝ յունարէն: Յիշատակում է նաեւ Ողիւմպ քրմի աշխատութիւնը, որ եղել է իր՝ Խորենացու սկզբնաղբերներից մէկը: Հիմնուելով Խորենացու Հազճորդած այս, ինչպէս նաեւ որոշ այլ փաստերի վրայ, կարելի է Հասկանալ, որ մեհենական այդ արխիւը պիտի որ Հայերէն եղած լիներ:

Յոյն պատմաբան Փիլոստրատոսը, որն ապրել է մօտաւորապէս 175–249 թուականներին իր «Ապոլոն Տիանցու» կենսագրութեան մեջ յայտնում է. «Պատմում են նոյնպէս, որ մի անգամ Պամիրիիայում բռնուել է մի Հովազ, որի ոսկի մանեակի վրայ գրուած էր Հայերէն գրերով «Արշակ թագաւորից՝ Նիւսիա աստծուն»**։ Այս վկայութիւնը Հերքում են, ասելով թէ Արշակ անունով թագաւոր այն ժամանակ չկար (իրականում՝ կար, եւ դա Արշակ Ա-ն էր՝ մ. թ. 34–35), որ Հեղինակը երեւի շփոթել է, Հայկական (արմենական) գրերը արամեական գրերի Հետ, անունների Համահնչյունության պատճառով:

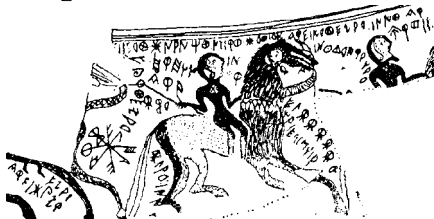
Բ դարի ժամանակագիր Հիպոդիտոսն իր «Ժամանակագրութեան» մէջ թուարկել է դպրութիւն ունեցող ժողովուրդների անունները. «Սրանցից*** նրանք, որոնք ունէին դպրութիւն, Հետե-

* Վերջերս Արտակ Մովսիսեանին Հաջողուել է վերծանել Վանի թագաւորութեան շրջանի որոշ նշանագրեր, եւ դրանցից կազմուած բառեր: Աշխատանքի արդիւնքները Հիմք են տալիս այնգէլու, որ այդ գրութիւնները պատկանում են թնդուկա(ուրուս)-Հնչինային տիպին եւ Հայերէն են:

** Philostrati de vita apallonis Tiani: (Րատ Ա. Աբրահամեանի)

*** Այսինքն՝ իր թվարկած ժողովուրդներից:

ւեալներն են. երբայեցիները, լատինացիները, որով Հռոմէացիներն են վարում, սպանացիները, յոյները, մարերը եւ Հայերը»*։ Այս վկայութիւնը նոյնպէս Համարում է անվստահելի, քանի որ այս ցուցակում նշուած են նաեւ իսպանացիները, որոնք այդ ժամանակ դեռ որպէս ազդ չէին էլ կազմաւորուել, որ դեռ գիր էլ ունենային (այս տեսակէտն ինքնին վիճելի է. յայտնի են այդ ժամանակաշրջանի նոյնիսկ երկու տարբեր իսպանական գրեր. տէ՛ս նկարը)։

Հին Իսպանական գիրը

Արձանագրութիւն կաէ անօթի վրայ, մ. թ. ա. Ե Հազ. վերջ։

Նկատում են նաեւ, թէ խօսքը վերաբերում է դպրութեան, այլ ո՛չ թէ գրին, որը կարող էր եւ յունական լինել։ Սակայն Հելէնականութեան դարաշրջանում արեւելեան բոլոր ժողովուրդներն էլ գործածել են յունարէնը։ Այդ դէպքում ինչո՞ւ է Հելլինակը Հայերին առանձնացրել։

Աս եւ բազմաթիւ այլ տեսակէտների վրայ չենք ծանրանում, քանի որ դրանց Հանգամանօրէն կարելի է ծանոթանալ մեր թուարկած գրականութիւնից։

Վերջապէս, եւս մի ապացոյց տալիս է արդէն իսկ մաշտոցեան տառաձեւերի ուսումնասիրումը, որից պարզ է դառնում, որ նրանք ունեն բազմաթիւ շերտեր եւ ամենեւին էլ միանուագ ստեղծագործութեան արդիւնք չեն։

Ինչ վերաբերում է Հայոց լեզուի Համար գործածուած նախամաշտոցեան երկրորդ գրին, որ յայտնի է գանիւղեան անունով, ապա նրա գործածութիւնն առնուազն երկու ամսուայ (կամ տարուայ) ընթացքում վկայուած է Արրիւնի կողմից, եւ նրա գոյութիւնը

* Hippolitus Werke, IV, Bd. Die Chronik, Leipzig. էջ 58: (Րատ Ա. Աբրահամեանի)

գրեթե կասկած չի յարուցում: Այլ Հարց է նրա ինչ լինելը, որին մենք կանդորադառնանք ստորեւ, մաշտոցեան այբուբենի մասին խօսելիս:

Ի Հարկե, կարող է Հարց առաջանալ, թէ ի՞նչ նշանակութիւն ունի՝ նախամաշտոցեան Հայ գրականութիւն եղե՞լ է, թե՞ ոչ: Սակայն այն, որ Հայոց տառաձեւերի որոշ առանձնայատկութիւններ անհնար է բացատրելը, եթէ ընդունելու լինենք, թէ Մաշտոցը բոլոր տառերի Հեղինակն է, մեր նպատակի տեսանկիւնից կարելոր է, քանի որ առանց տառաձեւերի ծագումնաբանական խնդիրների պարզաբանման դժուար է ճիշտ, գիտականօրէն Հիմնաւորուած կերպով զարգացնել Հայոց տառարուեստը:

Ուստի փորձենք կրկին պատկերացնել Հայոց գրերի ստեղծման ընթացքը՝ առաջնորդուելով միայն սառը տրամաբանութեամբ:

Նախ պատկերացնենք այն ժամանակուայ քաղաքական վիճակը: Ինչպէս գիտենք, 301 թուականին* քրիստոնէութիւնը Հայքում ճանաչուեց պետական կրօն: Սա առաջացրեց զրադաշտական Իրանի Հետ Հայքի յարաբերութիւնների Հետագայ վատթարացում: Հետագայ ենք ասում, որովհետեւ այն պաշից, երբ Պարթեւական թագաւորական Հարստութիւնն Իրանում կործանուեց, իշխանութեան Հասան Սասանեանները, իսկ Հայքում՝ շարունակեցին իշխել Պարթեւ արքաները, երկու պետութիւնների յարաբերութիւնները, մեղմ՝ ասած, սառեցին:** Սակայն կամայ թէ ակա-

* Սա ավանդական տարեթիւն է: Ըստ տարբեր յետազոտողների դա տեղի է ունեցել 297-315 թուերի ժամանակամիջոցում:

** Ընդունուած է ասել, թէ այս քայլով Տրդատ թագաւորը ձգտում էր ազատուել եւ զրադաշտական Իրանի, եւ Հեթանոսական Հռոմի ազդեցութիւններից: Սակայն սա, ի Հարկե, միամիտ բացատրութիւն է: Հայքն ինքն էլ զրադաշտական էր, եւ նախորդ դարերի ընթացքում դա նրան չէր խանգարում պաշտանել իր թէ՛ քաղաքական, եւ թէ՛ մշակութային ինքնուրոյնութիւնը: Իսկ ինչ վերաբերում է Հռոմին, սպա այդ պաշին նա արդէն իսկ այն աստիճան էր քրիստոնէացուած, որ դա անհնար էր շտեմնել: Հետեւապէս կարելի է պնդել, որ քրիստոնէութեան ընդունումը կամ Հռոմեական պատուերի կատարում էր չմոռանանք, որ Տրդատը գաւ էր բարձրացել Հռոմի օգնութեամբ, կամ էլ Հռոմից Հետ չընկնելու ձգտում:

մայ իր դէք թշնամացնելով զօրեղ Հարեանին, Հայքն ամենեկն էլ ի դէմն Հեռաւոր Հռոմի Հոսալի դաշնակից ձեռք չբերեց: Արդիւնքն այն եղաւ, որ երբ 384 թուականին Իրանը որոշեց ժամանակաւորապէս անկախացած Հայքում վերականգնել իր ազդեցութիւնը, Հռոմի ժառանգորդ քրիստոնէական Բիւզանդիան անմիջապէս Համաձայնեց, եւ Մեծ Հայքի տարածքի 80% -ն անցաւ Իրանին: Հայքը կորցրեց ատաքին ինքնուրոյն քաղաքականութիւն իրագործելու Հնարաւորութիւնը, եւ, այսպիսով մնում էր կենտրոնանալ ներքին ինքիւրների վրայ:

Իսկ դրանք բաւական լուրջ էին: Ընդամենը մի քանի տասնամեակ էր անցել քրիստոնէութեան ընդունումից: Հրով ու սրով Հաստատուած գաղափարախօսութիւնը դեռ չէր արմատաւորուել Հայքում: Գեռ կենդանի էին Հին կարգերի օրում ծնուածները: Շատերը, Հաւանաբար, նոր կրօնը միայն առերես էին ընդունել ինչի լաւագոյն վկայութիւնն է Վասակ Սիւնու* զրադաշտական ճամբար անցնելը: Ինչ վերաբերում է Հասարակ ժողովրդին, ապա նա, բնականաբար, է՛լ աւելի պահպանողական էր: Այսպիսով իրանական Հնարաւոր նորանոր ոտնձգութիւնների դէպքում՝ է՛ւ արքայական տոնը, է՛ւ Հոգեւորականութիւնը մնում էին անպաշտպան: Գուցէ Հայքը նախկին կրօնի քաղաքական ոլորտ վերադարձնելով դեռեւս Հնարաւոր էր փրկել վիճակը, սակայն սա լոկ տեսական էութադրութիւն է. ոչ մի գաղափարախօսութիւն, ոչ մի կրօն ապարէզը չի թողնում, քանի դեռ չի սպառուել զրադաշտութեան դարը Հայքում անցել էր: Միւս կողմից դա, բանականաբար, ձեռնտու չէր քրիստոնէական Հոգեւորականութեանն, ինչպէս նաեւ նախարարական այն տոհմերին, օրինակ՝ Մամիկոնեաններին, որոնք քրիստոնէական յեղափոխութեան ալիքի վրայ զգալի նիւթական ձեռքբերումներ ունեցան:

Այսպիսով միակ յոյսը նոր գաղափարները ժողովրդի մեջ ներարկելով՝ նրան իրենց դաշնակից դարձնելն էր: Սակայն այլալե-

*Քրիստոնէա կորինը նրան անուանում է «քաջ ..., խելացի ու Հանճարեղ եւ կանխագէտ, աստուածային իմաստութեան շնորհքով օժտուած մարդ», որը «շատ նպաստեց Աւետարանի քարոզութեան գործին»:

զուքարողներն ապարդիւն էին մնում, քանի որ անՀասկանալի էին: ԱնՀրաժեշտ էր թարգմանել Հոգեւոր գրականութիւնը: Բայց ինչպէ՛ս այն պահէլ ամբողջ Աստուածաշունչն ու այլ ծաւալուն Հոգեւոր գրականութիւնն անգիր չի յիշուի: Ուրեմն անՀրաժեշտ էր Հայերէն գիր: Սակայն սա էլ Հէշտ չէր: Դ դարում վերացնելով («մինչէւ Հիմքը», ինչպէս մեր օրերում երգում էին կոմունիստները), Հեթմանոսական*, «դիական» ամէն ինչը, քրիստոնէաները չնկատեցին, որ ազգային գիրն ու գրականութիւնը անՀրաժեշտ են նաեւ իրե՛նց քարոզչութիւնն իրագործելու Համար: Իսկ այժմ՝ Հայ Հին գրի եւ գրականութեան վերականգնումը կարող էր դիտուել որպէս գաղափարախօսական նաՀանջ: Թերեւս վիճակի այս երկիմաստուրթիւնն էր պատճառը, որ Կորիւնն ստիպուած էր այդքան անորոշ գրելու Հայոց գրերի գիւտի Հանգամանքների մասին: Հայոց գրերի գործածութեանը դէմ՝ էին նաեւ ասորի բարձրաստիճան Հոգեւորականները, որոնք այն ժամանակ մեծ ազդեցութիւն ունէին Հայ եկեղեցու վրայ եւ իրաւացիօրէն վխեսնում էին, որ Հայոց լեզուի մոտքը ծիսակարգ կվերացնի այդ ազդեցութիւնը**:

Ասպիսին էր քաղաքական վիճակը Հայքում, երբ մօտ 389 թոականին, Հայքի կառավարիչ Հագարապետ Առաւանի օրոք, Տարօնի Հացեկաց գիւղացի, կիսաազնուական Վարդանի որդի Մաշտոցը, որին նաեւ Մեսրոպ էին ասում, Հաստատուեց Արշակունեաց մայրաքաղաք՝ Վաղարշապատում, արքունի դիւանատանը

* Ի դէպ, նշեմ այս բառի բուն իմաստը, որը սովորաբար ընկալում է որպէս «ոչ քրիստոնէական», «բազմաստուած» բառերի Հոմանիշ: Այն ծագում է Հունարէն **դետոս** (էսնոս) բառից, որ, ինչպէս Հայսնի է, նշանակում է ազգ, ցեղ: Հետեւապէս, երբ քրիստոնէաները պայքարում էին Հեթմանոսութեան դէմ, նրանք, իրականում, պայքարում էին ազգայինի դէմ, որի Հիմքերից մեկը լեզուն է եւ գրականութիւնը: Սա պարզորոշ երեւում է նաեւ Հեթմանոսութիւն բառի ռուսերէն Համարժեքից՝ **ѿсѣ-аѣдѣи ѿсѣѣ** լեզու, ազգ իմաստն ունեցող բառից, որը, Հավանաբար, մեր «ազգ» բառի Հետ միեւնոյն ծագումն ունի:

** Ասորի Հոգեւորականութեան կողմից Հայ ազգային գիրը շինդոնելու եւ նրա դէմ բացահայտօրէն դիմադրելու մասին կան ուղղակի վկայութիւններ: ՅուՀան Մամիկոնեանը նշում է, որ մինչէւ Չ դարի վերջերը Գլակ վանքը ասորիներն էին սնօրինում եւ պաշտամունքը վարում էին ասորերէն.

«ԱՆԵՆԵՐԵՆ ԵՍՈՐԻՔ ԷՆ, ԵՒ ՏՈՒՆ ԱՅՆ ԵՍՈՐԻ ԳՐՈՒ ԵՒ ՊԵՏԵՄԱՐ Է ԱՐԵՎԵԼ, ԱՐԱԵԻ ԹԵՐՈՒ ՓՈՒՆԵՑ ԶԱՆԵՆՅԱ ԿԵՐԳՈՒ ԵՒ ԶԵՍՈՐՈՑ ԾԵՂԱՆ ԲԱՎ ԸՆԴՅԵՆԱԿԱՆ ԵՐԵՐ Ի ԿԱՆԵՑԱՆ» (ՂԳ. 287):

Մաշտոցը ստացաւ վարդապետի աստիճանն եւ սկսեց մանուկներին վարժեցնել Հայոց գրերին*։ Սակայն արմատական ռեֆորականների շարունակուող քաղաքական ճնշումը ընդամենը երկու ամիս յետոյ ստիպեց դադարեցնել ուսուցումը՝ յատկապէս որ այդ գիրը չէր էլ բաւարարում Հայերէնի Հնչինային Համակարգին**։

Խնդիրը լուծելու նպատակով արքան Մաշտոցին ուղարկեց Ատրիք, ուր նա գնաց՝ իր Հետ վերցնելով մի խումբ աշակերտների։ Ատրիքի Եղեսիա եւ Ամիդ քաղաքներում բարձրաստիճան Հոգե-

կարծ գտել է»։ Սա, անշուշտ, բանիմաց մարդու (Կորինն էլ այդպիսին էր) տեսանկյունից անհեթեթու թիւն է, բայց միանգամայն ընդունելի բացատրութիւն է սովորական, կամ, պարզապէս, անգրագէտ մարդու Համար։ Բայց Հայոց գրերի կիրառման կողմնակիցներին պէտք էր քարոզչական Հէնք ստեղծել (ու նախ եւ առաջ Հէնք այդպիսի մարդկանց շրջանում), որ այս գրերը ոչ մի կապ չունեն Հեթանոս անցեալի Հետ, այլ գտնուել են պատահամբ՝ իմն տրուել են Աստուծոյ կողմից, եւ, իհարկէ, ասորիների ձեռքով։ Եւ Կողոնը այդ պատահականութեան Հանգամանքը յատուկ շեշտում է եւս մեկ անգամ։ Սակայն գրագէտ ասորի Հոգեւորականներին դժուար էր մտրեցնել նման Հեքիաթով (Վլադիսլապուհն ասաց Վահրիճին, Վահրիճը գնաց Յաբէլի մօտ, Յաբէլը գնաց Դանիէլի մօտ, «տեղեկացաւ նշանագրերին») եւ ուղարկեց թագաւորին) եւ Հայոց գրերի ճամբիան փակելու Համար նրանք պիտի որ գործադրեին իրենց ողջ ազդեցութիւնը, ինչը եւ նրանք քիչ յետոյ լծեւ ժամանակաւորապէս՝ արեցին։

* «ԱՊՈՍ ԵՐԵՆԵԼԻ ՉՈՒՍԵՐԹՈՒՆԵՐՆ յԵՆՎԵՐԹԵՐՈՒՍ ՈՒՅԵՍՏ ԵՆԵԼՈՎ՝ ԷՐԻ ԽՆԳՐԵՅԻՆ ԵՐԵՂԵՍԵՆՆԵԱՆ ԱՆՆՈՒԿՆԵՐ, ՈՐՈՒՅ ԱՌՅՈՒՅՎ ԿԵՐՈՂՆԵԱՅԻՆ ԱՆՆՈՒԿՐԵՐԵ ՎՈՐՈՂՐԵԼ։ ԵՒ ԵՐԵ ՆՐԵՆՅՈՒՅ ՀԵՏԵՐԵ ՍՈՎՈՐԵՅԻՆ, ԵՊՈՍ [ԹԵՎԵՐՈՐԵ] ՀՐԵԱՅԵՅՆ ԵՄԵՆ ՏԵՂ ԱՆՅԱ [ԱՆՆՈՒԿՐԵՐՈՎ] ԿՐԹԵԼ ՈՐՈՎ ԵՒ ԵՐԵՆԵԼԻՆ ՀԱՆԱՒ ԱՆՅԱԿ ԿԵՐՈՂՆԵԱՅԻՆ ԳԵՆԵՅՈՒԿ ԵՍՏԻՃԱՆԵԱՒ, ԵՒ ՄՈՍ ԵՐԿՈՒ ՏԵՐԻ ԻՐ ՈՒՄՈՒՅՈՒԹՅՈՒՆԵՆ ԵՐԵՅ ՈՒ ԱՆՅԱ ԱՆՆՈՒԿՐԵՐՈՎ ՏԵՐԱԷ։»

Այս Հատուածը Կողոնի երկում ամենավիճայարոյցներից է, քանի որ երկու տարի («ամս երկու»), ժամանակահատուածը չի տեղաւորուում իր իսկ՝ Կորինի գրքի ժամանակագրական կարգի մէջ։ Ակնյայտ է, որ վրիպակ կայ։ Ամենահաւանականը թուում է այն, որ շփոթւել են «ամս» (տարիներ), եւ «ամիս» (ամիսներ) բառերը։

** «ԻՍԿ ԵՐԵ ՀԵՆՎԵՅՏԱՆ, ՈՐ ԵՅՂ ԱՆՆՈՒԿՐԵՐԵ ԲԵՆԿԱՆ ՉԵՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԵՆՅՈՒՍ ԱՊՈՐԵՆԵՐԵ-ԿՊՐԵՐՆ ԱՐՈՐՁՈՒԹԵԱՐ ՄՐՏԱՅԵՏԵԼՈՒ ՀԱՐԱՐ, — ԱՆՆՈՒՆՈՒ ՈՐ ԱՆՆՈՒԿՐԵՐՆ ԷՂ ԻՍԿԱՅԵՆ ՈՒԹԵՂ ԳՈՐԹՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ ԹԵՂՈՒԹՅԵՆ ԵՒ յԵՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՆՆՈՒ ՀԵՆՈՒԹՅՈՒՆ, — ԵՊՈՍ ԵՒ ՄԵ ԲԱՆ ԺԱՄԱՆԵԿ ՄԵ ԷՐԵ ԷՄՈ ՓԵՏՐՈՒՄ ԳՐԵԱ։»

Նախ, որքա՞ն ժամանակ է անհրաժեշտ նման բանը Հասկանալու Համար։ Այբուբենին ծանօթ մարդը (իսկ դասական դոզը Հաստատապէս ծանօթ է) նախապէս գիտի այդ մասին։ Այնպէս որ այստեղ առաջնայինը պէտք է Հա

արդիւնքում՝ Հայոց գրերն ստացան այժմեան նկարուածքը, եւ, լատինագրի ու կիրիլագրի Հետ միասին, Հայոց գիրը տեղ գրաւեց յունականից ծագած այբուբենների խմբում: Կարելի է ենթադրել, որ այս քայլն ունէր նաեւ որոշակի քաղաքական իմաստ: Մի կողմից, գրանով գործին մասնակից էր դառնում յունական կողմը: Դրանից բացի այդ միջոցով յաջողուեց քօղարկել՝ Հաւանաբար շատերին ծանօթ Հայկական գրի նկարուածքը, ուստի եւ՝ կապը զրադաշտական ժամանակների գրի Հետ, այն ներկայացնելով որպէս նոր գիւտ, որը յաջողուել է միայն քրիստոնէական աստծու եւ եկեղեցու շնորհիւ: Աշխատանքն աւարտեց՝ իր աշակերտներ Յովհան Եկեղեցացու եւ Յովսէփ Պաղնացու Հետ միասին թարգմանելով Սողոմոնի Առակաց գիրքը, որն սկսում է «Ճանաչել զմասստովիւն եւ զխրատ, իմանալ զբանս Հանճարոյ» խօսքով:

ՀԱՅՈՅ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ԾԵՂՈՒՄԸ ԳՐԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵԱՆԱԿԻՒՄԻՑ

Նախորդ գլխում մենք ասացինք, որ Հայոց այբուբենի Հիմքը կազմում են փոխառեալ տառաձեւերը: Ուսումնասիրողների մեծ մասն ընդունում է սա, քանի որ այլ այբուբենների Համարժէք տառերին Հայկական որոշ գրերի (օրինակ, Հայերէն Լ եւ լատինական L, Հայերէն Ր եւ յունական Ρ) նմանութիւնը յաճախ ակներեւ է: Միւս տառերի նմանութիւնն այդքան ակնյայտ չէ, բայց նոյնպէս զգալի է (օրինակ, Հայկական Գ-ի եւ G-ի, Ե-ի եւ E-ի եւ այլն):

Սա վաղուց է նկատուած, սակայն այն պատճառով, որ յարափոխման ընթացքում Հայոց տառերի գոյացման գաղափարը կամ Հնարտրովիւնը մերժուել է, ինչգիրը մեկնաբանել են Հետեւեալ կերպ. իբր Մաշտոցը Համապատասխան տառերը վերցրել է մէկ յունական այբուբենից, մէկ՝ արամէականից, սպա՝ պաշլաւականից եւ այլն: Այս տեսակետն ընդունողները, սակայն, պէտք է կարողանան բացատրել, թէ ինչո՞ւ է Մաշտոցը նախապատուութիւնը տուել այս կամ այն նախաօրինակին, եւ, ամենակարեւորը, ինչո՞ւ Հայկական տառերն ի վերջոյ էապէս տարբերում են այդ նախաօրինակներից: Սակայն նման կամայականութեան Հնարաւորութիւնը շատերին չի էլ անհանգստացրել. նրանք կարող

են Հանդիստ ենթագրերը թէ Մաշտոցն օգտուել է «թէ մէկից եւ թէ միւսից, ընտրելով նրանց միջից իրեն յարմար երեւացածները, փոքրիկ փոփոխութիւն մտցնելով նրանց մէջ»: Եւ փորձ չի արուում պարզելու, թէ որո՞նք էին այդ յարմարութեան չափանիշները, կամ ո՞րն էր փոքրիկ փոփոխութիւններ կատարելու անհրաժեշտութիւնը: Երբեմն ասում են, թէ Մաշտոցը փոփոխում էր նախօրինակները, որպէսզի Հայոց տառերը ինքնատիպ լինեն, բայց այստեղ էլ չեն մտածում, թէ այդ դէպքում ինչի՞ Համար էին պետք նախօրինակները:

Մինչդեռ այդ դժուարութիւնները Հնարաւոր է շրջանցել եթէ ընդունենք, որ Մաշտոցը պարզապէս կատարելագործել է Հայոց Հին գիրը, որի մէջ, ինչպէս եւ վկայում են Հայ պատմիչները, այդ տառերն արդէն իսկ կային: Այսպիսով, կարելի է ենթագրերը որ Հայկական փոքրատառերը կամ արագագրական տառերը մասամբ Հին ձեւերի կրկնութիւնն են (յատկապէս՝ երբ Հարեւան այբուբենների մէջ կան զուգահեռ ձեւերը, օրինակ՝ ձեռագիր Գ՛ն), այդպիսով էլ՝ որոշ գլխագրերից նոյնիսկ տարիքով մեծ են: Իսկ նախկինում՝ չեղած՝ Մաշտոցի ստեղծած գրերի փոքրատառերը մեծատառերի Հետագայ արագագրական ձեւափոխման արդիւնք են: Սակայն սա չի նշանակում, թէ Մաշտոցի ստեղծած տառերը սեմականում բացակայող Հնչիւններ նշանակող գրերն են, որովհետեւ մինչ այդ եւս, Հաւանաբար, կարող էր Հայոց գրերի կատարելագործում արուած լինել: Իրօք, եթէ ունենք այն փաստը, որ Մաշտոցից յետոյ նոյնպէս Հայոց այբուբենը բարեփոխուել է (Օ եւ Տ տառերի յաւելումը), ապա իրաւունք ունե՞նք արդեօք ժխտելու նման նախադէպերի Հնարաւորութիւնները նախկինում:

Այդպիսով, ինդիքը պարզում է, միանշանակ դժուար է լուծել:

Ինչ վերաբերում է այն Հարցին, թէ Հայկականի Համար ո՞ր լեզուի այբուբենն է Հիմք դարձուել (պարզ է, որ այն պետք լինի Հետագայում լրացուած ու զարգացած՝ փոփոխութիւններ կրած մի որեւէ Համակարգ), ապա, դատելով տառաձեւերից (տե՛ս աղիւսակը) եւ Հաշուի առնելով արագագրութեան ընթացքում՝ նրանց

Հոյնականներ գիրը				Հույնացի գիրը			Հայոց գիրը	
Տեսութեան տեսակը	Հանրագրի և հատուկագրի տեսակը	Հայոց նշանի տեսակը	Տեսութեան տեսակը	Հանրագրի գիրը	Դասակարգի գիրը	Տեսութեան տեսակը	Դասակարգի գիրը	Տեսութեան տեսակը
ալեֆ	ցուլ	·	Ⲁ	Α Δ	Αα	ալֆա	Ա	այբ
բեք	փուն	բ	ϐ	Β β	Ββ	բեքա	Բ	բեն
գիմել	ուղի (՛)	գ	ϒ	Γ γ	Γγ	գամմա	Գ	գիմ
դալեք	դուռ	դ	Δ	Δ δ	Δδ	դելփա	Դ	դալ(յ)
հե		հ	Ϝ	Ε ε	Εε	է պիտին	Ե	եչ
վա	մանգաղ (՛)	ւ	Ϛ					
զային	զենք (՛)	զ	Ζ	Ζ	Ζζ	ձերա	Զ	զալ(յ)
խեք	պարիսպ(՛)	խ	Ϙ ϙ	Ξ Η	Ηη	էրա	Է	է
փեք	կծիկ	թ	Ϡ	Θ Ϡ	Θθ	թեքա	Թ	թո
յոդ	ձեք	ի	Ζ	Ζ ζ	Ι ι	յոփա	Ի	ին(ի)
							Լ	լին
							Խ	խե
							Ϟ	ձալ
կաֆ	ափ (ձեքի)	կ	Ϛ	Κ κ	Κκ	կապա	Կ	կեն
							Հ	հո
							Ϙ	ձալ(յ)
լամել	մարակ	լ	Λ λ	Λ λ	Λλ	լամբա	Λ	ղափ
							Ծ	ճե
մեմ	ալիք	մ	Ϟ	Μ μ	Μμ	միս	Μ	մեն
							Ϟ	յի
նուն	ձուկ	ն	Ν	Ν ν	Νν	նիս	Ν	նո
սամել	հենարան (՛)	ս	Ϛ	Ξ ξ	Ξξ	քսի	Ξ	շալ(յ)
ային	աչք	՛	Ο	Ο ο	Οο	օ միկրոն	Ο	ո
							Ϙ	շալ(յ)
պե	բերան	պ	Ϙ	Π π	Ππ	պի	Π	պե
							Ϙ	ջե
ժադե	նիզակ (՛)	ժ	Ϙ	Ϙ ϙ		(սան)		
կոֆ	կապիկ (՛)	ք	Ϙ ϙ	Ϙ ϙ		(կոպպա)		
ռեշ	զուլա	ռ	Ϙ	Ρ Ϙ	Ρρ	ռո	Ρ	ռա
(սին) շին	արամ	շ	Ϙ	Σ σς	Σσς	սիգմա	Σ	սե
							Ϙ	վե
փա	նիշ	փ	Ϙ	Τ τ	Ττ	փաու	Τ	փին
							Ρ	րե
							Ϙ	գո
				Υ υ	Υυ	ի պիտին	Υ	իւն
				Φ φ	Φφ	ֆի	Φ	փիւր
				Χ χ	Χχ	խի	Χ	քե
				Ψ ψ	Ψψ	պսի		
				Ω ω	Ωω	օ մեգա		

Սեմական, Հայոց և յունաց տառերի սնունների և ձեռքի Համեմատությունը

փոփոխման կանոնները, մնում է կարծել, որ դա կա՛մ փինիկեան, կա՛մ յունական այբուբենն է: Դատելով Հայերէնի տառանոցներից այն, ըստ ամենայնի, փինիկեան գիրն էր: Հայոց այբուբենում կան սեմական բոլոր տառերը. նաեւ նրանք՝ որ յունականում չկան («ձադէ» եւ «կոֆ»): Սա նշանակում է, որ եթէ Հայերն իրենց այբուբենը վերցրել են յոյներից, ապա ո՛չ թէ դասական, այլ՝ Հնագոյն շրջանում՝ մ. թ. ա. Ժ-Թ դդ.: Սակայն մեր տառանոցներն աւելի մօտ են սեմականներին, քան՝ յունականներին, եւ սա յուշում է, որ փոխառութիւնն, այդուամենայնիւ, արուել է սեմականներից (տե՛ս նկարը):

Իրականում այստեղ կայ մի կարեւոր Հանգամանք. Հին սեմական գիրն, ինչպէս գիտենք, այբբենական չէ. նրա մէջ ձայնաւորներ չկան, մինչդեռ յունական եւ Հայկական գրերն այբբենական են. Համարում է, որ, ձայնաւորներ նշանակող տառերն աւելացնելով, իսկական այբուբենի գիւտն արել են Հէնց յոյները. իսկ դրա Համար նրանք օգտագործել են սեմական այն տառերը, որոնց Համապատասխանող Հնչիւնները յունարէնում չկան: Ստացում է, որ այս տեսակետից Հայոց այբուբենը պէտք է որ փոխառեալ լինէր յունականից, այլապէս տարօրինակ է, որ ե՛ւ Հայերէնում, ե՛ւ յունարէնում ձայնաւորները ծագում են միեւնոյն սեմական տառերից: Մնում է երկու տարբերակ. կա՛մ երկու այբուբեններն էլ ծագում են որեւէ երրորդ այբուբենից (այդ դերում կարող էր, սկզբունքօրէն, Հանդէս գալ փոքրասիական որեւէ այբուբեն), կա՛մ Հակառակը՝ յունարէնն է ծագում Հայերէնից:

Բոլոր դէպքերում, Հայերն այբուբենը փոխառել են մ. թ. ա. Ժ դարից ո՛չ ուշ:

Պժմ անդրադառնանք Հայոց տառածեւերի գոյացման ինդիւսի: Մինչեւ այսօր Հայոց գիրն ուսումնասիրող գրեթէ բոլոր Հեղինակները, Հայկական տառերի ծագման մասին խօսելիս, դատում են ոչ այլ կերպ, քան՝ որեւէ այլ այբուբենի նշանների Հետ արտաքին նմանութեան Համեմատ: Մինչդեռ նոյնիսկ ամենատարբեր այբուբենների նշանները Հիմնականում տեղաբանօրէն (topology) Համընկնում են: Այսպէս, Կ եւ Վ տառերը տեղաբանօրէն

նոյնն են, բայց դա դեռ բաւական չէ պնդելու Համար, թէ դրանք ծագումնաբանական ընդհանրութիւն ունեն: Նոյնպէս տեղաբան-
օրէն Համընկնում են ոչ միայն Ս-ն, ռուսական С-ն եւ լատինական S-ն, այլեւ՝ Հայերէն Ռ-ն, Ղ-ն, Ն-ն, Մ-ն, ռուսական Ռ-ն, Դ-ն, Ա-ն, լատինական I-ն, L-ն, U-ն, V-ն, Z-ն: Կարող է լինել եւ Հակառակը՝ տեղաբանօրէն տարբերուող նիշերը կարող են միեւնոյն աղբիւրից ծագած լինել: Ամէն ինչ կախուած է նրանից, թէ նրանք ինչ փոփո-
խութիւններ են կրել:

Աբուբենների տառաձեւերը պայմանաւորող Հիմնական գոր-
ծօնը գրելու արձեւանն է: Նրա փոփոխութիւնը կարող է անճանա-
չելիօրէն փոխել տառերի ձեւը:

Միեւնոյն ժամանակ պէտք է նկատել, որ տուեալ գրային Համակարգից օգտուողները շահագրգռուած են պաշպանելու ի-
րենց գիրն անփոփոխ, այլապէս՝ մէկի գրածը միւրը չի կարողանայ կարգալ:

Այդուամենայնիւ, բոլոր այբուբենները, որպէս կանոն, ունե-
նում են երկու Հիմնական տարբերակ. **արձանագրային** եւ **արա-
գագրական**: Գրելու արձեւանն ազդում է Հիմնականում արագա-
գրական տառերի վրայ: Արձանագրային տառերը փոփոխութեան
գրելթէ ենթակայ չեն. գրելու արձեւտը նրանց վրայ չի ազդում. գրե-
լու ինչ եղանակ էլ գործածի գրողը, նա ձգտում է իւրաքանչիւր
տառ նկարագրելու՝ Հանրայայտ նախօրինակին նմանեցնելով:
Որպէս Հետեւանք, այս գիրը կիրառւում է կարճ, բայց պատաս-
խանատու գրութիւններ կատարելիս:

Երբ որեւէ ժողովուրդ մի այլ ժողովրդից փոխառում է գրա-
յին Համակարգը, նա, փոխառութեան Հանգամանքներից կախուած,
կարող է փոխառել կա՛մ՝ արձանագրային տառաձեւերը, կա՛մ՝
արագագրականը: Առաջին դէպքում՝ այդ ժողովրդի այբուբենը
(յատկապէս նրա արձանագրային տարբերակը) Հիմնականում կն-
մանուի մայր այբուբենին. երկրորդ դէպքում՝ մայր այբուբենի ա-
րագագրական ձեւերը կդառնան նոր այբուբենի տառերի արձա-
նագրային տարբերակը, որն իր Հերթին կունենայ տառերի արա-
գագրական տարբերակներ: Սրանք արդէն բոլորովին կարող են

տարբերուել մայր այբուբենի ո՛չ միայն արձանագրային, այլև՝ արագագրական տարբերակից: Պարզ է, որ Հնարաւոր Էն նման Էս մի շարք իրարայաջորդ փոխառումներ, որոնք կարող Էն տառաձեւերն անճանաչելի դարձնել:

Սակայն եթէ այդ փոփոխութիւնները պայմանաւորուած Էն գրելու արճեստի առանձնայատկութիւններով, ապա նրանք պէտք է Էնթարկուեն որոշակի օրինաչափութիւնների: Այս գրքում մենք կդիտարկենք Համասեռ նիւթի (թուղթ, մագաղաթ, պնակիտ) վրայ սրածայր գործիքով (գրիչ, շիւղ եւ այլն) գրելու արճեստով պայմանաւորուած օրինաչափութիւնները: Այս արճեստը տարածուած էր Հայաստանում եւ Հարեւան բոլոր երկրներում, Հետեւապէս, այդ օրինաչափութիւնների իմացութեամբ մենք Հնարաւորութիւն կունենանք պատկերացում կազմելու այդ երկրներում տառաձեւերի Հնարաւոր ձեւափոխութիւնների մասին: Այստեղ դիտարկուող այդ օրինաչափութիւններն ակներեւ Էն. ամէն զք, մատիտով թղթի վրայ գրելով եւ փորձելով վերարտադրել Համապատասխան ձեւերը, կարող է Համոզուել նրանց իրական լինելու մէջ: Ըստ էութեան, Հիմնական օրինաչափութիւնները երեքն Էն.

ա. արագագրութեան ընթացքում՝ նախորդ տարրի վերջը Հակում ունի միանալու յաջորդ տարրի սկզբին.

բ. գրիչը երկու անգամ միեւնոյն կէտում չի յայտնուում.

գ. տառի ամենակայունը միջին մասն է. սկզբի եւ վերջի տարրերը կարող Էն սղուել կամ Հակերուել:

Առաջին օրինաչափութեան Հետեւանքով երկու գծերի միացման Հանգոյցը, նաեւ՝ տառերի սկիզբն ու վերջը, ձեւափոխում կամ յաւելում է լրացուցիչ գծերով: Երկրորդի Հետեւանքով մի կէտի Հանգող (կամ միեւնոյն կէտից Էլնող) գծերի վերջամասերը (սկզբնամասերը) Հեռանում Էն միմեանցից: Արդիւնքում՝ այդ գծերը, յաճախ, նոյնպէս Հեռանում Էն կամ, Հակառակը՝ խաչում: Յաճախ Հանդիպող դէպքերը բերուած Էն նկարում:

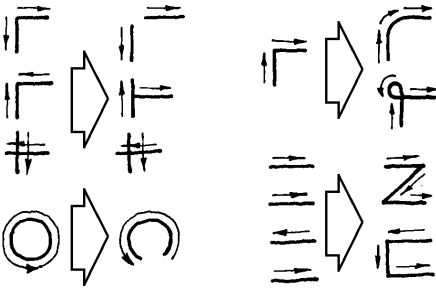
Միեւնոյն ժամանակ պէտք է յիշել, որ այս օրինաչափութիւնները գործում Էն միայն վիճակագրորէն, այսինքն՝ պարտադիր չէ, որ միշտ գործեն:

Նշուած օրինաչափութիւններն ունեն մի ընդհանուր Հետեւութիւն.

արագագրութեան ընթացքում տառերի սուր սնկիւնները կորսնում են:

Այսինքն՝ Համեմատաբար աւելի կլորաւուն տառերով այբուբեններն աւելի երիտասարդ են, եւ, Հակառակը՝ ուղղագծային, բեկեալ գրերն աւելի Հին են:

Բացի արձանագրային տառերից արագագրականների գոյացումից, (այս ընթացքը կարելի է անուանել տառերի կամ, ընդհանուր առմամբ՝ գրանշանների **արագագրացում**), գոյութիւն ունի նաեւ Հակառակ ընթացքը՝ **արձանագրացումը**: Այս դէպքում փոխառուած արագագրական տառերն ստանում են արձանագրային տառաձեւերին բնորոշ յատկանիշներ, այսինքն՝ առանձին տարրերն ուղղւում են, դառնում ուղղագծային, ստանում պարզ երկրաչափական ձեւեր:

Արագագրութեան Հետեւանքով առաջացող ձեւափոխութիւնների որոշ գրութեւորումներ

Ինչպէս տեսնում ենք, ձեւափոխութեան օրինաչափութիւնները փոխադարձաբար միանշանակ չեն. միեւնոյն նախօրինակից կարող են գոյանալ տարբեր նիշեր. սա կախուած է նրանից, թէ տառի առանձին մասնիկների գծման ի՞նչ Հերթականութիւն է սահմանուած: Դա նշանակում է, որ այդ կանոնները տառերի նախօրինակներն աներկբայօրէն վերականգնելու Հնարաւորութիւն չեն տալիս: Սակայն նրանք կարող են ցոյց տալ, տուեալ տառի **Հնարաւոր** նախօրինակները:

Վերջապես, պետք է Հաշուի առնել, որ տառերի ձևերի վրայ կարող են ազդել նաև առանձին գործիչների կամային որոշումները, եւ էթէ դրանց մասին վաւերական վկայութիւններ չեն պաշտպանուել, ապա նման գործողութիւնների թէ՛ շարժառիթների եւ թէ՛ արդիւնքների մասին կարելի է միայն ենթադրութիւններ անել որոնք Հազիւ թէ գիտական որեւէ արժէմ ունենան:

Ստորեւ, անդրադառնում ենք Հայոց այբուբենի իւրաքանչիւր տառի (խօսքը վերաբերում է արձանագրային ձևերին) նկարուածքի առանձնայատկութիւններին, առանձին առանձին, նաև փորձում ենք վերականգնել Հայոց նախամաշտոցեան այբուբենը, այսինքն՝ գրերի պատկերն այն պաշին, երբ Հասել են Մաշտոցին, որիցյետոյ նա սկսել է Հայոց այբուբենի կատարելագործումը (այդ տառերը նշուած են ✓ նշանով). այս Հարցերին նվիրուած Հատուածները շարուած են մանր տառատեսակներով, տառերի ձեւափոխութիւններն ամփոփուած են աղիւսակի մէջ:

Արել ենք Հետեւեալ ենթադրութիւնները.

ա. Հայոց տառերի Հիմնական մասը ծագում է անմիջականօրէն Հիւսիսսեմական (փինիկեան) այբուբենից.

բ. մինչեւ Ռ դար Հայոց այբուբենի կատարելագործման փորձեր եղել են.

գ. փինիկեան տառերից ծագած այլ (յունական, լատինական եւ այլն) այբուբենների տառերի Հետ եղած նմանութիւնները պայմանաւորուած են ոչ թէ նրանով, որ Մաշտոցն այդ տառերը վերցրել է Համապատասխան այբուբեններից, այլ՝ տառերի Համաժամանակեայ (զուգընթաց) ձեւափոխմամբ (parallelism), որ թելադրուած է առարկայական պատճառներով (գրելու նոյնական արձեւտ, նիւթեր եւ այլն).

դ. Հայոց տառերի նախաձեւերի վերականգնման Հաւաստիութիւնը ստուգելու Համար կարելի է դրանք Համեմատել յունական եւ նոյն՝ փինիկեան աղբիւրից ծագած՝ պաշտպանուած արագագրական այլ տառաձեւերի Հետ.

ե. ելնելով սեմական գրի ուղղութիւնից, կարելի է ենթադրել, որ Հայոց գիրը նախամաշտոցեան շրջանում՝ նոյնպէս եղել է աջից

ձախ. եւ այդ դէպքում ` Հայոց տառերի նախաձեւերն ստանալու Համար գտնուած նկարուածքներն անհրաժեշտ է շրջել ուղղահաս-
յեաց առանցքի շուրջ:

դ. Մաշտոցն աշխատել է գաղափարախօսական եւ քաղաքա-
կան լուրջ ճշման տակ, որը կարող էր ազդած լինել որոշ տառերի
ձեւի կամ՝ փոխառման աղբիւրի, ինչպէս նաեւ՝ այբբենական կարգի
ընտրութեան վրայ, որն, այսպիսով, միանշանակ անհնար է բացա-
սրել:

Ա✓

Ծագում է փինիկեան՝ **ալէֆ**-ից:

Քրիստոնէական աստծու եռամիասնական ըմբռնման թելա-
դրանքով եւ որովհետեւ դա աստուած բառի առաջին տառն է, փոք-
րատառ **ա**-ի եռաճիւղ կառուցուածքը դարձել է բաղմամբիւ իմաս-
տասիրական մէկնաբանութիւնների առիթ: Մինչդեռ ակնյայտ է,
որ **ա**-ի եռաճիւղ կառուցուածքը պարզապէս սեմական եռագիծ
ալէֆ-ի անդրադաձն է:

Բ✓

Նկարից պարզորոշ երեւում է, որ սա ծագում է փինիկեան
բետ տառից. ամենապարզ տառերից է եւ գրութեան տարբերակ-
ներ չունի:

Գ✓

Ծագում է փինիկեան **գիմել** տառից եւ դրանով իսկ Համա-
պատասխանում է յունական (սլաւոնական) Գ-ին: Սրա լաւագոյն
ապացուցն այն է, որ Հին գրելաձեւերում **գ**-ի գլխիկը չափազանց
փոքր է, Հորիզոնական գիծն էլ՝ շատ բարձր: Սակայն ժամանակի
ընթացքում, Գ-ի Համաչափութիւնների ազդեցութեամբ, այն իջել
է ցած:

Դ✓

Հիմքում փինիկեան **դալետ**-ն է:

Ե✓

Ծագում է փինիկեան ԶԷ-ից: Թեէ ալսպիսի ձեւափոխութիւնը բաւական անՀաւանական է թուում, սակայն դրա Հնարաւորութիւնը Հաստատուում է յունական եւ Հռոմէական Համապատասխան տառերի արագագրական նկարուածքի գոյութեամբ, օրինակ՝ Մեծ Ալբուրնի պնակիտներից:

Զ✓

Ծագում է փինիկեան **ղային**-ից: Նման ձեւափոխման Հնարաւորութիւնը նոյնպէս Հաստատուում է Է ւ յունական, Է ւ Հռոմէական արագագրերի, մասնաւորապէս՝ Մեծ Ալբուրնի պնակիտների Համապատասխան տառաձեւերի գոյութեամբ: Նոյնն է եղել նաեւ սլաւոնական **З**-ի գոյացման ճանապարհը:

Չեռագիր **զ**-ն իր ձեւերով աւելի մօտ է **Չ**-ի նախաձեւերին, ուստի եւ կարող է տարիքով անգամ գերազանցել մեծատառին, Հնայած որ Հնարաւոր է նաեւ երկրորդային ծագումը՝ մեծատառից:

Ե

Հաւանաբար, Հիմմ՝ ընդունելով **Ե**-ն, ստեղծել է Մաշտոցը (աւելի մանրամասն տե՛ժս՝ Ը-ի մասում):

Ը✓

Աս տառի յաճախականութիւնը Համապատասխան Հնչինի յաճախականութիւնից ցածր է, քանի որ սա Հայոց այբուբենի միակ դէպքն է, երբ, ըստ ընդունուած ուղղագրութեան, արտաբերուող Հնչինը չի գրուում (գաղտնականկ Ը), բայց տողադարձուող վանկերում յայտնուում է: Այս Հանգամանքը որոշակի բարդութիւններ է առաջացնում մի շարք բառերն ընթերցելիս (օրինակ. ՁԵՈՒՄՆՆԵՐ ԲՈՒԻ ԾԻՅՏ՝ ՁԵՈՒՄՆՆԵՐ, ձեռնարկ, ձեռնարկ-ը) եւ Համակարգչային տողադարձի դէպքում:

Միւս այբուբեններն այս Հնչինին Համապատասխանող տառ չեն ունեցել: Հաւանաբար Հսում՝ այդ Հնչինը նշանակող տառ չի

երել նաեւ Հայերէնում, եւ, փիւնիկերէնի օրինակով, բառամիջի (գաղտնավանկի)՝ իմաստային բեռնուածմ գլորող այդ Հնչիւնը, պարզապէս, չի գրուել, իսկ փիւնիկեան **խեթ** տառից գոյացած **Ը** տառով պատկերուել է Է Հնչիւնը, ինչպէս որ արուել է նաեւ յունարէնում: այստեղից էլ **խեթ-ըթ-էտտ** տառանունների Համապատասխանութիւնը: Սակայն աստիճանաբար բառասկզբի Է Հնչիւնը մի շարք բառերում վերածուեց **Ը**-ի (ինչպէս երեւում է **Ը**-ով սկսուող տառերի ծագումից), նոյնանալով գաղտնավանկի Հնչիւնին: Սակայն այդ նոյն տառով այլ տեղերում՝ պատկերում էր նաեւ Է Հնչիւնը, ինչն, անկասկած անյարմարութիւն էր ստեղծում: Ուտի, Հետեւելով այբբենական սկզբունքի տրամաբանութեանը, Մաշտոցը, Հաւանաբար, Է Հնչիւնի Համար Ե-ից ստեղծեց նոր տառ, մինչդեռ **Ը**-ն մնաց միայն բառասկզբում, իսկ բառամիջում **Ը**-ն ըստ սովորութեան շարունակում էին չգրել:

Թ✓

Ծագում է փիւնիկեան **տետ**-ից:

Ժ

Մեր շրջակայ լեզուներից այս Հնչիւնն ունեն միայն իրանեանները, այնպէս որ եթէ այս տառի նկարուածքը փոխառնուած է, ապա՝ միայն իրանական որեւէ այբուբենից:

Աչքի է զարնում այս տառի եւ **Գ**-ի առանցքային Համաչափութիւնը, սակայն դժուար է ասել՝ արդեօք այստեղ Հնչիւնաբանական կապ կա՞, թե՞ առկայ է պատահականութիւնը: Եթէ փոխառութեան մասին ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա այս նմանութիւնը պատահական է. Հակառակ դէպքում այն պէտք է որ ստեղծած լինէր Մաշտոցը՝ **Գ**-ից, վերջինս շրջելով Հորիզոնական առանցքի շուրջ:

Ի✓

Ծագում է փիւնիկեան **յող**-ից: Յատկանշական է այս տառի՝ միջնադարեան գրութիւններում (Սանդղկավանեցի) դիտուող,

ստորին աջ խաղիկը, որ կարող է լինել Հին ձեւի պաշտամունքի արձագանքը (նոյնը՝ նաեւ Ս, Կ, Ծ տառերի դէպքում՝ տէ՛ս ստորեւ):

Լ✓

Աս Հնչիւնը տարբերուել է այլ լեզուների Համապատասխան Հնչիւններից, որոնք, սովորաբար, տառադարձուել են Ղ-ով, եւ այբուբենում էլ փինիկեան եւ յունական Համապատասխան տառերի Հետ այն չի Համատեղուած: Սակայն ձեւի բացայայտ նոյնութիւնն ստիպում է ենթադրել, որ այս տառն, այդուամենայնիւ, ծագում է սեմական լամբդ-ից, որպէս՝ տարբերակ:

Խ

Աս տառի ծագումն անորոշ է. յունական չ-ից ծագումը չի բացառում: Այդ դէպքում՝ սա, Հաւանաբար, նոյնպէս նախամաշտոցեան փոխառութիւն է, քանի որ արձանագրային յունականն ունի խաչի յտակ տեսք՝ Խ, իսկ Հայկական տառին բնորոշ ստորին կորովիւնն առաջանում է միայն արագագրում:

Ծ✓

Ծ-ի անուանումը՝ **ծայ** կարելի է կապել փինիկեան **ժադէ**-ի Հետ, որին չի Համապատասխանում Հայերէն ոչ մի տառ: Սա արդիւնքն է այն բանի, որ յունարէնը չունի այս Հնչիւնը, ուստի եւ Հրաժարուել է Համապատասխան տառից, մինչդեռ Հայոց այբուբենը կազմելիս Մաշտոցն ընդունել է յունականի Հերթականութիւնը: Տառի նկարուածքը նոյնպէս միանշանակօրէն բխում է Համապատասխան փինիկեան տառից: Յատկանշական է որոշ գրելաձեւերում պաշտամունք՝ ձախ թեւի խաղիկը:

Կ✓

Տառանունը Համապատասխան փինիկեան տառի անուանը չի Համապատասխանում, սակայն փինիկեան նախաօրինակից գոյացած լինելը կասկած չի յարուցում. այս անցման Հնարարութիւնը Հաստատում է դեռեւս Հին սեմական գրերերում զու-

գաճեռ արագագրական ձեւերի գոյութեամբ: Պաշարանուէլ էն նաեւ միջնադարեան գրելաձեւեր, որոնք ունեն ձախ ստորին ելուստ, որ կարող է լինել նախամաշտոցեան Համապատասխան տառի գրութեան արձագանքը:

Հ

Ծագումն անորոշ է. փոքրատառը, յաճախ, գծում է լատինական փոքրատառի ձեւով: Սա կարելի էր Համարել ուշ ժամանակների ազդեցութիւն, սակայն մեծատառ Հ-ն Հեշտութեամբ արտաբերում է փոքրատառից:

Ձ

Սա տառը, ինչպէս եւ Ձ-ն, Հեշտութեամբ կարող է ստացուել փինիկեան զային-ից: Նման էն նաեւ Հայերէն անունները. յատկանշական է նաեւ, որ յունարէն Համարժեքը նոյնպէս վերածուել է ձ-ի եւ կոչոււմ է ձեստ:

Ղ✓

Ծագում է սեմական լամեդ-ից:

Ճ

Հաւանաբար ծագում է ղպտիական Համապատասխան ջանջիա տառից: Ուշագրաւ է այն, որ Ճ տառը Ձ-ից տարբերելու Համար կիրառուում է «ճանճի Ճ» ճշտող բանաձեւը: Սովորաբար ենթադրում է, որ խօսքը վերաբերում է ճանճ միջատին: Սակայն չի կարելի բացառել, որ բերուած արտայայտութեան մէջ պաշարանուէլ է փոխառեալ տառի սկզբնական ջանջիա անուանումը, որ միայն Հետագայում է սկսել ընկալուել որպէս ճանճ:

Մ✓

Ծագում է փինիկեան մեմ տառից:

Յ

Տառի ծագումն անորոշ է:

Ն✓

Ծագում է փինիկեան **նուն**-ից: Հնում աջ ճիւղը գրուել է ձախին Հաւասար:

Շ✓

Ծագում է փինիկեան **սամեկ**-ից: Այսպիսի ձեւափոխութեան Հնարարութիւնը Հաստատում է յունական ք՝ **քսի** տառի գոյութեամբ: Ուշագրաւ է Հին տառատեսակներում աջ ճիւղի շրջուածութիւնը դէպի ցած, ինչը Համընկնում է ք՝-ի Համապատասխան տարրի Հետ:

Ո

Ծագում է փինիկեան **այն**-ից: Նման ձեւափոխման Հնարարութիւնը ապացուցւում է յունական Օ՝ օ մեզայի նկարուածքով որը, ամենայն Հաւանականութեամբ, նոյնպէս ծագում է փինիկեան **այն**-ից կամ, աւելի ճիշտ՝ յունական օ միկրոնից:

Չ

Ծագումն անորոշ է. Հաւանաբար Չ-ի Հիման վրայ ստեղծել է Մաշտոցը: Այս երկու տառերի ծագումնաբանական Հարազատութիւնը Հաստատում է նաեւ փոքրատառ չ-ի եւ փոքրատառ զ-ի նմանութեամբ:

Պ✓

Այժմեան ձեւը բացայայտ նմանութիւն ունի յունական π-ի Հետ: Սակայն անոնը, որն ահնայատօրէն ծագում է փինիկեան **պէ** տառի անոնից (աւելի ճիշտ, պարզապէս Համընկնում է նրա Հետ), յուշում է, որ այն եղել է նախամաշտոցեան այբուբենում: Միեւնոյն ժամանակ՝ նրա վերակնգնուող նախաձեւը Հին փինիկեան տառի Հետ չի Համընկնում եւ աւելի մօտ է յունական տառի նախաձեւին: Մենք այս տառը յայտնի փինիկեան նախաձեւից

չենք բխեցնում (տե՛ս աղիւսակը): Կարելի է անել երկու ենթադրութիւն.

ա. այս տառը կամայական փոփոխութեան է ենթարկուել,

բ. աւելի Հաւանական է, որ արդէն փինիկեան այբուբենում այն ունեցել է ուղղանկիրն նախաձեւ, ինչը միանգամայն Հնարաւոր է, Հաշուի առնելով այս տառի անսպասելի կորույթիւնը (միւս երեք կորագիծ տառերի Հիմքում պարզ շրջանագիծ է):

Ձ

Ճագումն անորոշ է. ամենահաւանականն այն է, որ Ձ-ից, ուղղաձիգ առանցքի նկատմամբ շրջելով, սա ստեղծել է Մաշտոցը: Միջնագաւեան ձեւերը Հաստատում են այս ենթադրութիւնը:

Ռ

Հաւանաբար կրկնակուած Ր-ն է:

Սակայն Հնարաւոր է նաեւ անմիջապէս փինիկեան **ռեշ**-ից ծագումը: Այս ձեւափոխութիւնը կարող է անհաւանական թուալ, սակայն գոյութիւն ունի լատինական **R**-ն, որն անցել է ձեւափոխման մօտաւորապէս նոյն ճանապարհը: Եթէ դա ճիշտ է, ուրեմն սա փինիկեան տառի տարբերակ է:

Ս✓

Ճագում է փինիկեան **շին** (**սին**)-ից՝ կորցնելով օղակներից մէկը: Պաշտօնուէլ են միջնագարեան տառատեսակներ, որոնցում առկայ է աջ միջին ելուստ, որը կարող էր պաշտօնուէլ լինել նախամաշտոցեան ժամանակներից, իսկ Հետագայում ընկալուած լինելով որպէս խաղիկ՝ Հեռացուել:

Վ✓

Հաւանաբար ծագում է փինիկեան **վաւ**-ի կրկնութիւնից, որին Համընկնում է անունով: Ըստ երեւոյթիւն այս կրկնակագիրը կիրառուել է Վ Հնչիւնը նշանակելու Համար եւ Մաշտոցի կողմից

առանձնացուել է որպէս առանձին տառ: Համեմատեմք նաեւ լատինական W -ի Հետ, որը եւս նոյն տառի՝ աւելի ուշ արուած կրկնութիւն է, եւ որն ունի նոյն Հայերէն Վ-ի կառուցուածքը:

S✓

Սկզբնապէս ունեցել է այլ՝ ուղիղ միջին կանգնակով նկարուածք: Հետագայում, Հիմնականում՝ շարուածքը պարզեցնելու պայմանին բաւարարելու Համար, ստացել է այժմեան ձեւը: Ծագում է փինիկեան **սաւ**-ից, որին նման է նաեւ անունով: Մսպիսի ձեւափոխութիւնը Հաստատում է յունական եւ լատինական (մասնաւորապէս՝ Պոմպէյի պնակիտների) արագագրերի գոյութեամբ:

P✓

Ծագում է փինիկեան **պեշ**-ից, որին մօտ է նաեւ անունով:

B

Ծագումն անորոշ է: Կարելի է Հնարաւոր Համարել այս տառի ծագման մի քանի տարբերակ: Ըստ Հնչինային նմանութեան Մաշտոցը կարող էր ստեղծած լինել Ծ-ից կամ Կ-ից. այս Հնարաւորութիւնը Հաստատում է այդ տառերի միջնագարեան գծուածքների նմանութիւնը:

Աչքի է զարնում նաեւ զարմանալի նմանութիւնը կենդանակերպի **ցուլ** Համաստեղութեան Ծ նշանի Հետ: Հայկական Ժայռապատկերներում այս նշանների գոյութիւնը թոյլ է տալիս առաջադրելու մի վարկած, որ այս նշանը՝ **ցուլ**-ի գաղափարագիրը ստացել է այդ բառի առաջին՝ **Յ** Հնչինի արժէքը՝ ինչպէս դա եղել է փինիկեան **պէֆ**-ի դեպքում: Հետագայում՝ տառը կարող էր շրջուել եզնաւարի (**bustroph•d•n**) կարգի ազդեցութեամբ:

T✓

Ծագում է փինիկեան **վաւ**-ից:

Փ

Ծագում է յունական **Փի**-ից:

Ք✓

Ծագում է յունական **կոՔ**-ից: Նոր պոնական արձանագրութիւններում Հանդիպում է **կոՔ**-ի մի գրելաձև, որը յիշեցնում է Հայերէն **Ք**-ն: Հաւանաբար, Հայերէնում այդ տառը կրել է նոյն ձևափոխութիւնը:

Օ

Այս տառը գործածւում է ԱԽ երկբարբառի փոխարէն՝ տարբերելու Համար Ո-ից: Առաջին անգամ Հանդիպում է 1214 թ., ծագում է յունական Օ-ից:

Ֆ

Ծագում է յունական **Ֆի** տառից, որը Է-ԺԳ դարերի արագագրերում ուներ **Ֆ** ձևը: Առաջին անգամ Հանդիպում է 1270 թուականի ձեռագրերից մէկում: Վերելում ասուեց, որ յունական **Ֆի** տառից է ծագում նաեւ Հայերէն Փ տառը: Այսպիսով Հունական միեւնոյն տառից ծագել են Հայկական երկու տարբեր տառեր, ինչպէս եւ նախորդ Օ տառի դեպքում:

Այսպիսին է Հայոց տառերի ծագումը:

Ինչպէս տեսնում ենք, փինիկեան տառերից ծագած լինելու ենթադրութիւնը Հնարաւորութիւն է տալիս բացայայտելու Հայոց տառերի մեծ մասի նախապատմութիւնը, սակայն որոշ տառերի ծագումը, այդուամենայնիւ, մնում է անորոշ: Եւ սա բնական է, եթէ յիշենք, որ յատկապէս կառավարող անձինք եւ Նորին գերազանցութիւն Պատահականութիւնը այբուբենների մէջ յաճախ էին կամային փոփոխութիւններ կատարում: Եւ դեռ Հակառակը. աւելի զարմանալի կ'լինէր, եթէ յաջողուէր բացայայտել Հայոց այբուբենի բոլոր առանձնայատկութիւնները:

1	2	3	4	5	6	7
ալեֆ						Ա այբ
բեպ						Բ բեն
գիմել						Գ գիմ
դալեպ						Դ դա(յ)
հե						Ե եչ
վաւ						Ի լիւն
զայն						Վ վեւ
զայն						Զ զա(յ)
իւեպ						Ը ձա(յ)
յեպ						Ը ձա(յ)
յոդ						Ը ձա(յ)
կաֆ						Ը ձա(յ)
լամեդ						Ը ձա(յ)
մեմ						Ը ձա(յ)
նուն						Ը ձա(յ)

1	2	3	4	5	6	7
սամնկ						Շ շա(յ)
այն						Ո ո
պե						Պ պե
ծաղե						Ծ ծայ
կոֆ						Ք քե
ռեշ						Ր րե
սին						Ռ րա
փալ						Ս սե
						Տ տե
						Ս սե
						Տ տե

1. Սեմական տառերի անուանումները. 2. Սեմական տառերի նկարաձևն ըստ փինիկեան աճանագրութիւնների. պաքները ցոյց են տալիս առանձին գծերի պատկերման այն ուղղութիւններն ու յաջորդականութիւնը, որոնք արագագործեան ընթացքում նրանց հաղորդել են Հայկական տառերին բնորոշ ձևերը. 3. ձեւափոխումը պատկերող միջանկեալ ձևերը. 4. Հայոց նախամաշտոցեան տառերի արագագրական ձևերը, այլ արժեւ՝ ստացած նկարաձեքային տարբերակները (*), եւ երկգրերը (**). 5. Նախորդ սինակի նշանների Հայեւային պատկերը, որը Համապատասխանում է Հայոց գրի մաշտոցեան ուղղութեանը. 6. Մաշտոցեան Համապատասխան տառերը, 7. Հայոց տառերի այժմեան անուանումները:

Դա, մասնաւորապէս, վերաբերում է Հայոց այբբենական կարգին, որը ոչ մի օրինաչափութեան չի ենթարկում (խօսքը վերաբերում է այն տառերին, որոնք չեն Համապատասխանում յունական այբուբենի կարգին եւ, կարծես առանց որեւէ սկզբունքի դասաւորուած են նրանց միջեւ): Բացառուած չէ, որ դեր են ունեցել ինչ որ գաղափարախօսական նկատառումներ:

Այսպիսով, Հայոց այբուբենի կորիզը կազմում են փինիկեան այբուբենից փոխառնուած Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Ը, Թ, Ի, Ծ, Կ, Ղ, Ս,

Ն, Ը, Ո, Պ, Ռ, Ս, Տ, Ի, Ք տառերը (ամենաՀին եւ մեծ շերտը՝ 22 տառ): Սրանց մեծ մասը՝ 15-ը, այս կամ այն չափով պաշտպանել է սեմական անուանումները: Ասիւնքն՝ այն ժամանակի Հայերէնում բացակայում էին Հայերէնի Հնչիւնների մէկ երրորդը պատկերող տառերը: Նախամաշտոցեան այբուբենի տառերի քանակի մասին տարբեր վկայութիւններ կան: Ամենից Հաւանական էնք Համարում Դաւիթ Անյաղթի Հանելուկներից մէկում անարկուող թիւը՝ 24: Դա նշանակում է, որ եղել է եւս երկու տառ. յաւելեալ երկուսից մէկը կարող էր լինել Ճ-ն: Ղպտիական այբուբենն ստեղծուել է մօտաւորապէս Բ-Գ դարերում, ուրեմն այդ տառը կարող էր փոխառնուել միայն այդ նոյն ժամանակահատուածում: Ո՛րն էր վերջին՝ 24-րդ տառը՝ դժուար է ասել. կարող էր լինել, ասենք, Յ-ն. եթէ նա իրօք ծագում է «ցուլ» գաղափարագրից (բայց եթէ շրջուած Ծ-ն է, ապա, Հաւանաբար, Մաշտոցի ստեղծագործութիւնն է): Կարող է լինել նաեւ Խ, Հ, Յ տառերից մէկը, յատկապէս՝ Խ-ն: Ամենայն Հաւանականութեամբ այն փոխառնուած է յունականից, բայց աղաւաղման աստիճանը (Համեմատեք Փ-ի Հետ) ստիպում է ենթադրել, որ կարող է արագագրութեան արդիւնք լինել:

Այս 24 տառերն են նախամաշտոցեան այբուբենը: Մնացած 12-ը՝ այբուբենի ուղիղ մէկ երրորդը, Մաշտոցի նորամուծութիւնն են:

Կորող է Հարց առաջանալ, թէ ինչպէ՞ս էին այդ 24 տառով Հայերն արտայայտում մնացած 12 Հնչիւնը: Այդ մասին մենք արդէն խօսել ենք առաջին գլխում. այստեղ նշենք միայն, որ ասելի Հաւանական է միեւնոյն տառի տարբեր ընթերցումը, տարբեր դիրքերում, ինչպէս նաեւ երկու տառի զուգորդումները: Առաջին տարբերակի Հնարաւորութիւնը վկայում են Չ եւ Չ տառերը, որոնք երկուսն էլ պարզորոշ բխում են միեւնոյն նախօրինակից: Երկրորդ տարբերակի արդիւնք է Վ տառի գոյութիւնը, որը կարող է լինել երկու ռ-ների կրկնութիւն: Այս գրութիւնները Մաշտոցը կարող էր դարձնել ինքնուրոյն տառեր: Այսպիսով, նախամաշտոցեան գրի մէջ, ինչպէս ժամանակակից բազմաթիւ (օրինակ՝ Էրոպա-

կան) այբուբեններում է, կային աւելի շատ Հնչիւններ արտայայտելու Հնարաւորութիւններ, քան տառերի թիւն էր:

Ինչ սկզբունքով Մաշտոցը կարող էր ստեղծել մնացած տառերի նկարուածքները: Նա կարող էր դրանք վերջնել այլ այբուբեններից, որոնց մէջ կային Համապատասխան Հնչիւնները. կարող էր ստեղծել եղած, մօտիկ Հնչիւններ նշանակող տառերից, եւ, վերջապէս, տառագոյացման ընդունուած սկզբունքին Համապատասխան՝ յօրինել պատահական նիշեր: Թւում է, թէ նա կիրառել է այս բոլոր Հնարաւորութիւնները, սակայն, փոխառութիւն նա, Հաւանաբար, կատարել է ոչ թէ պատահական այբուբեններից, այլ միայն յունականից, ինչը միանգամայն բնական է թէ՛ նրա գրային Համակարգերի յատկանիշների եւ իր ընդունած սկզբունքների նոյնութեան (գրելու ուղղութիւն, այբբենական սկզբունք եւ այլն), թէ՛ տառատեսակների ստեղծման վայրի (յունաբնակ Սամոսատ քաղաքը), եւ թէ՛ իր գործընկերոջ՝ Հռոփանոսի ազգութեան տեսանկիւնից:

Յոնարէնից ակնյայտօրէն փոխառնուած է Փ, ու նաեւ՝ Խ տառերը:

Է, Չ եւ Ջ տառերը ստեղծուել են, Համապատասխանաբար՝ Ե եւ Չ տառերից:

Եւ վերջապէս, Հ, Յ տառերը, Հաւանաբար, իր ստեղծագործութեան արդիւնքն են:

Ահա այսպիսի ծագումնաբանական շերտեր են նկատուում Հայոց այբուբենի մէջ:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է նկատել, որ որոշ լրացուցիչ (յատկապէս՝ Խ, Հ, Ճ, Յ, Չ, Ջ, Յ) տառերի մասին խօսելիս մենք յաճախ ենք կիրառել «Հաւանաբար» բառը: Սրանց ծագմանը վերաբերող գատողութիւնները Հիմնականում ենթադրութիւններ են. գուցէ Հետագայ ուսումնասիրութիւնները որոշակիացնեն նրանց ծագման Հարցը:

Ենչելով ասուածից, կարելի է փորձել պատկերացնել, թէ ինչ տեսմ կարող էր ունենալ Հայոց նախամաշտոցեան արագագիրը:

Հաւանաբար սրանք են բազմիցս Հոլովուող այն տառերը, որոնք Վռամշապուհի Հրամանով դրուեցին շրջանառութեան մէջ եւ քաղաքական նպատակով (ինչպէս ասուեց վերեւում) կարող էին վերագրուել ասորի Դանիելին ու ստանալ նրա անունը:

ԾՅՊՂՈՒՄ ՄԿՔԷՅՈՒՄ
 Յ Ա Ր Ի Ո Կ Ն Կ Ա Գ Ե Ր Ա
 ԺՄՆՄ ԿՈ ԻՅ ԺՔՅԾ ԿՈ
 Է Ն Ա Տ Մ Չ Ո Ի Ե Է Գ Ա Ծ Չ Ո

Ահա, Հայոց Հին գիրը մտաւորապէս այսպիսի տեսքով կարող էր Հասած լինել Մաշտոցին. եւ մի անգամ շեշտենք, որ այստեղ բերուած պատկերը լոկ Էնթագրական է: Մանավորապէս, այդ գրերը կարող էին արդէն իսկ ձախից աջ ուղղութիւն ունենային:

Իսկ Հայոց արձանագրային, այսինքն՝ Հիմնական տառերի ձեւերը պետք է որ շատ չտարբերուէին փինիկեան կամ յունական տառերից: Այս առումով Հետաքրքրական են պահպանուած մի քանի յունատառ Հայերէն արձանագրութիւնները, մասնաւորապէս՝ Երուսաղեմի պատրիարքարանի մատենադարանի ՀՔ 1297 ձեռագրում մեզ Հասած գրութիւնը, որն ընդօրինակուած է 1363 թուականին Յովսէփ գրչի կողմից: Ահա այն (վերձանութիւնն ըստ Ա. Աբրահամեանի).

ՕՐ Շ Կ Ի Ա Ր Ի Մ Ը Գ Գ Օ Վ Ե Ա Ծ Ա Կ Կ Ի Ա Ի Մ Ի
 Ո Ր Ի Ծ Օ Ի Ը Կ Ե Ր Մ Ա Ն Է Զ Զ Կ Ո Ւ Ն Ս Կ Ե Ր Ա Կ Ր Ե
 Դ Ր Ե Գ Ա Կ Ն Կ Օ Ւ Ր Ա Փ Չ Ծ Ա Գ Է Ե Վ Օ Չ Մ Դ Ա Ն Է
 Ա Ր Ե Գ Ա Կ Ն Կ Ո Ւ Ր Ա Ց Ո Չ Ծ Ա Գ Է Ե Ի Ո Չ Ս Տ Ա Ն Է

Այսպիսի գրութիւնները Համարում են յունատառ ծածկագրութիւններ, սակայն բերուածի մէջ ուշագրաւ են մի շարք տառերի նկարուածքները, որոնք յիշեցնում են մեր աղիւսակի՝ Հայոց տառերի նախնական կամ միջանկեալ ձեւերը, յատկապէս Չ, Ի, տառերը: Սա կասկած է առաջացնում, որ, յամենայն դէպս, բերուած ա՛յս միջնագրեան գրութիւնը ոչ թէ յունատառ Հայերէն է, այլ Հենց Հայատառ Հայերէն, որի նկարուածքը Հրաշքով պահպանուել

է, ընդօրինակուելով Հին, մեզ չհասած ձեռագրերից: Այդ է, թերեւս, վկայում 'նաեւ գրչի խորհրդաւոր ակնարկը. «Թէ դո՞ւր ես ԸՆԹԵՐ-ՏԻՐ, Թէ ՏԳԵՏ՝ ԵՐԱՐԵՏԻՐ»:

Ստորեւ աղիւսակում բերուած են Հայոց տառերը Հիւսիսե-մական եւ յունական այբուբենների Համեմատութեամբ: Ակնյայտ է, որ Հայկական տառերի Հերթականությոնը Համընկնում է յունա-կանի Հետ: Յունարէնում բացակայող Հնչիւնները 'նշանակող լրացուցիչ տառերը գտնուում են 'նրանց միջեւ: Սակայն ինչ վերաբե-րում է տառերի անուանումներին, ապա այստեղ ամեն ինչ այն-քան պարզ չէ: Պարզ է, որ Ա, Բ, Գ, Դ, Չ, Ը, Դ, Մ, Ն, Ը, Պ, Տ տառերի անունները սեմական անունների ձեւափոխուած, կրճա-տուած տարբերակներն են: Սեմական լեզուներում 'նրանք որո-շակի իմաստ ունեն, մինչդեռ Հայերէնում եւ յունարէնում ` ո՛ր չ:

Կարելի է ենթադրել, որ Հայկական տառերի կարգն ըստ յու-նականի Հերթականութեան Հաստատել է Մաշտոցը՝ Հռոփանոսի Հետ աշխատելիս: Բայց այն Հանգամանքը, որ տառերի Հերթակա-նութեան Հետ միասին Մաշտոցը չփոխառեց 'նաեւ անունները, խօ-սում է այն մասին, որ այդ տառերը երկար ժամանակ գործածուել են եւ աւանդական են եղել, ինչի մասին վկայում է 'նաեւ պարզորոշ սեմական ծագումով տառանունների աղաւաղուածութիւնը: Դա վերաբերում է յամենայն դէպս, թուարկուած ու, գուցէ 'նաեւ, Վ, Ծ, Բ տառերին, որոնց դիրքը թէեւ չի Համընկնում սեմական Հա-մապատասխան տառերի դիրքին, սակայն անուանման 'նմանութիւ-նն ակնյայտ է: Սա, մասնատրապէս, ցոյց է տալիս, որ 'նախկինում այլ է եղել որոշ տառերի դիրքն ու, թերեւս, Հնչիւնային արժէքը: Ինչ վերաբերում է միւս տառանուններին, ապա, չի բացառում, որ 'նրանց, յամենայն դէպս, մի մասը 'նոյնպէս ծագում է սեմականից, սակայն աղաւաղուել է անճանաչելի աստիճանի: Չ տառի անունը (ձայ), Համընկնում է Չ տառի անուան Հետ, որը 'նախկինում կա-րող էր ունենալ 'նաեւ ձ Հնչիւնային արժէքը (ակնյայտ է 'նաեւ նկա-րուածքի 'նմանութիւնը), ինչը միանգամայն Հաւանական է, եթէ ուշադրութիւն դարձնենք Համապատասխան յունական տառի ա-

նուանմանը: Այս բոլոր դիտարկումները խօսում են այն մասին, որ Հայկական տառերի անուանումները բազմաշերտ են եւ պետք է որ երկարատեւ բարեփոխումների Հետեանք լինեն: Նոյնը երեւում է նաեւ տառերի նկարուածքից:

Սակայն միշտ, երբ խօսում ենք տառերի ձեւագոյացման մասին, պիտի լլա Հասկանանք, որ դրանք, որպէս կանոն, կամայական չեն եղել, ուստի եւ ձեւափոխութիւնները կարող էին լինել միայն տարիների ընթացքում: Բնական է, որ իւրաքանչիւր գրող պետք է ձգտի կիրառել ընդունուած տառաձեւերը, այլապէս իր գրածը ոչ ոմ չի Հասկանայ: Աստիճանաբար, գրելու արՀեստի զարգացմանը զուգահէռ, տառերն աւելի դանդաղ են սկսել փոխուել, իսկ մեր օրերում դա գրեթէ անՀնարին է դարձել:

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԵՐԻ ՎԱՅԵԼՉԱԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՆԱՅՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայոց այբուբենի վրայ գցուած առաջին իսկ Հայեացքից կարելի է նկատել որ տառերն ըստ ձեւերի երկու՝ յստակօրէն տարբերուող տիպերի են: Մի տիպը Ո-ի Հիման վրայ կառուցուող տառերն են (սրանք գրերի գրեթէ կէսն են), իսկ միւսը՝ մնացածները: Սա այնքան ցայտուն է, որ նոյնիսկ ենթադրուել է, թէ Ո-ի խմբի տառերը, Հէնց այն տառերն են, որ մնացել են Դանիէլեան գրերից, որոնք կարող էին լինել գաղտնագրութեան Հին Համակարգի նիշեր: Հայագետներն այս տեսակէտը չընդունեցին, որովհետեւ չափազանց մտացածին էր:

Իւրաքանչիւր գրային Համակարգի տարրեր, դիւրնթեւեւ լիութեան եւ պարզապէս գեղեցկութեան պայմանը բաւարարել կարողնալու Համար, պէտք է ունենան կառուցուածքային որոշակի ընդհանրութիւն՝ կառուցուած լինեն ըստ որոշակի սկզբունքի: Սա գրերի Հէնց այն յատկութիւնն է, որը Հնարատրութիւն է տալիս ճանաչելու այս կամ՝ այն գիրը նոյնիսկ այն դէպքում, երբ նրան չենք տիրապետում: Մասկէս, վրացական տառերի Հիմքում գրուած է մի գալար. լատինատառի եւ կիրիլատառի Հիմքում՝ տողի բարձրութիւն ունեցող գիծը՝ Կ տառը եւ նրան այս կամ՝ այն կերպ կցուած շրջանագիծը կամ կիսաշրջանագիծը, Հնդկական մի շարք գրերում՝ տառերը միմեանց կապող վերին Հորիզոնական գիծը եւ այլն:

Եթե տառերն ընդհանուր գծեր չունենան, գիրը խառնիճաղանճ տեսմ կունենայ: Իւրաքանչիւր տառ ուշադրութիւն կգրաւի, այդ պատճառով աչքը չի կարողանայ արագօրէն սաճել տողի (կամ սիւնակի) վրայով արագ ընթերցումն անհնարին կլինի: Եւ Հակառակը՝ եթե տառերն իրարից քիչ տարբերուեն, նրանք Հեշտութեամբ կշփոթուեն, եւ՝ կրկին գիրն արագ չի ընթերցուի: Անհրաժեշտ է գտնել ինդրի միջին լուծումը, որ մէկն է. տառերը պետք է խմբաւորուած լինեն ըստ տարբեր յատկանիշների: Այդպ իսին են լատինատառերն ու կիրիլատառերը (սրա մասին կխօսենք իր տեղում):

Հայոց մեսրոպեան գրերը նոյնպէս բաւարարում են նման մի սկզբունքի: Նրա հիմքում Հէնց Ո-ի խմբի տառերն են, որոնք Հայոց գրի կապակցող կմախքն են.

Ա
Բ Գ Ե Ը Ի Կ Ղ Մ Ն Ո Ռ Ս Վ Բ (Տ) Ա
Գ Ժ Ք
Զ Ը Զ Զ
Է Լ Ի Խ
Թ Պ Փ Ֆ (Խ)
Ծ
Հ
Ճ
Յ Յ Տ
Օ (Փ) (Ֆ)

Սկզբունքը կարելի է ձեւակերպել Հետեւեալ կերպ.

տառերը կազմում են տողի բարձրութիւն ունեցող ուղղահայեաց գծերից, որոնք յաճախ մի կողմից լծորդւում են կիսաշրջանների, կամ երեք քարտորդ շրջաններով կազմելով երկճիւղ երբեմն էլ՝ եռաճիւղ նշաններ, որ կարող են ունենալ նշուած գծերին ուղղահայեաց լրացուցիչ, հորիզոնական տարրեր:

Յայտնի է, որ վայելչագրական ձեւաւորմամբ Մաշտոցը զբաղուել է յոյն վայելչագիր Հռոփոնոսի Հետ Համագործակցութեամբ, ուստի եւ ճիշտ կլինէր սկզբունքն այդ անվանել Մաշտոցի-Հռոփանոսի սկզբունք:

Մշուշտ, այս սկզբունքը, մի կողմից՝ կարող էր նաեւ խախտուել (Ծ, Հ, Ճ), ինչը նպաստում էր, ինչպէս ասացինք, գրի աշխուժացմանը, եւ միւս կողմից՝ բաւական ճկուն էր, որպէսզի դրա սահմաններում Հնարաւոր լինէր անսովոր տառերի գոյութիւնը (Է, Խ, Ք եւ այլն):

Ըստ գրային Համակարգի՝ Հայկական այբուբենը պատկանում է յունական, լատինական եւ կիրիլեան այբուբենների շարքին: Այն տառային կառուցուածմ ունի: Հայկական տառերը, նշուած այբուբենների նման, ունեն երկու տարբերակ՝ մեծատառ եւ փոքրատառ:

Նշուած չորս այբուբեններում էլ փոքրատառերը նոյնութեամբ չեն կրկնում՝ մեծատառերի նկարուածքը, այլ այս կամ՝ այն չափով տարբերում են. գրեթէ անճանաչելի են դառնում յունարէնում, բաւականաչափ տարբերում են լատիներէնում եւ գրեթէ անփոփոխ են մնում կիրիլագրում: Հայերէնն այս շարքում գտնուում է մօտաւորապէս լատինագրի եւ կիրիլագրի մէջտեղում:

Հայոց գրերի պատմութեան կարեւոր ինդիքներից է փոքրատառերի ստեղծման ժամանակի Հարցը: Մաշտոցն ստեղծել է միայն մեծատառերը՝ այսպէս կոչուած երկաթագիր տառերը, որոնք եւ Հիմմ՝ են դարձել փոքրատառերի Համար. սրանք, այսինքն՝ տեքստային, արագագրական տարբերակները գոյացել են յետոյ՝ արագագրական բնոյթի գրառումների ընթացքում՝ գործածուող գործիքների եւ նիւթերի ազդեցութեամբ: Սակայն պէտք չէ մոռանալ, որ, ինչպէս տեսանք, Հայոց տառերի ձեւերի վերլուծութեան ընթացքում, փաստօրէն, Մաշտոցը Հին Հայկական արագագրական (այսինքն՝ որոշ իմաստով փոքրատառ) տառերի Հիմքի վրայ ստեղծել է մեծատառերը՝ երկաթագիրը, որը մի քանի դարով դուրս է մղել արագագրական գրելաձեւերը:

Մի այլ ինդիք. Հայոց Հին գիրը կարող էր ունենալ աջից ձախ ուղղութիւն՝ ինչպէս ընդունուած էր փիւնիկեան եւ սեմական այլ գրերում, որոնցից էլ այն ծագում է: Ասում ենք կարող էր, որովհետեւ դա այսօր արդէն դժուար է պարզելը. Հայերը յունարէնի ազդեցութեամբ կամ՝ նրանից անկախ (եղնելով մագաղաթի վրայ

գրելու արժեատի առանձնայատկութիւնից) կարող էին վաղուց փոխած լինել իրենց գրի ուղղութիւնը: Եթէ ոչ, ուրեմն այս կարելոր բարեփոխութեան Համար մենք կրկին Մաշտոցին ենք պարտական:

Սակայն Մաշտոցի ամենամեծ սիրանքը Հայոց գրի Համար զուտ այբբենական սկզբունքի ընդունումն է, եւ Հսչինաբանական առումով նրա կատարեալ ձեւով իրագործումը. մէկ տառ— մէկ Հսչին սկզբունքը, որը նա ոչ մի անգամ չի խախտել:

ԱՐԱՆՈՒԿԱՆ ԳՐԱՏԵԱՆԿՆԵՐԸ.

Սրանք ձեւաւորուել են միայն գրելու արժեատի առանձնայատկութիւնների ազդեցութեամբ, ուստի եւ չափազանց դանդաղ են փոխուել: Արուամենայնիւ նախատպագրական շրջանում ձեւաւորուել են մի քանի գրատեսակ: Տարբեր ուսումնասիրողներ առաջարկել են այդ գրատեսակների իրենց դասակարգումը: Ստորեւ մենք բերում ենք Հրաչեայ Աճառեանինը:

ԵՐԿԱԹՅՈՒՆ:

Սա Հիմնական՝ արձանագրային գրատեսակն է:

ՈՐԳԻՈՅՅԳԱՄԻ

ԼԵՒ ՈՐԳԻՈՅՅ

ԱՐԱՆՈՒԿԱՆ

ԵՐԿԱԹՅՈՒՆ

Հատուած Աւագ վանքի (Երզնկա) աւետարանից: ԺԳ դար, գրիչ՝ Ստեփանոս:

Նաեւ վիմագրութեան գիր է, գրուել է քարի վրայ, երկաթէ գրոցով, որից եւ ստացել է երկաթագիր անունը: Երբեմն անուանում է «Բուն Մեսրոպեան», կամ «Մեսրոպեան երկաթագիր»: Գրում է երկու տողագծերի միջեւ: Հիմնական առանձնայատ-

կուժինը տառերի կապակցող գծերի կորուժինն է: Գրչութեան Հիմնական գիր է եղել Ե – ԺԳ գ.գ.: Վիմագրութեան մէջ, նաեւ՝ որպէս գլխագիր օգտագործոււմ է մինչեւ այսօր:

ՄԻՋԻՆ-ՄԵԱՐՈՊԵԱՆ ԵՐԿԱԹԱԳԻՐ

Երկաթագրից տարբերոււմ է նրանով, որ կապակցող գծերը գրեթէ ուղղագիծ են: Այս գրութեան ամենաՀին օրինակը, Հաւա- նաբար, Ջիվանշիրի Մեծէն գիւղի մագաղաթէ ակետարանն է, որ գրուած է 909 թուականին: Վերջին յայտնի նմուշը Էջմիածնի Հ՝ 3784՝ 1057 թ. ակետարանի գիրն է:

Ա Բ Գ Դ Ե Ղ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ
 Կ Տ Չ Ղ Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ղ
 Ռ Ս Վ Մ Ր Յ Ի Փ ք օ ֆ

Միջին-մեսրոպեան երկաթագիր այբուբէնը (Ըստ Հ. Աճառեանի):

ՓՈՔՐ ԵՐԿԱԹԱԳԻՐ

Կոչոււմ է նաեւ փոքր-մեսրոպեան երկաթագիր: Այս միջին- մեսրոպեան գրերի ակելի փոքրացուած տարբերակն է. Հնագոյն օրինակը 989 թ. գրուած փղոսկրեայ ակետարանի գիրն է:

ԱՆՃԱՆԱ ԳՐԻ

Այս գիրը միջին գիրք է գրաւոււմ փոքր երկաթագրի եւ բո- ռրագրի միջեւ: Այս գրի մէջ է առաջին անգամ Հանդէս գալիս եռա- ճիւղ ա տառը:

Ա Բ Գ Դ Ե Ղ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ
 Կ Տ Չ Ղ Ճ Ս Յ Ն Ո Չ Պ Ղ Ռ Ս Վ
 Մ Ր Յ Ի Փ ք

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի լ խ օ Կ Տ Ճ Ղ
 Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ղ Ռ Ս Վ Մ Ր Յ Ի Փ ք

Անցման գրերով այբուբենի երկու օրինակ (Ըստ Հ. Աճառեանի):

ՔՈՂՈՐԳԻՐ

Ի տարբերություն երկաթագրի, բոլորգիրը եռամասն է. միջին գօտում՝ գտնուում է տառերի կարճ մասը, որը իր բոլորակով նստում է տողագծի վրայ, իսկ երկար մասերը դառնում են վերին կամ ստորին ելուստներ:

Վատասխանելեա հրեշտակն
Լասեցկանայան : մերկըն
չեք Դուք : գիտեմք ինչ յնչ
խաչեղեակն ինչ Գրեք : չե՛սաս :
քանիչ յարեաւ որպէսասացն :
եկայք տեսէք զտեղինությունս Կայր :

ՔՈՂՈՐԳԻՐ

Ժ դարից բոլորգիրը դարձել է գրչութեան, ԺԳ դարի երկրորդ կեսից՝ Հիմնական գրերից մեկը: Կատարելություն է Հասել Կիրիկիայում, ապա տարածուել բուն Հայաստանում՝ եւ ԺԶ դարից դարձել տպագրական գիր:

Գծագրական տեսակատից բոլորգիր տառերը միջնագարում բաժանել են չորս ենթախմբի.

ա. «մարմնածիրք» ա, ո, ու եւ այլն

բ. «գլխածիրք» բ, գ, դ եւ այլն

գ. «վերջածիրք» ե, ժ, ծ եւ այլն

դ. «միջածիրք» ի, իս, կ եւ այլն

Բոլորգրով մեզ Հասած ամենաճին ձեռագիրը գրուած է 981 -ին:

Բոլորգիրն ունի բազմաթիւ տարատեսակներ, որոնք գոյացել են գրելու արձեստի ազդեցություն տակ: Դրանց թուից են շեղ բոլորգիրը կամ շեղագիրը, որը շփոթություն պատճառով յաճախ անուանում են շղագիր (տես ստորեւ շղագրի մասին), եւ նոտորգիրը:

ՆՈՏՐԳԻՐ

Արագագրող գրիչների, նոտարների գիրն է: Հանդիպում է ԺԳ դարից: Նոտորգիրը, թերեւս Հայկական ամենատպաւորիչ գրատեսակն է: Փաստորէն այն շրջուած գրչագիր բոլորգիր է, որը գոյացել է լայն գրիչների կիրառման Հետեանքով: Առաւելապէս շեղ

է, գլխատուերը սակայն որպէս կանոն, Հակառակ տէքստային տառերի, ուղիղ գրչագիր են: Տարածում է ստացել ժՁ-ԺԸ դդ: Այդ ժամանակից նոտագրով շատ ձեռագրեր են մեզ Հասել: Օգտագործուել է նաեւ տպագրութեան մէջ յատկապէս Մխիթարեան միաբանութեան (Վենետիկի, Վիեննա) եւ Երուսաղէմի տպարաններում:

Զարուգրեր

Սրանք գոյացել են տառերի խիստ ոճաւորման Հետեանքով: Ըստ ներկայացրած պատկերի կոչւում են թռչնագիր կամ ձագագիր, գազանագիր կամ կենդանագիր, ձկնագիր, մարգագիր, ձաղկագիր, փառագիր եւ այլն: Նման մշակումը Հիմնականում կիրառուել է բնագրերի գլուխների, պարբերութիւնների առաջին տառերի Համար: Հնագոյն արձանագրութիւններն ու ձեռագրերը զուրկ են այս կարգի գրերից: Առաջին անգամ սրանք յայտնուում են Երուսաղէմի ՀՁ 2555 աւետարանի առաջին էջում, որը, Հաւանաբար, Ը-Թ դարերի գործ է, ապա լայնօրէն տարածւում են ԺԳ դարից սկսած:

Զարուգրեր

Աւետարան, 1316թ., վարպետ՝ Թորոս Տարնացի

ՓԵՆԱԳԻՐ

Սա սղագրութեան տարատեսակ է, որի մէջ միմեանց յաջորդող տառերի նման գծերը Համատեղում են: Հնագոյն օրինակը Հռիփսիմէի տաճարի արձանագրութիւնն է, որի մէջ կան փակագիր ՄԻ, ՍԻ, ՄԷ վանկեր: Յաջորդ դարաշրջաններում փակագրութիւնն այնքան մեծ ծաւալ է ստանում, որ երբեմն խանգարում է ընթերցմանը: Ձեռագրերի մէջ սովորաբար քիչ է պատահում. ամենասովորական ձեւն է փակագիր **և**-ը, որը, կայ եւ այժմ՝ եւ նոյնիսկ ընկալում է որպէս առանձին տառ: Վիեննայի Մխիթարեանները փակագրութեան այս վերջին մնացորդը ջնջելով՝ սկսեցին գործածել անջատ **և** գրութիւնը, որը դժբախտաբար (ինչպէս ասում է Սճառեանը) ամենուրեք չէ որ ընդունելութիւն գտաւ: Դեռ աւելին՝ այբուբենի 1921 թ. փոփոխութեամբ **և**-ն ամրագրուեց որպէս այբբենական տառ: Վերջերս, Համակարգիչների ասպարեզ մտնելը նոր, այս անգամ՝ արդէն գործնականօրէն Հիմնաւորուած ազդակ դարձաւ շարուածքից և փակագրի Հեռացման, եւ այսօր տասնեակ պարբերականներ ու գրքեր են Հրատարակում անջատ **և**-ով, որոնց թւում է նաեւ սոյն գիրքը: Սակայն **և**-ի կողմնակիցները, ելնելով սոսկ սովորոյթից, Համառօրէն Հրաժարում են անջատ գրելաձեւի առաւելութիւններն ընդունելուց:

Հարություն

Աստուր

Կարապետ

ՓԵՆԱԳՐԻ ԵՐԵՔ ՕՐԻՆԱԿ (ԸՍՏ Ա. ԱՔՐԵՆԱՄԵՆԵՆ):

Աննդական գրատեսակների մասին խօսելիս յաճախ կիրառւում են **շղագիր** եւ **գրչագիր** եզրերը: Հեղինակներից ոմանք փորձում են առանձնացնել Համապատասխան գրատեսակներ, մինչդեռ սրանք ճիշտ կլինի անուանել գրելաձեւեր, որոնք արդիւնք են կիրառման գրելու այս կամ այն գործիքի՝ գրիչ, շուրկաւ, օրինակ՝ վրձին: Ըստ վերջին գործիքի՝ Համապատասխան գիրը

կարող էր կոչուել **վրձագիր**, որ, ի դեպ լայնօրէն տարածուած է Չինական տառարուեստում:

Այսպիսով, թուարկուած գրատեսակներից իւրաքանչիւրը կարող է լինել շղագիր, գրչագիր եւ այլն:

ՇՈՒՅՈՒՐ

Սրա առանձնայատկութիւնը բոլոր գծերի հաւասար հաստութիւնն է (տես վերելում):

Հնում որպէս առօրեայ օգտագործման գրատեսակ աւելի յաճախ շղագրում էր բոլորգիրը: Շղագիրը Հիմնականում առտնին օգտագործման գիր է եղել: Այս է պատճառը, որ շղագրով Հազրուագիւտ մատենաներ են մեզ հասել: Մեր օրերում, գնդիկաւոր գրիչների տարածման շնորհիւ, շղագիրը դարձել է ձեռագրի Հիմնական գրատեսակ:

ԳՐՉԱԳՐ

Այս գրելաձեւի առանձնայատկութիւնը գծերի տարբեր հաստութիւնն է (տես վերելում):

Երբեմն այդպէս են կոչում նաեւ միջին-մերոպեան երկաթագիրը. անուանել են նաեւ «աղիւսակ գիր», «տախտակագիր» եւ այլն:

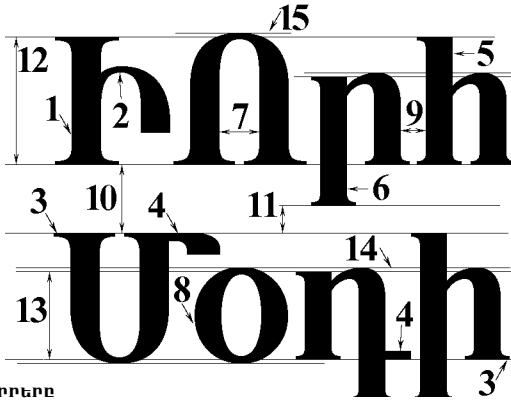
Գրչագիր եզրը կիրառւում է նաեւ «ձեռագիր» իմաստով. վերջին իմաստը դիտւում է որպէս գրչի կամ գրչով գրուած գիր:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՌԱՏԵԱՆԿՆԵՐԻ ՁԵԽԱՏԵՂԾՄԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ ԵՒ ՆՐԱՆՅ ԿԻՐԱՉՈՒԻՔ

Մկզբում թուարկենք տառարուեստի բնագառում կիրառուող մի քանի եզր (սրանցից մի քանիսն արդեն գործածել ենք նախորդող շարադրանքում):

1. Հիմնական գիծ (основной штрих, Stem)
2. Կապակցող գիծ (соединительный штрих, Hairline)
3. Գծափակ(ոց) (засечка, Serif)
4. Հորիզոնական ելուստ
5. Վերին ուղղաձիգ ելուստ (верхний выносной элемент, Ascender)
6. Ներքին ուղղաձիգ ելուստ (нижний выносной элемент, Descender)
7. Ներտառային բացուածք (внутрибуквенный просвет, Counter)
8. Հաստուկ (нашыв, Stress)
9. Տառամիջոց (межбуквенный просвет, Letterspace)
10. Տողամիջոց (интерлиньяж, Linespace)
11. Նուազագոյն տողամիջոց
12. Մեծատառի բարձրութիւն (высота прописного знака, Cap-height)
13. Փոքրատառի բարձրութիւն (высота строчного знака, x-height)
14. Փոքրատառ սրածայր եւ կլորաւուն տառերի գիծ
15. Մեծատառ սրածայր եւ կլորաւուն տառերի գիծ

- 16. Տարբերիչ նշան (диакритический знак, Accent)
- 17. Տառակազմ կամ տառատեսակ (гарнитура, Family)
- 18. Բառամիջոց կամ բացատ

ՏԱՐԵՏԵՍԱԿԻ ՏԵՐԵՐԸ

ՏԱՐԵՏԵՍԱԿԱՆԵՐԻ ՂԵԱՆԿԱՐԳՈՒՄԸ

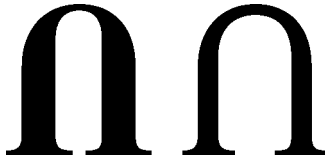
Տառատեսակների ծովում՝ ազատ կողմնորոշուելու համար անհրաժեշտ է ունենալ նրանց դասակարգումը, այսինքն՝ իմանալ այն հիմնական յատկանիշները, որոնցով մի տառատեսակը տարբերում է միաից եւ որոնք որոշում են նրա բնոյթը: Սակայն լիարժեւ կամ ընդունուած դասակարգում գոյութիւն չունի: Երբեմն նոյնիսկ որոշ եզրեր տարբեր հեղինակներ գոծածում են տարբեր իմաստներով:

Նախ, ամենաընդհանուր առումով՝ ըստ գծերի հաստութեան, տառատեսակները կարելի է բաժանել երկու կարգի. **գրչագիր** (երբ ուղղաձիգ գծերը հորիզոնականներից հաստ են) եւ **շրջագիր** (գծերն ունեն հասարակ հաստութիւն): Ռուսական գրականութեան մէջ սրանց համապատասխանում են àiðèèàà եւ ðóáéáíúé կամ äðìðãñե եզրերը: Ինչ վերաբերում է Հայերէն եզրերին, ապա, երբեմն, **շրջագիր** եզրը, որը ծագում է շուր բառից (այսինքն՝ շիւղով գրուած. հում, երբ շիւղով գրում էին ՊՆԱԿՄԻ վրայ, տառերի բոլոր գծերն ունենում էին

նոյն Հաստութիւնը), շփոթւում է շեղ եզրի Հետ, որը Համապատասխանում է ռուսական ёóðñèà եզրին: Նշենք նաև, որ վերջերս Հայ տպագրիչների և տառատեղծների միջավայրում շղագրի իմաստով գործածւում է Helvetica տառատեսակի անուանումը:

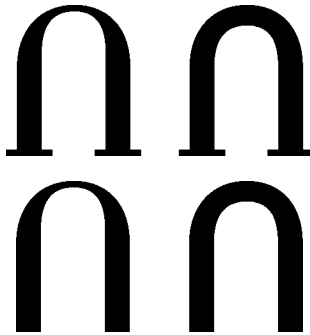
Վերջապէս, կարելի է աւելացնել նաև շրջուած գրչագրի տարբերակը:

Ըստ գծերի Հաստութեան տարբերում են նաև առաւել կամ պակաս Հակադրական տառատեսակներ.

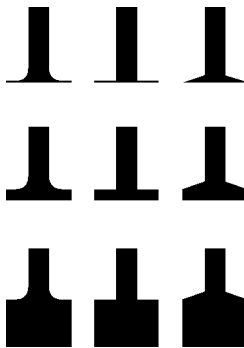
Այսպէս, բերուած երկու տառերից առաջինն աւելի Հակադրական է, քան երկրորդը:

Դասակարգման երկրորդ ընդհանուր Հիմքը գծափակերի առկայութիւնը կամ բացակայութիւնն է: Առաջին դէպքում տառատեսակը կոչում են գծափակ, երկրորդ դէպքում՝ գծաբաց (serif և sanserif):

Նշուած յատկանիշները կարող են զուգորդուել և այսպիսով ինչպէս երեւում է նկարից, Հնարատր է տառատեսակների Հիմնական չորս խմբերի գոյութիւն:

Գծափակեր ունեցող տառատեսակների խմբում՝ ըստ գծափակերի ձևի, կարելի է առանձնացնել եմֆատիվներ: Դրանք տարբերում են գծափակերի՝ գծին անցման ձևով եւ դրանց եւ գծի Հաստութիւնների յարաբերութեամբ: Անցման ձեւը կարող է լինել ցանկացած տեսակի, սակայն այդ բազմազանութեան մէջ կարելի է անուանւնացնել երեք գործածական՝ սաւոն (կլորացուած), ուղիղ անկեան տակ եւ բուլթ անկեան տակ (երեքից ամենասակաւ տարածուածը): Այդ դէպքերից իւրաքանչիւրում գծափակերը կարող են լինել Հիմնական գծից բարակ, Հաստ, կամ՝ նրան Հաւասար:

Տառատեսակների բոլոր տառերը կարող են ունենալ տարբեր կամ միեւնոյն լայնութիւն (ինչպէս գրամէքենաներում): Ըստ այդ յատկութեան՝ տառատեսակները բաժանուում են **միալայնք** եւ **բազմալայնք** խմբերի:

Վերջապէս, եւս մի ընդհանրական բաժանում՝ ըստ ոճի: Տառատեսակները լինում են **տեքստային** եւ **գերդարուեստական (զարդային)**: Ըստ կիրառման ոլորտի առանձնանում են **լրագրային**, **ամսագրային**, **գրքային**, **դպրոցական**, **տեքստային (բնագրային)** տառատեսակներ:

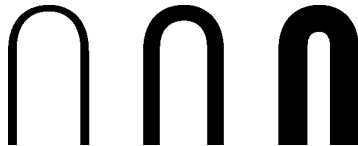
Միւսներից տարբեր ոճային առանձնայատկութիւններ ունեցող տառատեսակը Համարում է **տառակազմ** եւ ունի իր անուանումը (Ռպրոցական, Վերնագրային, Արարատ եւ այլն): Տառա-

տեսակների անուանումները տարբեր ծագում ունեն: Մի դեպքում տառատեսակին տրւում է Հեղինակ-նկարչի անունը (օրինակ՝ Մնացականեան), մէկ այլ դեպքում՝ ըստ այն կարգի գրականութեան, որի համար տառատեսակը նախատեսուած է (Արագրային, Գրքի եւ այլն), երբեմն՝ ըստ տառատեսակը կիրառող հրատարակչութեան անուան (Հանրագիտարանային), երբեմն էլ տառատեսակին տրւում է կամայական անուանում (Արարատ, Արմենուհի եւ այլն):

Տառատեսակի Հիմնական նկարուածքի ոճային յատկութիւնները պահպանող, բայց ըստ ստորեւ թուարկուած յատկութիւնների տարբերող տեսակները միեւնոյն լրակազմի տարբեր նկարուածքներ են համարւում (օրինակ. Հանրագիտարանային լրակազմի (տառատեսակի) ուղիղ բաց սովորական նկարուածք, Հանրագիտարանային լրակազմի շեղթաւ նեղ նկարուածք՝ եւ այլն:

Միեւնոյն լրակազմի սահմաններում տառատեսակները տարբերւում են ըստ մի շարք յատկանիշների. **յագեցուածութեան, լայնութեան, թեքութեան, լուսատրման** (նկարուածքային յատկանիշներ), **ինչպէս նաեւ ըստ տառաչափի** (ê ääë ü) **եւ նիշակազմի:**

Առանձնացնում են **յագեցուածութեան** երեք Հիմնական խմբեր. **պարզ, կիսաթաւ եւ թաւ** (երբեմն նաեւ **բաց, գերթաւ, ինչպէս եւ այլ երանգներ**): Յագեցուածութիւնը որոշւում է կանգնակի եւ ներտառային բացուածքի լայնութեան յարաբերութեամբ:

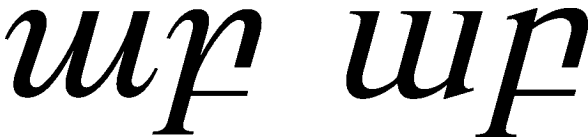

Խտութիւնը որոշւում է տառի լայնութեան եւ բարձրութեան յարաբերութեամբ: Ըստ խտութեան՝ տառատեսակները լինում են **նեղ, սովորական, լայն** (երբեմն նաեւ **գերնեղ եւ գերլայն**): Քանի որ միեւնոյն այբուբենի ներսում տառերն ըստ լայնութեան տարբերւում են (Համեստաբար նեղ՝ Ի, Լ, Կ; լայն՝ Խ, Պ, Տ), ապա այդ-

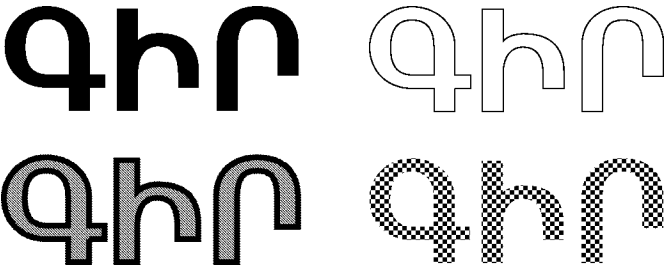
յարաբերութիւնը վերցւում է ըստ միջին տառերի (Ռ, Ս): Դա, բնականաբար, միալայնք տառատեսակներին չի վերաբերում:

Ըստ **Թեքութեան** տառատեսակը կարող է լինել ուղիղ եւ **Թեք**: Թեք տառատեսակը Հարկ է տարբերել նրա մասնաւոր դէպքից՝ **շեղից** (êôðñèâ). շեղ տառատեսակում տառերն ընդօրինակում են ձեռագրական ձեւերը: Դա լաւ երեւում է նկարից:

Ըստ **լուսաւորման** առանձնացնում են ՇՐՅԱԳՏԵՅԻՆ, ԱՏՈՒԵՐԱՅԻՆ, ԱՏՈՒԵՐԱԳՈՒՆԾ, ՉԵՐՈՒԳՈՒՆԾ, ԺՍՏԱՆԿԱՐԱՅԻՆ, ԳՈՒՆԱՌՐ Եւ այլ նկարուածքներ.

Տառաչափի միաւորը **կէտն** է: Հայաստանում այժմ ընդունուած տպագրական չափման Համակարգը պատմականօրէն ձեւաւորուել է Ֆրանսիայում, մինչեւ 1785 թ.: Նրա Հիմքում ոտնաչափն է (foot). 1 ոտնաչափը = 12 դիյմի, 1 դիյմը = 12 գժի, 1 տպա-

գրական կետը (punkt) = 1/6 գծի = 2 ոտնաչափային կետի = 0,3759 մմ: Աւելի խոշոր մեծութիւնների չափման Համար գործածուում են խոշորացուած միաւորներով. **ցիցերո** – 12 կետ (մօտ 4,5108, կամ 4,5 մմ), եւ **քառակուսի** – 48 կետ (մօտ 18,0432, կամ 18 մմ): Անգլիայում, ԱՄՆ-ում եւ երկար ժամանակ նրանց տիրապետութեան տակ եղած երկրներում գործածուում է այլ Համակարգ, որի քառակուսին Ֆրանսական քառակուսուց 3 կետով փոքր է: Որոշ ամբողջական կետաչափեր ականդականօրէն ունեն յատուկ անուններ. (տես աղիւսակը):

Ընդունուած է տառատեսակների նաեւ Հետեւեալ բաժանումը. բնագրային, ընդգծող, տիտղոսային, տարածեալային, պատասաւային:

Բնագրային են Համարուում մինչեւ 14 կետաչափի ուղիղ բաց նկարուածքի տառատեսակները (Հայերէն տեքստերում ` նաեւ թէք): Սրանցով շարուում են տեքստեր:

Ընդգծող են Համարուում մինչեւ 14 կետաչափի բաց շեղ, կիսաթաւ շեղ, ուղիղ կիսաթաւ տառատեսակները (Հայերէնում եթէ տեքստը շարուած է թէք տառատեսակով ` բաց շեղի փոխարեն ` բաց ուղիղ, կամ որեւէ այլ ուղիղ տառատեսակ): Սրանցով շարուում են բոլոր տեսակի ընդգծումները (եզրերը, տրամաբանական շէշտերը, ձեւակերպումները եւ այլն):

Տիտղոսային են կոչուում 14-ից մեծ ` մինչեւ 48 կետաչափի տառատեսակները: Սրանցով սովորաբար շարուում են վերնագրեր եւ տիտղոսաթերթերի գրեր:

Տարածեալային (ակցիդէնտային) են կոչուում Հոծ տեքստի շարման Համար ոչ պիտանի բոլոր կետաչափերի տառատեսակները:

Պատասաւային են կոչուում 48 կետից մեծ տառատեսակները:

Հնում ` դեռ մի քանի տարի առաջ, երբ տպագրութեան մէջ կիրառուում էին միան ականդական եղանակները (դրանք դեռեւս կիրառուում են որոշ տպարաններում), Հնարաւոր էր ունենալ միայն աղիւսակում բերուած Հիմնօրինակային կետաչափերի տառատեսակներ, եւ իւրաքանչիւր կետաչափի Համար պատրաստուում էին առանձին տառագրոշմներ: Արդիւնքում, ելնելով տառատեսակի կի-

Գլխագիր Ի ՏՈՒՒ ԱՎՐ	ՏԱՊԱՅՓԸ			ՏԱՊԱՅՓԻ ԱՆԱՆՈՒՄ
	ԿԵՏԵՐ	ՃԱ	ԿՈՐԱՑ ԱՅԾ	
Ի	5	1,8795	1,88	ՊԵՐԼ (ԱՐԳԱՐԻՏ)
Ի	6	2,2554	2,25	ՆՈՒՊԱՐԵԼ (ԱՇՈՒՈՒՄԱՆ)
Ի	7	2,6313	2,63	ՄԻՂՈՆ (ԱՌԵԼԻ)
Ի	8	3,0072	3,00	ՊԵՏԻՏ (ՓՈՔԵՐԻԿ)
Ի	9	3,3831	3,38	ԲՈՐԳԵԱ (ՔՆՆԱՔԱՅԻՆԱՆ)
Ի	10	3,7593	3,75	ԿՈՐՈՒՄ [ՆՈՒՐԱ] (ՕՐԵՆԱԳԻՐԸ)
Ի	11	4,1352	4,00	ՅԻՇԵՐՈ (ՅԻՇԵՐՈՒՄ ԵՐԿԵՐԸ)
Ի	12	4,5108	4,50	ԳՐՈՐԵ ՃԻՇԵՐՈ (ՈՒՇՈՐ ՃԻՇԵՐՈ)
Ի	14	5,2626	5,25	ՄԻՏՏԵԼ (ԱՐՁԻՆ)
Ի	16	6,0177	6,00	ՏԵՐՅԻԱ (ՔՆՆԱԿՈՒՄ 1/3)
Ի	18	6,7665	6,75	ԿՐԿԱԿԻ ԲՈՐԳԵԱ
Ի	20	7,5186	7,50	ՏԵՐԱՍ (ԳՈՒՏԵՆԵՐԻԳԻ ԱՌԱՅԻՆ ԱՆԱՎԱՅՈՒՇՆԵՐ ՏԵՐԱՍԸ)
Ի	24	9,9216	9,00	ԿՐԿԱԿԻ ՃԻՇԵՐՈ [ԿՐԱՔՆՆԱԿՈՒՄ]
Ի	28	10,5252	10,50	ԿՐԿԱԿԻ ՄԻՏՏԵԼ
Ի	32	12,0354	12,00	ԿՐԿԱԿԻ ՏԵՐՅԻԱ
Ի	36	13,5324	13,50	ՓՈՔԵՐԻԿ ԱՆՈՒՆ (ԿԱՆՈՆԵՐԻ ԵԿԵՂԵՃԱԿԱՆ ԳԻՐԸ)
Ի	48	18,0432	18,00	ՄԵԾ ԱՆՈՒՆ [ՔՆՆԱԿՈՒՄ]

ՏԱՊԱՅՓԵՐՆ ՈՒ ՆՐԱՅ ՆԱԵՂԱԿԱՆ ԵՆՎԵՆՈՒՄՆԵՐԸ

Քառակուսի փակագծերում արտած են լին անուանումների Հազարադեպ կիրառուղ մասերը:

կըր փակագծերում արտած է անուանումների նշանակութիւնը, կամ այն գրքերի, որոնցում առաջին անգամ կիրառուել է այդ կետաչափի տառատեսակը, եւ այդ անուանումը կամ նրա մասը տուեալ կետաչափի անուանումն է դարձել:

րառմանն ասպարեզից, տառակազմերը յաճախ թերի էին պատրաստում: Այսօր, Համակարգչային եղանակների յայտնուելը յետոյ, Հնարաւոր է ոճնէնալ կամայական կէտաշափի տառատեսակներ:

Մշակազմը՝ տուեալ տառակազմի մէջ ընդգրկուած նիշերի կազմն է: Տառատեսակը կարող է պարունակել միայն մեծատառեր, մեծատառեր եւ փոքրատառեր, կէտադրական եւ այլ նշաններ: Եւրոպական տառատեսակները, որպէս կանոն, պարունակում են նաեւ տարբերիչ նշանների օգնութեամբ ստացուած լրացուցիչ տառեր: Ժամանակակից Համակարգչային տառատեսակների տառակազմերի մասին կիսուենք ստորեւ:

Սրանք են տառատեսակը բնութագրող Հիմնական յատկանիշները: Նրանց թիւը կարող է մեծացուել բազմաթիւ կարեւոր եւ ոչ կրեւոր յատկանիշների Հաշուին՝ ընդհուպ մինչեւ **Չ, Ջ, Ն** տառերի ստորին եւ վերին տարրերի բնոյթը: Սակայն այդ բոլոր յատկանիշները Հազիւ թէ Հնարաւոր լինի Հաշուառել, ուստի եւ տառատեսակի ճիշտ ընտրութիւնն ու կառուցումը մեծապէս կախուած է նկարչի փորձից, աչքաշափից, ճաշակից, նաեւ նրանից, թէ որքանով նա կՀասկանայ, որ իւրաքանչիւր տառատեսակում, որքան էլ այն իւրօրինակ լինի, բոլոր տարրերը պէտք է բնականօրէն եւ օրինաչափ կերպով կապուած լինեն միմեանց:

ԱՌՆԱԶԻՆ ՏՐՈՒՅԵՒԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Գործնական Հարցերին անցնելուց առաջ անդրադառնանք իւրաքանչիւր տառի գծային առանձնայատկութիւններին:

Աա (տառի մոտաւոր յաճախականութիւտնը՝ 15,6%)

Սա Հայերէնի ամենագործածական տառն է. իւրաքանչիւր վեց տառից մէկն Ա է: Ամենաշատն են նաեւ այս տառով սկսուող Հայերէն բառերը: Մասնաւորապէս սա Հայերէն չափազանց կարեւոր՝ Արեգակ, Արմեն, Արարիչ, Արարատ, արմատ, արծաթ, առիւծ, արագիլ եւ այլ բառեր կազմող նշանաւոր **ա**ր արմատի սկզբնատառն է:

Յաճախ կարծում են, թէ Ա-ն նոյնպէս Ռ-ի խմբին է պատկանում: Բազմաթիւ տառատեսակներ նկարուած են Հէնց այդ էնթադրութեամբ, եւ այսօր, փաստօրէն, այն պատկանում է նաեւ այդ խմբին: Ռ-ի խմբին այս տառի վերագրման պատճառն աջ ճիւղի բարդ կառուցուածքի անտեսումն է: Որոշ ուսումնասիրողներ դա դիտում են որպէս զարդ եւ Համարում պատահականութիւն: Սակայն ամենավաղ շրջանից ի վեր այդ առաձայնաստիութեան գոյութիւնը յուշում է, որ այն ծագումնաբանական իմաստ ունի:

Ա-ի պատկերումն առանց աջ ճիւղի ձախ ելուստի պատմական առումով ճիշտ չէ, չնայած որ Հանդուրժելի է: Հակառակ դէպքում կարելի է թեք գծիկը գոնէ մի փոքր անցկացնել աջ ճիւղից ներս: Սակայն բոլոր դէպքերում իմաստ ունի այս տառը Ս-ից մի փոքր աւելի լայն անել՝ կոտրելու Համար տեքստի միալարութիւնը, յատկապէս որ Ա-ն ամենագործածական տառն է: Իսկ եթէ աջ ճիւղը պատկերում է պահպանելով աւանդական կառուցուածքը, տառն արդէն անպայման պետք է մի քիչ լայն արուի, կամ գոնէ բարակեցուի աջ ստեղծի կորացումը: Յաճախ էլ Ա-ն, նոյնիսկ, աւելի նեղ է արւում, քան Ս-ն: Հաւանաբար դրա նպատակն է՝ Հաշուի առնելով Ա-ի գործածականութիւնը, տեղի ինայողութիւնը եւ շարուածքի աշխուժացումը: Գեղարուեստական՝ (ոչ տեքստային), տառատեսակներում սա միանգամայն թոյլատրելի է:

Փոքրատառ **ս**-ն Հայոց այբուբենի գործնական առումով ամենադժուար տառն է: Լինելով ամենագործածականը, այն զգալիօրէն երկարացնում է տեքստերը, լրագրերի շարուածքներում դժուարացնում է նեղ սիւնեակների ստեղծումը եւ այլն: Խնդիրը միշտ է եղել: Միջնադարում կիրառուել է **ս**-ի միագիծ կրճատագրութիւնը, մեր օրերում փորձեր են արւում որպէս տեքստային տառ (բոլորգիր) յարմարեցնել գլխագիր, երկճիւղ Ա-ն: Նման մի փորձ կատարել ենք նաեւ մենք,՝ ՄԵՏԵՆԱԳՐԻ տառատեսակում (տե՛ս աղիւսակները): Սակայն պետք է խոստովանել, որ ինգրի յաջող լուծում դեռեւս գտնուած չէ:

ԲԲ (1,2%)

Յաճախ պատահող սխալ է՝ երբ Հորիզոնական գիծն արևում է շատ կարծ: Իրականում այն պետք է գոնե աննշան չափով դուրս գա աջ ճիւղի սահմանից: Գրչագիր տարբերակներում այդ գծի Հաստացումը չպետք է աջ ճիւղի շարունակութիւնը կազմի եւ, նոյնպէս, աննշան չափով պիտի շեղուած լինի դէպի աջ:

ԳԳ (2,1%)

Հորիզոնական ելուտը սկսել է ընկալուել որպէս Դ -ի նմանատիպ տարրի կրկնութիւն ու, երբեմն, անջատուով է ձախ կողմի Հորիզոնական գծից, որն էլ կորանում է դէպի վեր, կազմելով պարզ շրջանագիծ:

Քանի որ այս փոփոխութիւնը լիովին Համապատասխանում է Մաշտոց-Հոռիանոսի վայելչագրական սկզբունքին, այն այսօր՝ բառի ուղիղ իմաստով սխալ Համարել չի կարելի, չնայած որ խրախուսել՝ նոյնպէս:

ԴԴ (1,3%)

Այս տառի նկարուածքը բաւականին պարզ է եւ սովորաբար դժուարութիւններ չի յարուցում:

ԵԵ (8,0%) (6,7%)

Նկարուածքը, սովորաբար, դժուարութիւն չի յարուցում: Սակայն անհրաժեշտ է ուշադրութիւն դարձնել այն Հանգամանքին, որ գրչագիր ձեւերում, ի տարբերութիւն իր Համաչափ զոյգի՝ Բ-ի, Հորիզոնական գծի եւ աջ ճիւղի միջեւ եղած ճեղքը ստացւում է նեղ, որ խախտում է տառի բնոյթը եւ նուազեցնում ընթեռնելիութիւնը: Դա յաղթահարելու Համար անհրաժեշտ է լինում Հորիզոնական գիծը տեղագրել աւելի բարձր, քան կլինէր Բ-ի պարզ Համաչափ տարբերակում: Աւելացնէք նաեւ, որ Հորիզոնական գիծը, ինչպէս եւ Բ-ի դէպքում, պետք է աջ ճիւղի աջ եզրից դուրս անցնի:

Չգ (0,5%)

Նկարողաձքի տարբերակները կապուած են Հորիզոնական գծի տողից բարձր կամ տողի վրայ գծուելու Հետ: Երկու տարբերակներն էլ կարելի է թոյլատրելի Համարել, սակայն, թերեւս աւելի պատճառաբանուած է Հորիզոնական գծի տողի վրայ տեղադրումը, քանի որ այդ դէպքում այբուբենն աւելի կանոնարկուած տեսմ է ստանում, Հաշուի առնելով, որ Հակառակ դէպքում էս միայն մէկ տառ է (Չ), որ կունենայ այդ տեղում Հորիզոնական գիծ: Գրանից բացի, գրչագիր տառատեսակներում գծի վայր իջնող վերջաւորութիւնը կՀամընկնի Է-ի, Լ-ի, Վ-ի Համապատասխան տարբերին: Աս տարբերակի ընտրութիւնն ունի նաեւ որոշ ծագումաբանական Հիմնաւորում, քանի որ այն առնչում է Շ տառի Հետ:

Միւս կողմից, այդ դէպքում բարդանում է ձախ կողմի մուրճաձեւ վերջաւորութեան լուծումը, քանի որ այն, կրկին միայն Չ-ում էւ Չ-ում է տողից ներքեւ ստացուում: Երբեմն այդ դժուարութիւնը յաղթ աՀարելու նպատակով այդ վերջաւորութիւնները, պարզապէս, ներքեւ չեն իջեցնում, ինչը փոխում է տառերի բնոյթը: Ուստի էւ այս լուծումը նոյնպէս դժուար է յաջող Համարելը:

Էէ (1,2%)

Սա նոյնպէս պարզագոյն տառերից մէկն է: Հէշտէք միայն, որ (ինչպէս՝ Բ-ի էւ Ե-ի դէպքում) վերին Հորիզոնական գիծը պէտք է աննշան չափով ներքեւի ելուտից երկար լինի էւ Համապատասխանի Ե-ի նոյնարժէք տարրին:

Եւս մի ինդիր կապուած է գրչագրերում ստորին Հորիզոնականի դէպի ներքեւ ուղղուած լայնացման Հետ. շատ յաճախ այդպէս են վարում նաեւ շղագրերում: Սակայն դրան դժուար է Համաձայնել. շղագրերը ծագումով աւելի մօտ են նախաօրինակին, որի մէջ նման Հակումներ չեն նկատուում: Եւ, վերջապէս, այբուբենում դա դրեթէ եղակի տարր է դառնում, ինչն աւելորդ խայտաբղետութիւն է Հաղորդում նրան:

ԸԸ (1,6%)

Նկարուածքը պարզ է: ԱնՀրաժեշտ է միայն՝ ինչպէս եւ Բ-ի, Ե-ի, Է-ի դէպքում, Հորիզոնական գիծը աջ ճիւղից աննշան չափով դուրս բերել:

ԹԹ (1,5%)

Ունի գրուածքի ընդունելի երկու՝ բարձր եւ ցածր գալարով տարբերակ: Փոքրատառերի դէպքում Հանդիպում է ձախ ճիւղի եւ գալարի միաձուլում, որը պէտք է անընդունելի Համարել. քանի որ Հիմնովին խախտում է Հայկական տառի բնոյթը:

ԺԺ (0,2%)

Անուամենայնիւ, այս տառը կարելի է ձեւաւորել Գ-ից անկախ. այն կարող է ունենալ Գ-ից աւելի մեծ գալար, եւ, ամենակարեւորը, եթէ Գ-ն գծուած է առանց աջ երևատի եւ գլխիկի կապի, դա չպէտք է ազդի Ժ-ի ձեւաւորման վրայ՝ սխալ, որը երբեմն պատահում է:

ԻԻ (5,3%)

Նկարուածքի առանձին տարբերակներ չեն Հանդիպում: ԱնՀրաժեշտ է միայն զգուշանալ Ի-ի Հետ նմանութիւնից:

ԼԼ (1,8%)

Նկարուածքով այն Համընկնում է Ժամանակակից լատինական Լ-ին, սակայն պէտք է նկատել, որ Հայկական գրչագիրը լատինական գրչագրից տարբերում է Հորիզոնական գծի վերջատրուժեան բնոյթով. լատինականում այն բարձրանում է, իսկ Հայկականում՝ իջնում եւ ունի ոչ թէ սրացող աւարտ, այլ, Հակառակը՝ Հայկականին բնորոշ լայնացում:

ԽԽ (0,4%)

Ունի երկու գրելաձեւ՝ բոլորակով տողի վրայ եւ տողից բարձր (Համեմատեք Թ-ի Հետ): Յաճախ պատահող սխալներից է գլխա-

տառի Հորիզոնական գծի փոխարեն փոքրատառին բնորոշ բոլորակի կիրառումը, ինչը գուցե ծագումնաբանօրեն արդարացուած է (տե՛ս վերելում), սակայն, այնուամենայնիւ, խորթ է:

ԾԾ (1,0%)

Ոճի նկարուածքային երկու տարբերակ. ա) ելուստները կազմում են բոլորակը շօշափող մէկ ուղիղ. բ) նրանք խաչում են. վերջինս աւելի Հին ձեւ է, սակայն երկու տարբերակն էլ ընդունելի են: Առաջին դէպքում տառն աւելի խիստ եւ կանոնարկուած տեսմ է ստանում, սակայն լուծումը բարդանում է, քանի որ ուղիղի եւ բոլորակի Հպման տեղում գոյանում է գծերի Հաստացում:

Բոլորովին անընդունելի է երբեմն պատահող այն ձեւը, ուր նշուած ինդիքը լուծելու նպատակով Հորիզոնական գիծը պատկերում են բոլորակից անջատ՝ տարբերիչ նշանի պէս:

ԿԿ (3,3%)

ՀՀ (1,9%)

Սա, ինչպէս եւ Ա տառը, ոճի բազմաթիւ գրելաձեւեր, որոնք մէկը միւսից այնքան են տարբերում, որ Հեշտութեամբ կարող էին առանձին տառեր լինել: Չնայած դրան, կամ գուցե Հէնց այդ պատճառով, այս տառը Հազուադէպ են սխալ գրում: Միայն կարելի է նշել փոքրատառ գրչագրերի դէպքում՝ ներքին ելուստի Հաստ պատկերումը, որը տառի ոճին Հակասող լուծում է, սակայն, այդուամենայնիւ, բաւական տարածուած է: Միաժամանակ, այս տառը, որ կարող է զարդարել ցանկացած գիր, քանի որ էապէս տարբերում է Ո-ի խմբի տառերից, յաճախ Համապատասխան վարպետութեամբ չի պատկերում եւ ոճով անյարազատ է ստացում՝ միւս տառերի Համեմատ, ուստի եւ պահանջում է յատուկ վերաբերմունք:

Չձ (0,4%)

Գծելու տեսանկիւնից բաւական դժուար տառ է: Ոճի երկու տարբերակ՝ փակ եւ բաց գլխիկով. սկզբնականը, Հաւանաբար, բա-

ցն է (ի տարբերութիւն նոյն Հիմնօրինակից ծագած Զ-ի. Համեմատեք նաեւ ռուսական 3-ի Հետ), որով եւ նախընտրելի է: Դրանից բացի, փակ տարբերակը պատկերելն աւելի դժուար է (յատկապէս շղագրերի դէպքում), քանի որ այդ դէպքում տառն ոճնե՛նում է չորս Հորիզոնական գիծ:

Ղ (1,0%)

Շղագիր տառատեսակներում, որպէս կանոն Ն-ին կենտրոնահամաչափ է, գրչագրերում՝ ոչ միշտ. կախուած է Ն-ի ընդունում գրելաձեւից:

Ճ (0,2%)

Երբեմն այս տառը պատկերում է ուղիղ գծերով, երբեմն՝ աղեղնաձեւ թեւերով: Դէպի աջ ձգտող ճիւղն ոճի տարբերակներ՝ որպէս ներքեւ կամ վերեւ ուղղուած գիծ կամ կաթիլ (գրչագրերում): Անհրաժեշտ է ուշադրութիւն դարձնել մի յաճախադէպ գրելաձեւի եւս՝ գլխագիրում Հորիզոնական ուղիղի փոխարէն կորացում է արւում: Չնայած այս ձեւը չափազանց տարածուած է, այն պետք է սխալ Համարել, քանի որ, նախ՝ դա փոքրատառի ոճ է, երկրորդ՝ Հակասում Մաշտոց-Հոռիմանոսի սկզբունքին, եւ, վերջապէս, Հին նմուշներով չի Հաստատում:

Սա նոյնպէս Ո-ի խմբին չպատկանող տառերից է եւ դրանով իսկ աշխուժացնում է գիրը:

Մ (3,6%)

Յ (3,2%)

Բաւական դժուար նկարուածիմ ոճնեցող տառ է. անհրաժեշտ է մեծ Հմտութիւն կորերի գեղեցիկ իրագործման Համար: Պետք է նկատել, որ այս տառը տարբերում է ռուսերէն 3-ից. այն ոճի երկար միջնագիծ, որն ինչպէս եւ Բ, Ը տառերի Հորիզոնական մասնիկները պիտի աննշան չափով դուրս ելնի ձախ ճիւղերի եզրից:

ՆԱ (9,6%)

Պարզ տառերից է, սակայն սրա Հեռ կապուած մի ինդիք կայ: Գրչագիր տարբերակներում առաջանում է Հետեւեալ Հարցը. ելուտի բարակ մասը դնել տողի վերին եզրի վրայ եւ Հաստացումն անել միւս տառերից բարձր, կամ` Հաստացումն իջացնել մինչեւ տողի վերին եզրը, կրճատելով ձախ ճիւղի բարձրութիւնը: Ելնելով Համաչափութեան սկզբունքից, նախընտրելի է առաջինը. սակայն երկրորդ շատ աւելի տարածուած է եւ ունի իր առաւելութիւնները. տողի վերին գիծը, որից առաւելապէս է կախուած նրա ուղիղութիւնը, ստացում է առանց խախտող ելուտների: Հակասութիւնը կարելի է յաղթ աւարել` կիրառելովՆ-ի ելուտի մահկաձէլ լուծումը: Այս դէպքումՆ-ն չի ընկալուի Ղ-ին եւ Համապատասխան մասնիկն ունեցող այլ տառերին Համաչափ, ուստի եւ որեւէ խախտում չի դիտուի: Սակայն, միւս կողմից, այս լուծումը սկզբնաձէլից Հեռացող` վերջին դարերի Հնարանք է:

ՇԶ (0,7%)

Յաճախ պատկերում է Չ-ին կենտրոնահամաչափ: Սա պարզեցնում եւ կանոնաւորում է այբուբենը, սակայն այս Հնարքը ծագունաբանօրէն արդարացուած չէ: Տարածուած են վերելի մասի եւս երկու կամ երեք լուծում: Խրախոսուելի են նաեւ աջ ճիւղի Հնաոճ (ցած ուղղուած) լուծումները, որոնք, սակայն, լրացուցիչ դժուարութիւններ են ստեղծում տառամիջոցների որոշման ժամանակ:

ՈՌ (7,5%)

ՉԶ (0,8%)

Երբեմն պատահում է փակ գլխով տարբերկը, որը յաջող աւտուանելը դժուար է, յատկապէս, որ աւելորդ չափով սեւացնում է տառը: Երբեմն էլ տակի թեք գիծն անում են Հորիզոնական, ինչը, յատկապէս գրչագիր տարբերակներում որպէս կանոն անթոյլա-

տրելի է, քանի որ տառը ծանրացնում է եւ Հեռացնում Հին գրելա-
ձեւերից: Հիշտ պէտք է ընտրել այդ գծի երկարութիւնը. այն պէտք
է տառի վերին մասից զգալիօրէն նեղ լինի, այլապէս տառը կրկին
կծանրանայ:

Պ (1,2%)

Գլխատառի նկարուածքն ընդհանուր առմամբ պարզ է: Ա-
սեւք միայն, որ եթէ ըստ ընտրուած ոճի Ո-ի տառերը գծում են
կիսաշրջանաձեւ կորերով, ապա կիսաշրջանին մօտ պէտք է լինի
նաեւ Պ-ի վերին մասը (սա վերաբերում է նաեւ եռաճիւղ միա
տառերին):

Ինչ վերաբերում է փոքրատառերին, ապա պէտք է նշել, որ
վերջերս տարածուող վերելում՝ ճիւղերի միացում՝ ոճեցող պ-ն
ընդունելի Համարել չի կարելի, թէեւ այն աւելի մօտ է բնօրինակին.
ի վերջոյ պէտք է Հաշուի առնել եւ յարգել նաեւ ասանդոյթը:

Ջ (0,4%)

Դժուար, բայց եւ գեղեցիկ տառ է: Հաստ կարելոր է գլխիկի
նկարուածքը ճիշտ գտնելը: Այն պատկերում է ամենատարբեր ձե-
ւերով, եւ դժուար է ասել, թէ դրանցից որն է աւելի յաջող. սակայն
Հեշտովեամբ կարելի ասել, որն է անյաջող՝ երբ գրչագիր տառա-
տեսականերում գլխիկի Հաստ գծերն արւում են Հորիզոնական. սա,
ինչպէս եւ Չ-ի դէպքում, Հաստ վատ տպաւորութիւն է թողնում:

Ռ (1,0%)

Ս (2,5%)

Վ (2,3%)

Տ (3,0%)

Սա նոյնպէս դժուար տառերից է: Անհրաժեշտ է մի քանի դի-
տողութիւն: Նախ, պէտք է նկատել, որ սա էապէս տարբերում է

լատինական Տ-ից. սրանք բոլորովին տարբեր ծագում ունեն. յատկապես, տարբերում են ճիւղերի վերջատրուծիւնները, որոնք Հայերէնում՝ նոյնքան Հաստ են, որքան միջին մասը, իսկ լատիներէնում դրանք սրանում են եւ փակւում ուղղաձիգ գծափակերով: Ուստի եւ Հայերէն Տ-ի փոխարէն վերջերս երբեմն նկատուող՝ լատինական Տ-ի կիրառութիւնը պէտք է Համարել անթոյլատրելի: Նրանք տարբերում են նաեւ ըստ լայնութեան. Տ-ն ծագումով ունի Ո-ի խմբի տառերի լայնութիւնը, մինչդեռ Տ-ն իր բնոյթով նեղ տառ է:

Գրչագիր տարբերակներում կայ Տ-ի պատկերման երկու մտտեցում՝ ա) թէք գիծը Հաստ է գծոււմ, բ) կենտրոնում այն բարակացւում է: Յանձնարարելին առաջինն է, չնայած որ առանձին դէպքերում (Հիմնականում՝ գեղարուեստական տառատեսակներում) կարող է արդարացուած լինել նաեւ երկրորդը:

Ը (8,4%)

Յ (1,6%)

Տառի նկարուածքը բաւական դժուարացնում է ձախ ճեղքի լուծումը, որի վրայ անհրաժեշտ է յատուկ ուշադրութիւն դարձնել:

Ի (5,0%) (4,0%)

Սա ծանր ճակատագիր ունեցաւ. 20-ականների ուղղագրական փոփոխութեան ժամանակ այն Հանուէց այբուբենից, նրա տեղը դրուէց ու երկգիրը: Այսօր արդէն շատերը նոյնիսկ չգիտեն այս տառի գոյութեան մասին. ոմանք այն կոչում են ՈՒ-ի «պոչ» կամ «մասնիկ», միւսները գիտեն թէ դա Ի տառն է եւ յաճախ նրա փոխարէն Հէնց Ի էլ գրում են: Պատահում է նաեւ՝ «իւ» կապակցութիւնն ընկալում եւ գրում են իւ եւ այլն:

Հարկ է յիշել, որ անկախ նրանից, թէ շարագրանքը գրւում է դասական թէ՛ Համայնավար ուղղագրութեամբ, սա լիարժէք եւ լիիրաւ տառ է: Իսկ սա նշանակում է, որ չի կարելի գրել օրինակ՝ «ՈՒսում», այլ ճիշտ է՝ «Ուսում». մեծատառ գրւում է միայն առա-

ջին տառը. եթե ամբողջ բառը գրւում է գլխատառերով, չի կարելի Ի-ը գրել փոքրատառով՝ ՈւՍՈւՄ. եւ Հակառակը՝ եթէ գրւում է որեւէ Հասպաւում, Ի-ը պէտք է լինի փոքրատառ, որպէս օժանդակ տառ. օրինակ՝ «ԲՈւՀ»: Այստեղ «-նն ոճնի նոյն դերն, ինչ որ Լ-ն՝ «Ա. Թամանեան»՝ անուան կրճատման մէջ: Երբ բառը ցրիւ շարուածքով է գրւում, բոլոր տառամիջեան Հեռաւորութիւնները պէտք է Հաւասար լինեն. ճիշտ չէ՝ ՈՒ Ս ՈՒ Մ, պէտք է գրել՝ ՈՒ Ս ՈՒ Մ: Նոյնը եւ ուղղաձիգ գրվող բառերում (օրինակ գովազդներում). բոլոր տառերը պէտք է գրուեն իրար տակ.

Ո		ՈՒ
Ի	եւ ոչ թէ՛	Ս
Ս		ՈՒ
Ո		Մ
Ի		
Մ		

Այսօր Ի-ի գործածման ասպարէզում՝ նկատուել է տարե-րային փոփոխութիւն. այն սկսել էն գործածել ոչ միայն ՈՒ, այլեւ ԵԻ տառակապակցութեան մէջ: Դրա պատճառով տատանւում է նաեւ Ի-ի գործածման յաճախականութիւնը, որով եւ պայմանաւորուած է յաճախականութեան՝ բերուած երկուծիւր:

Տառն ոճնի նկարուածքի երեք տարբերակ. ա) որպէս Ի՝ փոքրիկ գծիկով, բ) ալիքաձեւ պոչով, գ) մեր շարագրանքում՝ կիրառուող գրելաձեւը: Առաջինը նախաձեւից Հեռու է եւ Ի-ի Հետ շփոթութեան տեղիք է տալիս. երկրորդը բաւական բարդ նկարուածմ ոճնի եւ այն ընտրելու դէպքում պէտք է կարողանալ ճիշտ գծագրել էլլուտտի կորը: Ամենաընդունելին երրորդն է՝ պարզ է եւ Համապատասխանում է նախաձեւին:

Փփ (0,3%)

Թերեւս մի քիչ դժուար տառ է՝ բոլորակի Համաչափութիւն-ների ճիշտ ընտրութիւն է պաշանջում:

ՔՄ (1,3%)

Ունի երկու գրեզածեւ. անկիւնաձեւ ձախ միացումով եւ կլորացուած՝ Ք: Առաջին ձեւը խորթ է Մաշտոց-Հռոփանոսի սկզբունքին, ուստի եւ մերժելի է: Երբեմն գրչագրերում այս տառը պատկերում են առանց ձախ ելուստի՝ դեպի վեր ուղղուած Հաստացման, դրանով փորձելով Հեշտացնել շարուածքը: Սա, անշուշտ, գրչագրի սկզբունքի խախտում է, եւ դրանից պէտք է խուսափել:

Լ (1,0%)

Սա տառ չէ, այլ կցագրութիւն՝ Ե+Լ. Համապատասխանում է լատինական &-ին. անգամ՝ այբբենական նիշ էլ չէ եւ ունի սոսկ այբուբենի բուն՝ մաշտոցեան մասը միջնադարում աւելացուած երկու վերջին տառերին (օ, ֆ) կապելու քերականական դեր, այսինքն՝ սովորական խօսքի մէջ առատօրէն կիրառուող «եւ» կապն է:

Լինում է միայն փոքրատառ: Պէտք է յիշել, որ, քանի որ ձախ ճիւղը ծագումնաբանօրէն ե-ի ձախ մասն է, իսկ աջ ելուստը ւ-ինն է, ուստի այդ տառերի Համամասնութիւնները պէտք է պաշտպանուեն. աջ ճիւղը ւ-ից ցածր եւ նեղ պատկերելն անթոյլատրելի է:

Օօ (0,2%)

Ֆֆ (0,02%)

Այս տառի նկարուածքի վերին մասը Հակասում է Մաշտոց-Հռոփանոսի սկզբունքին. դրանից բացի, գլխիկի փոքրութեամբ պայմանաւորուած դժուարութիւններ ունի: Այս տառը գրելիս Հարկ է գծերի Հաստութեան Հաշուին լայնացնել մաքուր կղզեակը, այլապէս այն բոլորովին կկորչի, իսկ տառի վերին մասը կդիտուի որպէս սեւութիւն:

ԳՈՐԾԱԿԱՆ ՏԱՌԱՍԵՂԾՈՒՄ

Տառատեսակ մշակելիս նկարիչը կարող է հետաանդել տարբեր նպատակներ: Նա պատկերում է սահմանափակ թուով տառերից բաղկացած գիր, կամ (աւելի հազուադէպ) ստեղծում է նոր տառատեսակ, այսինքն՝ մշակում է բոլոր 38 տառերը (կամ, Հաշուելով նաեւ փոքրատառերը՝ 76) եւ լրացուցիչ կցագրութիւններն ու յօանդակ նշանները: Այս երկու դէպքերի տարբերութիւնն այնքան մեծ չէ, որչափ կարող է թուալ: Նոյնիսկ շատ կարճ, մի քանի տառից բաղկացած գիր մշակելիս նկարիչը ստիպուած է գոնէ մտովի, բայց բաւականաչափ յստակ պատկերացնել նաեւ մնացած տառերը՝ ամբողջ այբուբենը: Երբեմն օգտակար է լինում՝ նաեւ փորձնականօրէն որոշ կարեւոր տառեր ճեպանկարելը, որ օգնում է անհրաժեշտ տառերն աւելի ճիշտ հասկանալուն: Որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, տառատեսակի պատկերումը պահանջում է հոգ տանելու ո՛չ միայն իւրաքանչիւր առանձին վերցրած նշանի գեղեցկութեան, յստակութեան եւ համամասնութեան, այլեւ՝ միասնականութեան մասին: Ինչպէս եւ ստեղծագործման այլ ասպարեզներում, տառաստեղծութեան մէջ նոյնպէս անհրաժեշտ է աշխատանքի առանձին տարրերն անընդհատ համեմատել իրար հետ՝ սկզբում ընդհանուր, խոշոր ուրուագծերը, յետոյ՝ մանրամասները. ճշտել եւ փոփոխել առանձին մասերը, կրկին համեմատել եւ ապա, ձգտելով լրիակատար եւ համոզիչ միասնականութեան, կրկին ընդհանրացնել:

Գրուածքներ անելու աշխատանքը պայմանականօրէն կարելի է բաժանել երեք փուլի. **փորձանկար, ճշգրտում, պատկերում:** Սրանցից իւրաքանչիւրին բնորոշ են իրեն յատուկ խնդիրներ, իսկ այդ խնդիրների առաջադրման ու յաղթահարման յաջորդականութիւնը չափազանց կարեւոր է վերջնական արդիւնքի համար. իւրաքանչիւր խնդիր պէտք է լուծել ճիշտ իր ժամանակին: Անխուհեմ եւ տանջալի է տառատեսակի մտայղացումը փոխելը, երբ Հերթն արդէն հասել է մաքրագրի պատկերմանը՝ միայն այն պատճառով, որ ժամանակին այդ մտայղացումը մինչեւ վերջ մտածուած չէր: Վատ է, երբ արդէն մաքրագրի պատկերման ընթացքում ստիպուած են լինում փոխելու ինչ որ մանրամասներ կամ տառերի տեղադրութիւնը, որը պէտք է ստուգուած եւ ճշգրտուած լինէր նախապէս: Եւ Հակառակը՝ մանրամասների ճշգրտումն այն ժամանակ, երբ դեռ մտայղացումն ամբողջովին չի ձեւաւորուել բերում է ջանքերի ապարդիւն վատնման: Ցանկացած շտապողականութիւն, որեւէ փուլի շրջանցում աւարտում է ժամանակի կորստով. յոգնածութեամբ եւ նեարդայնութեամբ: Սա պէտք է լուրացնել:

Փորձանկարը պատկերելիս նկարիչը սահմանում է տառատեսակի ընդհանուր մտայղացումը՝ մնացած ամբողջ գործի յօրինուածքի հետ անխախտ կապի մէջ: Եթէ, օրինակ, խօսքը վերաբերում է գրքի կազմին, ապա նկարիչը ղեկավարում է իր վրայ գրքի թողած տպավորութեամբ, նրա գաղափարական էութեան, նիւթի, ռճի մասին իր դատողութիւններով. ուսումնասիրուած նիւթերի, ամբողջ գործի, նրա յօրինուածքային, գունային լուծումների, նրա ձեւի մասին իր պատկերացումներով: Երբեմն նոյնիսկ քննուում են որոշ մանրամասներ (խիստ բնորոշիչ), որոնց անհրաժեշտութիւնը նկարչին ակնյայտ է արդէն այս փուլում: Այս ամենից է կախուած, թէ տառատեսակը թելթել, սլացիկ կլինի՝, թէ՛ ծանր, գետնահաս, մռայլ թէ՛ ուրախ, կլորաւուն, թէ՛ ուղղագծային: Մտաղացումը միշտ չէ, որ միանգամից է ծնւում: Փորձանկարման ընթացքում՝ այն տարբերակում է եւ նոյնիսկ, երբեմն, արմատապէս փոխում:

Ասուածից պարզ է. տառատեսակի փորձանկարն անբաժան մասն է նկարչի ամբողջ այն աշխատանքի, որի Համար այդ տառատեսակը նախատեսուած է, եւ փորձանկարի մշակումը պէտք է արուի ընդհանուր լուծման Հիմքի վրայ ու նրա որոնմանը Համընթաց:

Ամենակգգնական փորձանկարներն արուում են արագ՝ մատիտով, փոքր չափով, եւ սահմանուում են միայն ամենաընդհանուր յորինուածքային սկզբունքները՝ տառատեսակի, զարդանախշի, նկարի եւ այլնի տեղադրութիւնը: Դրանից յետոյ կարելի է անցնել բնական չափով եւ գոյնով արուող փորձանկարների: Նման փորձանկարները պէտք է Հնարաւոր չափով ճշգրտորէն արտայայտեն մտայղացման ընդհանուր տպաւորութիւնը: Ուստի եթէ, ասէք, կազմի վրայ ենթադրուած է նկար, ապա պէտք չէ սահմանափակուել միայն նրա տեղի պատկերմամբ. Հակառակը՝ այն պէտք է կատարել թէկուզեւ կոպիտ, բայց անՀրաժէշտ չափով ու երանգաւորմամբ:

Նոյնն էլ գիրն է: Այս փուլում սահմանուում է միայն տողերի բաժանումը (որ յաճախ կախուած է ո՛չ միայն իմաստից, այլեւ ամբողջ գործի յորինուածքից), ընդգծումների եղանակը (չափով, գոյնով, թէքութեամբ) եւ, իՀարկէ, տառատեսակի ընդհանուր բնոյթը, որի մասին արդէն խօսուել է: Այստեղ կարիք չկայ մաքրութեան եւ ճշգրտութեան ձգտելու: Եթէ այս կամ այն բառը պէտք է գբաղէցնի որոշակի մակերես, ապա կարիք չկայ տանջուելու եւ ճշգրտորէն տեղադրելու տառերը. բաւական է այդ մակերեսը լցնելը՝ որպէսզի Հնարավորութիւն լինի ամբողջութեամբ տեսնելու սեփական մտայղացումը: Այդ նոյն պատճառով էլ կարիք չկայ տառատեսակը մատիտով նկարելու. դա ճիշտ տպավորութիւնը չի արտայայտի: Աւելի լավ է դա անել վրձնով եւ անպայման անՀրաժէշտ գոյնով: Եւ՝ ոչ թէ մանրագծելով տառերը, այլ միայն պարզելով տողերը, նրանց միջեւ առաջացող կապը, տառատեսակի յագեցուածութիւնը, նրա Հիմնական բնոյթը, իսկ երբեմն էլ որոշ ցցուն մանրամասները, որոնք անՀրաժէշտ են թուում ըստ մտայղացման: Եւ իՀարկէ, կարիք չկայ ամեն անգամ՝ նորից նոր տարբերակ պատրաստելու. կարե-

լի է պարզապէս փոփոխել եղած փորձանկարը: Բայց էապէս տարբերուող որոշ Հիմնական տարբերակներ, որոնց միջեւ անհրաժեշտ է ընտրութիւն կատարել, աւելի լաւ է պատկերել առանձին, որպէսզի Հնարաւոր լինի դրանք Հաւասար պայմաններում Համեմատելու. այլապէս գոյութիւն ունեցող վերջին տարբերակը արդէն գոյութիւն չունեցող, ծածկուած տարբերակների Հետ պէտք է Համեմատուի յիշողութեամբ:

Լաւագոյն տարբերակը դառնում է վերջին փորձանկարի Հիմքը, որում տառերի տեղադրութիւնը տողերում արւում է աւելի մանրակրկիտ, Հաշուի առնելով տառերի իրական չափերը, իսկ տառերն էլ գրւում են աւելի որոշակի. մօտաւորութիւնն օգտակար է միջեւ որոշ սահման. յետոյ կարող է միայն փնտրել: Եթէ տառատասակի ճշգրտման ընթացքում պարզուի, որ տուեալ տառը «չի մտնում տողի մէջ», անհրաժեշտ կլինի արմատապէս փոխելու մտայնացումը: Մեծ փորձ ունենալը Հնարավորութիւն է տալիս կրճատելու այդ նախնական փորձանկարումը, այսպէս ասած՝ այն անել մտովի, առանց թղթի ու ներկի:

Յաջորդ փուլում աշխատանքը յանգում է սկզբնական մտայնացման ձեւերի յաջորդական ճշտման եւ որոշակիացման: Միւս արդէն Հաստատուում են (վերջին փորձնկարի Հիման վրայ) տողերի բարձրութիւնը, Հեռաւորութիւնը նրանց միջեւ, տառերի նկարուածքը եւ նրանց դասաւորութիւնը բառերում: Աշխատանքն անպայման կատարւում է մաքրագրի չափով: Եթէ մաքրագիրը Հետագայում պէտք է որեւէ կերպ վերարտադրուի (օրինակ, գրքի ձեւաւորման դէպքում), ապա իմաստ ունի մանր տառատեսակի մշակումը Հեշտացնելու Համար բնագիրը բնօրինակից մեծ անելը, բայց ոչ շատ, այլապէս վերարտադրման արդիւնքները դժուար կլինի բաւարար պարզութեամբ պատկերացնելը: Լալ է, եթէ փորձական գրուածքն ապագա մաքրագրին դերազանցում է ոչ աւելի, քան 1,25-1,5, ծայրայեղ դէպքում՝ երկու անգամ:

Այս փուլում աշխատանքն ունենում է ստորեւ թուարկուած Հետեւեալ Հիմնական ընթացքները.

սահմանուժում էն տառերի մաննատուժների ներքին Համանմաննուժիւնները, գլխատառերի եւ փոքրատառերի յարաբերուժիւնները, վերին եւ ներքին էլուսանների բարձրուժիւնը: Դրանք բոլորը սեւեռուժում էն Համանպատասխան Հորիզոնական գծերով: Հորիզոնականներով նշուժում էն նաեւ կլորաւուն եւ սրաւուն տառերի մակարդակները: Այս Հորիզոնականները Հետագայում Հնարաւորուժիւն էն տալիս ճշտօրէն պահէլու ընդունուած Համանմաննուժիւնները,

սահմանվում էն տառամիջոցները,

բացարձակ ճշգրտուժեամբ սահմանուժում էն Հիմնական եւ կապակցող գծերի Հաստուժիւնները,

սահմանուժում է տառերի նկարուածքը՝ ընդհուպ մինչեւ ամենամնշան մանրամանները:

Այսուհետեւ տառարտեսակի մշակումն արւում է յօրինուածքի միւս մասերի մշակումից բոլորովին անջատ եւ անգոյն. էն թաղարւում է, որ յօրինուածքային եւ գունային յարաբերուժիւնները ճիշտ որոշուած էն եղել նախապէս: Եւ այդուամենայնիւ, աշխատանքի վերջում՝ մաքրագրի իրագործումից առաջ, բայց տառարտեսակի ճշտումից յետոյ՝ իմաստ ունի անելու եւ մի փորձանկար՝ վերջնականին աւելի մօտ, որպէսզի ստուգուի՝ արդեօ՞ւմ ճիշտ էր սկզբնական մտայղացումը եւ արդեօ՞ւմ կատարուած աշխատանքը չի Հեռացրել նրանից: Եթէ ստացուած տպաւորուժիւնը Համանպատասխանում է մտայղացմանը, կարելի է կրկին ստուգելով բոլոր յարաբերուժիւնները՝ տառը տառի Հետ, գիծը՝ գծի Հետ՝ անցնել բնագրի պատրաստմանը:

Ճշտուած նկարը բնագրի վրայ սովորաբար անցկացնում էն կալկայի միջոցով: Ապկան աշխատանքի այս փուլի արդիւնքն է: Դրանից յետոյ ճշտումներ պէտք է չլինեն: Իհարկէ ինչ որ ճշտումներ միենոյն է անխուսափելի էն, սակայն դրանք պէտք չէ նախատեսել՝ տուրք տալով սեփական անփութութեանը, ծուլութեանը կամ շտապողականութեանը: Չի կարելի պատրաստել կալկան, պարզորոշ տեսնելով, որ բառերից մէկում տառերն անՀասասար էն տե-

ղաղբուած, յոյս ունենալով դա շտկել արդէն մաքրագրում («այ այստեղ մի քիչ կ'էռնացնեմ, իսկ այստեղ մի քիչ կ'մօտեցնեմ»)։ աւելի լաւ է անմիջապէս փորձանկարի վրայ կատարել անհրաժեշտ փոփոխութիւնները։ Բոլոր թերութիւնները, որոնք նկարիչն ի վիճակի է ինքնուրոյն նկատելու (իսկ նա պարտաւոր է զարգացնել աչքի մասնագիտական սրութիւն եւ պաշտօնը կոտորութիւն աշխատանքի նկատմամբ), նա պետք է անմիջապէս վերացնի։

Մաքրագրի վրայ նկարի անցկացման գոծողութիւնն ինքնին բարդ չէ եւ միայն բարեխղճութիւն է պաշտօնը։ Սովորաբար տառապանքի վերջին շտկուած եւ ճշտուած նկարի վրայ դրում է թափանցիկ թուղթ, որի վրայ լաւ սրած կոշտ մատիտով մանրակրկիտ արտագծում են տառերի եզրերը։ Այստեղ ամենից շատ պետք է զգուշանալ անփութութիւնից, որը կարող է խախտել այն, ինչ գտնուած էր նախորդած երկարատեւ աշխատանքի ընթացքում։ Դրանից յետոյ թափանցիկ թղթի հակառակ երեսը պատում է գրաքարով, դրում է մաքրագրի վրայ, եւ ուրուագծերը նոյն մանրակրկիտութեամբ սեղմում են նրա վրայ։ Եթէ բնագիրը Հիմնաներկուած է (գրունտ) գուաշով, ուրուագիծը կարելի է դաջել նաեւ առանց գրաքարի. ներկի վրայ կիման յստակ, մի քիչ խորաւուն, փայլող Հետքեր։

Երբեք էլ գործում են առանց թափանցիկ թղթի։ Այս դեպքում վերջնական փորձանկարը պարզապէս կրկնում է մաքրագրի վրայ. նկարիչը մաքրագրի վրայ կատարում է միայն ամենասանհրաժեշտ նշագծումը (Հորիզոնականները, ամենագլխաւոր ուղղաձիգերը)։

Մաքրագրի պատրաստման ընթացքում պետք է ձգտել առանց ուղղումների, վստահօրէն եւ մտածուած աշխատելուն։ Ճշգրտումների անհրաժեշտութիւն, այդուհանդերձ, իհարկէ, կլինի (մարդը մեքենայ չէ), բայց լաւ է դրանք նուազագոյնի հասցնելը։ Դրանք վատացնում են մաքրագրերը, յատկապէս շուտափոյթ արուողները. պաշտօնը են նորանոր ուղղումներ, որոնք շերտաւորում են, ինչը տեխնիկապէս էլ միշտ չէ որ թուլատրելի է։

Անհրաժեշտ ուղղումները կատարում են բնագրի գոյնի գուաշով կամ Հիմնաներկի քերումով, եթե գիրն իրագործուած է կավճապատ կամ նախաներկուած (գրունտապատ) թղթի վրայ:

Տառաստեղծման եղանակները բոլոր նկարիչների մօտ իրարից տարբեր են: Որեւէ յստակ եղանակ գոյուծին չունի, ու, թերեւս, չի էլ կարող լինել: Սակայն կարելի է խօսել որոշ ընդհանուր կանոնների մասին:

Հիմնական նիւթը թուղթն է. նկարչական, գծագրական, վատմանի, ինչպէս եւ գրելու թղթի որոշ տեսակները՝ սպիտակ, բարակ, հարթ, որի վրայով լաւ են սաՀում գիրիչն ու վրձինը: Նկարիչներից շատերը նախընտրում են կաւճապատ թուղթը: Ճիշտ է այն արագօրէն չորացնում է վրձինը, քաշելով նրա միջից ներկը, սակայն հարավորուծին է տալիս ճշտումներ կատարել՝ քերելով:

Սեւ տուչը վրձնով եւ գրչով աշխատելու համար ամենատարածուած նիւթն է: Երբեմն այն խառնում են սեւ գուաշի Հեւ (դա հարաւորուծին է տալիս ստանալու աւելի յագեցուած եւ թղթին հաւասարաչափ նստող ներկ): Գործածվում է նաեւ մաքուր սեւ գուաշը: Իսկ, օրինակ, գունաւոր տուչը յարմար չէ՝ բծեր է գոյացնում, հաւասարաչափ չի նստում՝ թղթին: Այդ իսկ պատճառով գոյնով աշխատելու համար աւելի լաւ է օգտուել գուաշից կամ տեւպերայից, որը գուաշից ամուր է:

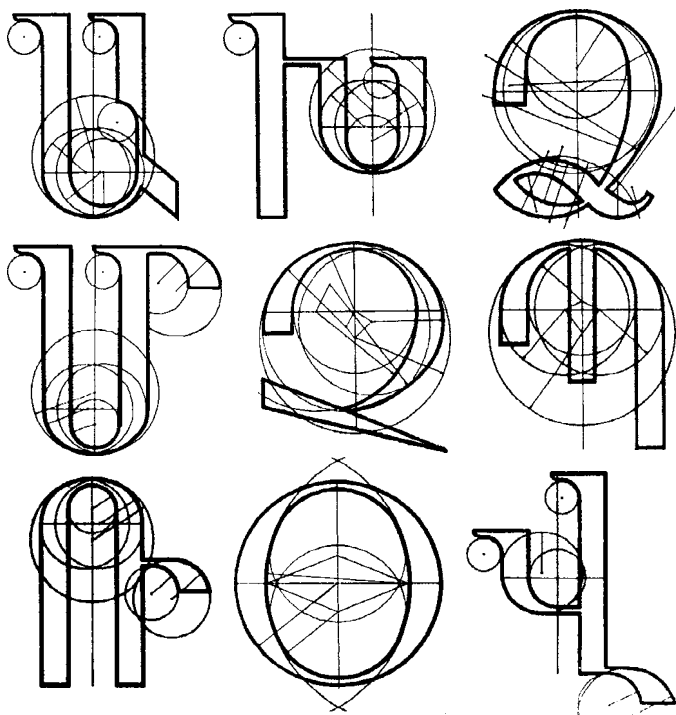
Կիրառում են տարբեր գոծիքներ: Այդ թվում՝ վրձին, գրիչ, ռէյսֆեդեր, ռապիդոգրաֆ եւ այլն: Ազատ տառատեսակի համար, որի մասին կխօսվի ստորեւ, գործածում են նաեւ գրչի տարատեսակները. սագի, եղեգնեայ՝ կլորածայր, լայնածայր գրիչները, որոնցից իւրաքանչիւրը տառատեսակին տալիս է միայն այդ գոծիքին յատուկ բնոյթ:

Տառաստեղծման բոլոր եղանակները երկու կարգի են. ճշգրիտ եւ ազատ:

ՃԵԳՐԻՑ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄ.

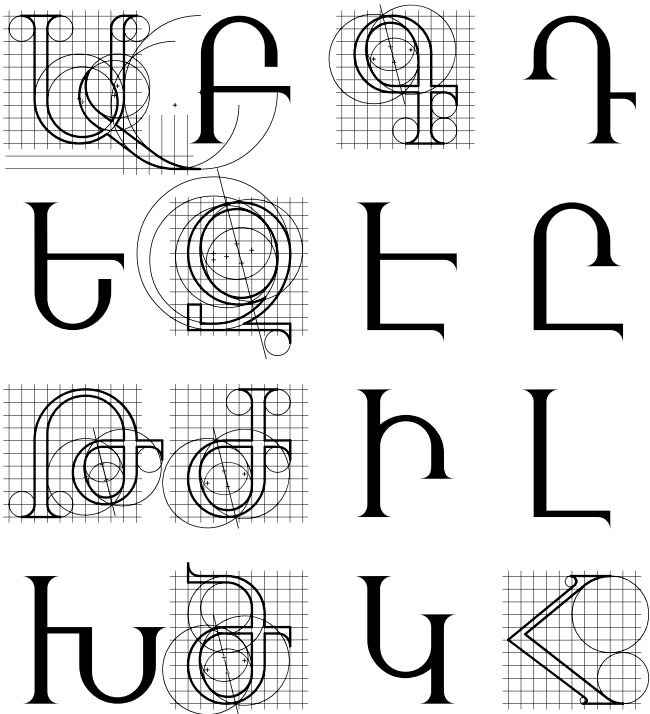
Գոյութիւն ունեն տառատեսակի ճշգրիտ երկրաչափական կառուցման տարբեր եղանակներ:

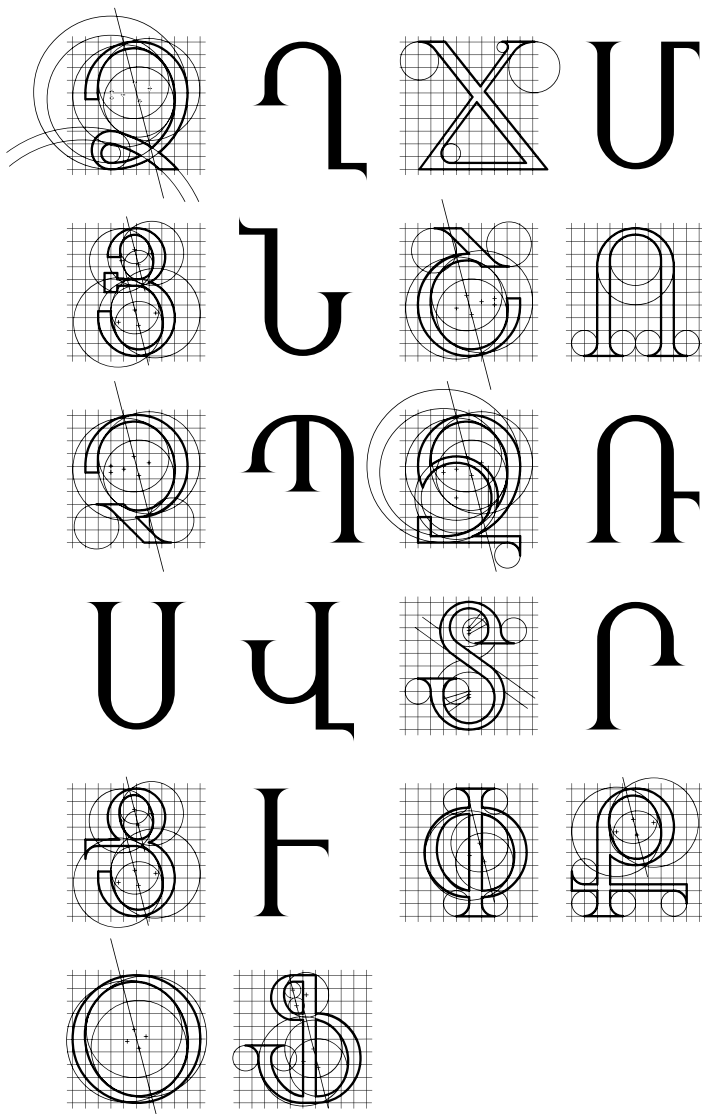
Նախ՝ Հիմնաչափային ցանցի եղանակը: Որպէս Հիմնաչափ՝ այսինքն Հիմնական եւ Հաստատուն չափման միաւոր, այստեղ Հանդէս է գալիս Հիմնական գծի (կանգնակի) լայնութիւնը: Տառը կառուցուած է ուղղանկեան մէջ, որի կողմերի յարաբերութիւնը որոշուած է ստեղծուող տառատեսակի Հիմնական (Ո, Ս, Ը) տառերի Համամասնութիւններով: Սրա մասնաւոր դէպքն է Վերածնդի տեսաբանների՝ Պաշտլիի, Կիւրերի, Տորիի մշակած՝ քառակուսու մէջներգծման եղանակը:

ՈՐՈՇ ՏԱՐԵՐԻ ԿԱՌՈՒՅՈՒՄ ԵՍՏ ԳՈՐԾԵԿԱԼԵՆԵՆ.

Ճշգրիտ, երկրաչափական կառուցման եղանակները կրում են նաև Հետազոտական բնոյթ: Դրանք օգնում են մանրամասնորեն վերլուծել որոշակի տառատեսակի կառուցուածքը, մաթեմատիկական ճշտութեամբ արձանագրել նրա առանձնայատկութիւնները, եւ, վեջապէս, վերարտադրել այն ցանկացած մեծութեամբ եւ բացարձակ ճշտութեամբ: Աս եղանակները յատկապէս կիրառական են կառոյցների վրայ վեհաշում արձանագրութիւնների կատարման գէպքում: Ստորեւ բերում ենք Հայոց տառերի ճշգրիտ կառուցման մի օրինակ, Համաձայն Ժոֆրուա Տորիի Համամասնութիւնների:

ԻՀարկէ, Ժոֆորուա Տորիի Համամանական սկզբունքները չեն բխում Հայոց տառերի առանձնահատկութիւններից, որի պատճառով էլ դրանցով կառուցուած տառերի ձևերը որոշ չափով խորթ են եւ անսովոր: Գրքի եւ ձեւաւորման այլ ասպարէզներում ճշգրիտ եղանակները կարող են եւ չկիրառուել: Իւրաքանչիւր տառատեսակի ներդաշնակութեան Հիմնական սկզբունքը ընդհանուր օրինաչափութիւնների եւ իւրայատկութիւնների ճիշտ Համադրութիւնն է: Իւրայատկութիւնների անհարկի ընդգծումը քայքայում է այբուբենը, վերացնում է ամբողջականութիւնը: Միւս կողմից, տառերի չափազանց տիպափնացումը տառատեսակը դարձնում է չոր, անարտայայտիչ, իսկ խոշոր տեքստերում՝ նոյնիսկ նուազեցնում է ընթեռնելիութիւնը:

Այս Հակասութիւնը օգնում է յաղթահարելու այն Հանդամանքը, որ տառերը մէկը միւսից տարբերվում են տարբեր աստիճանի: Դրանց մի մասն ունեն Հարազատ ձևեր եւ կազմում են խմբեր: Այդ խմբերից իւրաքանչիւրի ներսում՝ ցանկացած տառ կարող է ստացուել միւսից՝ այս կամ այն տարրի աւելացման կամ Հեռացման միջոցով: Ահա այդ խմբերը.

Ա

Բ Դ Ե Ը Ժ Կ Ղ Մ Ն Ո Ռ Ս Վ Բ (Տ) (Ա) (Ո-ի խումբ)

Գ Ժ-Ք

Չ Շ Չ Չ

Է Լ Ի Խ (ուղիղ ձող ունեցող տառեր)

Թ Պ Փ Ֆ (Խ) (եռաճիւղ տառեր)

Ծ

Հ

Ճ

Յ Յ Տ

Օ (Ծ) (Փ) (Ֆ)

Փոքրատառերը.

ա պ տ փ խ թ ն (եռաճիւղ տառեր)

բ դ ը ի չ ղ ո լ ր (ո-ի Հիմքի վրայ կառուցուած տառեր)

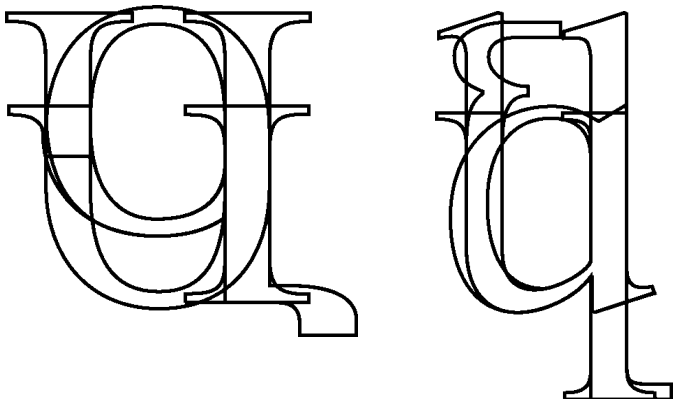
է է կ ձ ճ մ՛ ն ս վ (ս-ի Հիմքի վրայ կառուցուած տառեր)

լ լ (միաճիւղ տառեր)

գ զ Ժ ծ ց մ՛ յ (կլոր Հիմքով տառեր)

չ ջ ջ (ներքեւում սուր անկին ունեցող տառեր)

Իրար վրայ դնելիս դրանք անպայման պէտք է Համընկնեն որոշ էական տարրերով, ինչը լաւ է երեւում՝ իրար վրայ դնելուց գոյացող բազմադրերի վրայ:

Բերուած խմբերը (ուրեմն եւ՝ նրանց բազմադրերը) բացարձակ եւ անփոփոխ չեն. որոշ տառեր ըստ մի յատկանիշի վերաբերում են մի խմբի, ըստ միւս յատկանիշի՝ միւսին: Կան տառեր, որոնք կարող են վերագրուել որեւէ խմբի միայն այն բանից յետոյ, երբ կորոշվի նրանց լուծման սկզբունքը: Օրինակ, Չ եւ Շ տառերը երբեմն պատրաստում են միմեանց նկատմամբ կենտրոնաւաճաճաճաճի, իսկ երբեմն էլ Շ տառն ունենում է ինքնուրոյն լուծում (ինչպէս դա արուած է այս գրքի տառատեսակում): Տ տառը Հնում ունեցել է այլ նկարուածմ՝ եւ պատկանել է Ո-ի խմբին. զ եւ ց տառերը կարող են պատկանել ս-ի խմբին, եթէ ընտրուի ձեռագրային նկարուածքի սկզբունքը. է տառը ս-ի Հիմքի վրայ չի կառուցուած, սակայն ձախ վերին մասով Համընկնում է և -ի Հետ եւ այդ պատճառով գտնուում է նոյն խմբում: Վերջապէս, յատկապէս մե-

ծատառերի դէպքում, որոշ տառեր այնքան իւրայատուկ բնոյթ ունեն, որ դրանք միայն պայմանականօրէն կարելի է Համագրել այլ տառերի Հետ (Պ, Տ, Ֆ) կամ առՀասարակ անՀնար է (Ճ, Հ, Ծ), եւ դրանց միանականութիւնը միաների Հետ կախուած է միայն նկարչի վարպետութիւնից:

Այդ իսկ պատճառով բազմագրերի կիրառումը չպէտք է ինքնաբերական լինի. ինքնըստինքեան այն չի էլ երաշխաւորում տառատեսակի կատարելութիւնը: Բազմագրերը միայն օժանդակ միջոց են, որը չի փոխարինի ո՛ր չ տաղանդը է, ո՛ր չ էլ վարպետութիւնը:

Ինչ վերաբերում է բազմագրերի պատրաստմանը, ապա դրանք կարող են ստացուել ամենատարբեր եղանակներով: Արելի է տարրերը կառուցել միեւնոյն թղթի վրայ եւ, միայն ձեւի վերջնական որոշումից յետոյ, արտագծել առանձին: Արելի է օգտագործել թափանցիկ թղթեր, կամ աշխատել լուսասեղանի վրայ: Իսկ առաւել Հեշտ բազմագրերը ստացւում են Համակարգչային տառաստեղծման դէպքում. որոշ ծրագրեր պարզապէս նախատեսում են այդ Հնարաւորութիւնը:

Մի քանի խօսմ Համամանութիւնների ճշտման մասին:

Արդէն խօսուեց այն մասին, որ իւրաքանչիւր տառ ունի իր լայնութիւնը, որ կամայական չէ, այլ բխում է տառի կառուցուածքից: Սխալ կլինի բոլոր տառերը միեւնոյն լայնութեան անելը (ասուածը, բնականաբար, չի վերաբերում այն դէպքերին, երբ նկարչի նպատակը միալայնք տառատեսակ ստեղծելն է): Սակայն ճիշտ չէ նաեւ լայնութիւնների չափազանց բազմազանացումը: Գործնականում տառերն ըստ լայնութեան կարելի է բաժանել Հիմնական երեք խմբի, որոնց մասին ասուեց վերը:

Եթէ վերլուծենք տառատեսակների ուղղաձիգ կառուցուածքը, կնկատենք տարբեր կառուցուածքային բաժանումներ՝ ըստ երեսակայական եւ իրական Հորիզոնական գծերի: Այս գծերի դիրքը պարտադիր չէ եւ կարող է տարբեր լինել: Սակայն, անկախ ընտրուած սկզբունքից, որպէսզի տառատեսակը խայտաբղէտ չստացուի, այդ գծերից շատերը պէտք է այս կամ այն կերպ Համատեղել ըստ բարձրութեան: Այսպէս, միեւնոյն գծի վրայ պէտք է լինեն Բ Գ

ԴՌ, Ե Է ԺԽ տառերի Հորիզոնական գծերը: Երբեմն այս երկու խմբերի Հորիզոնական գծերը Համատեղում են, երբեմն էլ՝ առաջին խմբի տառերի Հորիզոնականներն անում են աւելի բարձր, քան՝ երկրորդ խմբինը: Յ եւ Յ տառերի Հիմնական մասերը կարող են Համկնել, սակայն աւելի յաճախ Յ-ի վերին մասն անում են աւելի փոքր:

Կարելի է պատկերացնել, որ բոլոր տառերի Հորիզոնական միջին գծերը բերուած լինեն միեւնոյն մակարդակի, բայց սա իր Հետ նոր ինդիքներ կբերի, այդ թւում՝ տողի միապաղաղ Համասեռութեան ինդիքը, որի մասին կիսօսենք քիչ աւելի ուշ:

Տառերի կառուցումն ունի նաեւ բազմաթիւ այլ մասնաւոր օրինաչափութիւններ, որոնց անտեսումը, սակայն, կարող է վնասել նոյնիսկ ընդհանուր առմամբ ճիշտ յօրինուած տառատեսակը: Ահա դրանցից մի քանիսը:

Յատկապէս գրչագիր տառատեսակներում անհրաժեշտ է պահպանել բոլոր Հորիզոնական գծերի (ելուստների) վերջաւորութիւնների միասնականութիւնը:

Անհրաժեշտ է ուշադիր լինել, որպէսզի միանման ուրուանկար ունեցող տառերը (Չ եւ Ջ, Ի եւ Է, Ղ եւ Ճ այլն) բաւարար չափով տարբերուեն միմեանցից: Մինչդեռ յաճախ սրանց տարբերութիւնը սահմանափակում է աննշան նրբագիծ տարրերի առկայութեամբ: Սա անթոյլատրելի է յատկապէս մանր բնագրային տառերի դէպքում, որոնք տպագրական կամ այլ եղանակով բազմացնելու ընթացքում կարող են կորցնել նոյնիսկ այդ չնչին տարբերութիւնը, եւ բնագիրը կդառնայ անընթեռնելի:

Պէտք է յիշել տեսողական խաբկանքների ազդեցութեան մասին: Օրինակ, որպէսզի տառի միջին Հորիզոնական գիծն իրօք մէջտեղում երեւայ, այն իրականում պէտք է աննշան չափով մէջտեղից բարձր անցկացուի: Այլապէս վերին մասն աւելի ծանր կթուայ: Սա վերաբերում է Հիմնականում Յ, Տ, Յ տառերին, իսկ աւելի շատ՝ լատինական եւ ռուսական տառերին, որոնցում աւելի շատ են Հորիզոնական առանցքի նկատմամբ Համաչափ տառերը:

Թերեւս ամենակարեւորներից է կլորաւուն տառերի բարձրութեան Հարցը: Եթէ տառերի սրածայր կամ կլոր Հիմքերն ու գագաթները արուեն միւս տառերի Հետ միեւնոյն բարձրութեամբ, դրանք փոքր կլթուան: Տեսողական այդ խաբկանքը չէզոքացնելու Համար կլորացումները որոշ չափով պէտք է դուրս գան տողի եզրային գծերից: Սակայն, եթէ այդ տառերը կառուցուով են որպէս ուղղանկիւններ (Թէկուզ էւ կլորացուած անկիւններով), ապա դա պէտք չէ անել:

Գրչագրերում Բ, Ե, Ը եւ նման այլ տառերի Հորիզոնական ելուստները պէտք է արուեն աւելի Հաստ, քան՝ եկու ճիւղերը միացնող բոլորակների ամենաբարակ մասերը:

Ուռուցիկ Ծ, Օ, Ջ եւ նման տառերն անպայման պէտք է ունենան Հաստութիւններ, որոնք պէտք է աննշան չափով գերազանցեն ուղղաձիգ ձողերի Հաստութիւնները:

Շղագիր տառատեսակների առանձնայատկութիւնն, ինչպէս ասուել է, բոլոր գծերի Հաւասար Հաստութիւնն է: Սակայն որպէսզի այդպիսի տպաւորութիւն ստեղծուի, անհրաժեշտ է, որ Հորիզոնական եւ կապակցող գծերը մի քիչ բարակ լինեն: Հակառակ դէպքում՝ դրանք Հիմնական գծերից Հաստ կլթուան:

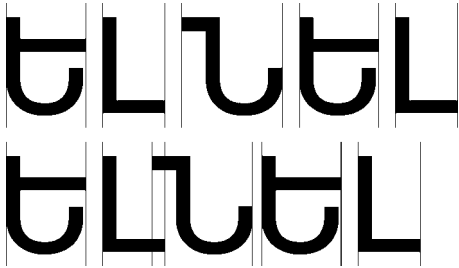
Մուգի վրայ բացով գրելիս պէտք է Հաշուի առնել ճաճանչեղութեան երեւոյթը, որի պատճառով միեւնոյն չափի երկու տառերից շուռտուիկն աւելի մեծ կլթուայ:

Աս բոլոր տեսողական ուղղումների չափը գրաւոր շարադրանքով ներկայացնելն անհնար է: Իւրաքանչիւր դէպքում՝ նկարիչը պէտք է առաջնորդուի ընդհանուր տպաւորութեամբ, իր ճաշակով եւ փորձով:

Այսքանը՝ առանձին տառերի, այբուբենի Հետ աշխատանքի մասին: Սակայն տառերից բառեր եւ բառերից արտայայտութիւններ կազմելիս առաջանում են լրացուցիչ ինդիքներ:

Որեւէ գրուածքի ներկայացուող ամենաՀիմնական, տարրական պահանջը տառերի Հաւասարաչափ շարուածքն է. տառամէջերը պէտք է Հաւասարաչափ լինեն: Հասարակ թուացող այս պայմանի ապահովումն այնքան էլ Հեշտ չէ: Հաւասար Հեռավորութեան վրայ տառերի պարզ տեղադրումը Հակառակ արդիւնք է բերում: Օրինակ, ԵՆԵԼ բառում՝ Ն, Ե, Լ տառերը միմեանց աւելի մօտիկ են թւում, քան Ե, Լ զոյգը:

Բանն այն է, որ աչքը գնահատում է ոչ թէ միայն տառամէջը, այլ՝ բացասն ամբողջութեամբ: Եթէ այբուբենի բոլոր տառերը Ո, Ս տառերի պէս, ելուստներ չկրէին, դա նշանակութիւն չէր ունենայ: Սակայն իրականում՝ տառերը տարբեր ուրուագծեր եւ բազմաթիւ ելուստներ ունեն, եւ դրանց զուգակցումը կարող է լինել էականօրէն տարբեր: Սա վերաբերում է յատկապէս Հայոց այբուբենին, որի մէջ առանձնապէս շատ են նման տառերը. ըստ էութեան, բացի նշուած երկու տառից, մնացած բոլորը մէկ (Բ, Ե, Լ, Խ, Չ եւ այլն) կամ երկու (Գ, Դ, Ղ, Վ եւ այլն) կողմից ունեն ելուստներ եւ անՀարթութիւններ, որոնք չափազանց դժուարացնում են շարուածքը:

Այս պատճառով անՀրաժեշտ է լինում որոշ տառեր Հեռացնել միմեանցից, միւսները, Հակառակը՝ մօտեցնել. երբեմն, նոյնիսկ, մի տառը միւսի տարածքից ներս անկացնել, ինչպէս դա ստիպուած եղանք անելու ԵՆԵԼ բառի Լ եւ Ն տառերի Հետ: Ցաւօք, չկայ

որեւէ յստակ օրինաչափութիւն, որ օգնէր տառամիջեան Հեռավորութիւնները որոշելիս: Տեսողական ընկալման Հոգեբանութիւնը բաւական բարդ է: Երկու տառի միջեւ եղած տարածութիւնը գնահատելիս աչքը որոշ չափով փոխում է նրա ձեւը՝ կլորացնելով եւ Հարթեցնելով այն: Սա խիստ անհատական բնոյթ ունի ու կախուած է նաեւ տառի առանձնայատկութիւններից, օրինակ՝ Բ, Գ եւ այլ տառերի ուղղաձիգ ընտրուած Համամանութիւններից եւ ելուստների երկարութիւնից: Եթէ ինդիրը սահմանափակում է կարծ վերնագրեր կամ սահմանափակ գրուածքներ գրելով, կարելի է պէտք եղած տեղերում նոյնանման ելուստները տարբեր երկարութեան անել՝ լրացնելով դատարկութիւնները: Կարելի է, եթէ Հնարաւոր է, մեծացնել նաեւ տառամիջեան Հեռավորութիւնը. մեծ տառամիջոցի դէպքում տառերի ձեւն աւելի քիչ է ազդում շարուածքի վրայ: Յաճախ, ձգտելով տառերի ձեւի ազդեցութիւնը շարուածքի վրայ Հասցնել նուազագոյնի, նշուած տառերի Հորիզոնական գծերը ցածր են անում (Ե, Է տառերի դէպքում, Համապատասխանաբար՝ բարձր), իսկ ելուստները՝ շատ կարծ: Դա, իրօք, արդիւնաւէտ Հնարք է, սակայն պէտք է Հաշուի առնել, որ դա խախտում է Հայոց տառերի աւանդական նուրբ նկարուածքը, ծանրացնում այն, իսկ ելուստների կրճատումը բերում է ընթեռնելիութեան նուազման (յատկապէս բնագրային տառատեսակներում): Մնապէս որ, այստեղ նոյնպէս անհրաժեշտ է գտնել ոսկի միջինը. եւ միակ Հուսալի երաշխիքը կրկին մնում է նկարչի ճաշակն ու փորձը:

Սակայն գրուածքի մէջ տառերի դասաւորութեան ինդիրը սրանով չի սահմանափակվում: Տառամիջեան տարածութիւնը պէտք է նախ եւ առաջ մտածուած լինի ընդհանուր յօրինուածքի, կազմութեան տեսանկիւնից: Խիտ դասաւորուած տառերը (եթէ դա յատուկ նախատեսուած չէ որպէս արտայայտչամիջոց), վատ տպավորութիւն է թողնում, նուազեցնում է ընթեռնելիութիւնը եւ քայքայում յօրինուածքը: Նոյնը եւ նոսր դասաւորուած տառերը՝ յատկապէս եթէ գրուածքն արուած է սահմանափակ տարածութեան վրայ, առանց խոշոր լուսանցների:

Դեռ աւելին, եթէ Հարցին աւելի խստապահանջ ենք վերաբերում, նոյնիսկ տառերի Հաւասարաշափ դասաւորութեան սկզբունքն այնքան էլ անվիճելի չէ: Այս, օրինակ, տեսակէտ, ըստ որի տառերը պէտք է խտանան բառի կենտրոնում՝ եւ նոսրանան եզրերի մօտ (բնականաբար՝ խօսքը խտութեան աննշան փոփոխութեան մասին է): Սա առաւելապէս վերաբերում է ոչ թէ երկար գրուածքներին, որոնցում բառերը Հետեւում են մէկը միւսին, այլ յօրինուածքի կենտրոնում Համաշափ դասաւորուած առանձին բառերին: Այլ կերպ ասած, կրկին անհրաժեշտ է ելնել ընդՀանուր մտայնացումից, ընդՀանուր կազմութիւնից, ընդՀանուր վերցրած ամբողջ գործից:

Եթէ արուող աշխատանքն ունի ընդգծուած գեղարուեստական ուղղուածութիւն (օրինակ, գրքի ձեւաւորում), կարող է Հարց առաջանալ՝ կարելի՞ է արդեօք օգտուել գծագրական գործիքներից: Որոշ նկարիչների անվերապահ տրամադրուածութիւնը սրանց դէմ՝ նախապաշարմունք է: Անվիճելի է, որ ռէյսֆեդերը եւ կարկինը չորացնում են տառերը, զրկում կենդանութիւնից եւ Հիւթեղութիւնից: Բայց, երբեմն, արտայայտչականութեան որոշակի պայմանները պահանջում են Հենց այդպիսի չոր, մեքենական տառատեսակ՝ այս դէպքում կարկինն ու ռէյսֆեդերը տեղին կլինեն: Եւ իհարկէ, եթէ այբուբենում Օ -ն մտածուած է որպէս ճշգրիտ շրջանագիծ, կարիք չկայ տանջուել՝ ձգտելով ձեռքով անցկացնել այդ շրջանագիծը: Ակնյայտ է, որ ամբողջ իմաստն այն է, որ գծագրական գործիքներից պէտք է օգտուել չափաւոր եւ նրանց Հնարավորութիւնները չգերազնահատելով:

ԱՅՍ ՏՈՍՏԵՍՆԵՐԿՆԵՐ:

Ազատ է կոչում այն տառատեսակը, որը չի կառուցւում եւ չի գծանգրւում, այլ նկարւում է նոյնքան ազատօրէն, որքան եւ գրելիս: Սա տառատեղծման յատուկ ասպարէզ է: Ազատ տառատեսակը բոլորովին էլ կառուցուածից Հէշտ չէ, եթէ, իհարկէ, խօսքը վերաբերում է բարձրարուեստ մակարդակով կատարուած տառատեսակին, այլ ո՛չ թէ այն արՀեստաւորական արտադրանքին,

որը առատօրէն տեսնում ենք մեր շուրջը՝ տարբեր յայտարարութիւնների, երբէն էլ՝ գրքերի ձեւաւորման մեջ: Որոշ իմաստով ազատ տառատեսակը նոյնիսկ աւելի դժուար է: Այն Հարարւոր չէ նախապէս գծել իսկյետոյ ճշգրտօրէն կրկնել՝ «շրջագծել»:

Ազատ տառատեսակին ներկայացուող գեղագիտական պահանջները դժուար է ձեւակերպել: Օրինակ, այն թոյլատրում է միեւնոյն տառի տարբեր նկարուածմ (կախուած՝ շրջապատից): Թերեւս նրա Հիմնական յատկութիւնը օրգանականութիւնն է: Կառուցուած տառատեսակը նկարչի ցանկութեամբ կարող է իրագործուել ամենատարբեր գոծիքներով. տառերի նկարուածքի վրայ դա ոչ մի կերպ չի արտայայտուի: Իսկ ազատ տառատեսակի բնոյթը կախուած է գոծիքից:

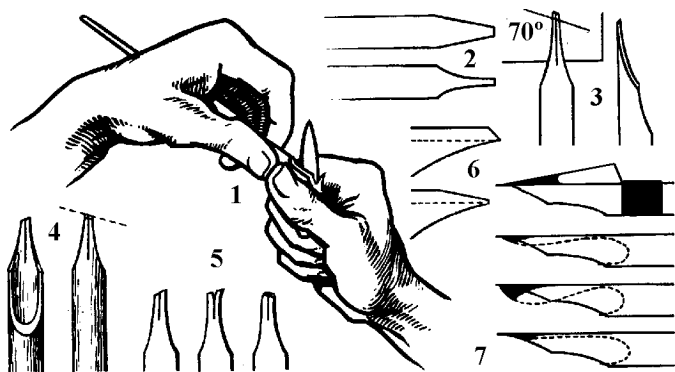
Եւս մի պայման. ազատ տառատեսակը պիտի շարժուն լինի, ընդ որում այդ շարժունութիւնը պէտք է լինի օրգանական ու բնական: Գծերի բոլոր Հաստացումները, սեղմումները, այն ուղղութիւններն, ըստ որոնց տեղադրում են գծերն ու աղեղները՝ պատահական չեն: Նրանք կախուած են գրելու ընթացքում ձեռքի օրինաչափ շարժումից եւ թղթի ու տողի նկատմամբ գործիքի դիրքից:

Միեւնոյն ժամանակ, ոչ մի դէպքում՝ ազատ տառատեսակը Հասարակ ձեռագրի Հետ լիովին նոյնացնել չի կարելի: Այն կորերը, որ ձեռքով գրելիս մենք անցկացնում ենք գրչի մէկ շարժումով, ազատ տառատեսակում, որպէս կանոն, տրոհւում են մի քանի աղեղի, որոնցից իւրաքանչիւրն անցկացւում է յատուկ կերպով. խիստ որոշակի Հերթականութեամբ եւ խիստ որոշակի ուղղութեամբ, իսկ ուղղաձիգ եւ ուղղաձիգին մօտ գծերը մեծ մասամբ անցկացւում են վերից վար: Որոշ ազատ տառատեսակներում, օրինակ բլոկ-Հնաշխարհիկում, նկարիչը նոյնիսկ փոխում է գրչի դիրքը (տէս նկարը), բայց դա անում է ո՛չ կամայականօրէն, այլ՝ ըստ յատուկ այդ տառատեսակի Համար մշակուած եւ գործնականում ստուգած ճշգրիտ կանոնների:

ԱՆՍԱՏԱՔ ԼՅՆԱԾԱՅՐ ԳՐԶՈՎ

Լայնածայր գրչի առանձնայատկութիւնն այն է, որ նրանով քաշած գծի Հաստութիւնը կախուած է տողի գծի նկատմամբ գրչի թեքութիւնից: Լայնածայր գրչով յարմար է գրել էւ կլորավուն, էւ անկիւնավոր տառեր:

Կիրառում են ինչպէս պատրաստի պողպատեայ գրչածայրեր, այնպէս էլ ինքնաշէն, կարծր փայտատեսակներից, եղէգնից կամ վայրի թուշոնների փետուրներից պատրաստուած գրիչներ (ընտանի թուշոնների փետուրները չափազանց փափուկ են):

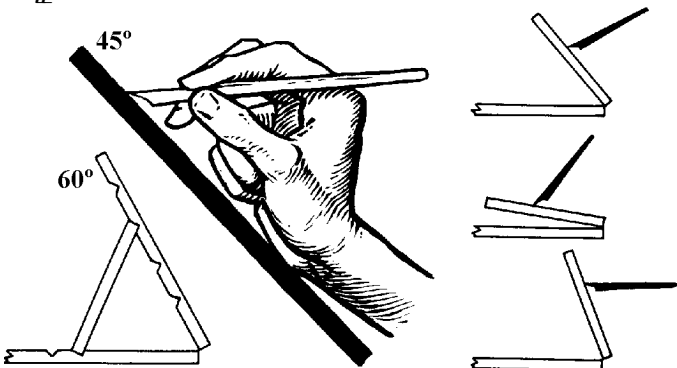
ԳՐԻՑ ՊՍՏՔԱՏՈՒԹ ՓԵՏՈՒՐԻՅ ԿԱՄ ԵՂԵԳՆԻՅ (ՍՍՏ Է. ՋՈՍԱՏՈՒՐ)

1. ծայրի տաշում, 2. Հասարակ ծայրն ու աղեղնաձև կողերով ծայրը 3. ծայրի Հատումն անկեան տակ եւ Երկայնական ճեղքումը, 4. պատրաստի ծայրը. տեւմ վերեւից եւ ներքեւից, 5. սխալ Հատած ծայրեր. թշիկները տարբեր Երկարութեան են, թշիկները ծուռել են, ծայրը կլորացուած է, 6. սովորական ծայրը եւ խիստ մանր բնագրի Համար սրուած ծայրը, 7. պատրաստի ծայրի Երկայնական կտրուածքը թմանաքապաւնոցով (պատրաստում է 2 մմ լայնութեամբ եւ 40 մմ Երկարութեամբ մետաղեայ գօտուց եւ տեղագրում ծայրից 1.5 մմ Հեռավորութեան վրայ), թմանաքապաւնոցը կարող է տեղագրուել ծայրի էւ վերին էւ ներքին մասերում (ներքեւի Երեք պատկերները. առաջինն ու Երկրորդը սխալ են. թմանաքի Համար թողնուած տեղը շատ է կամ չ. քիչ):

Ընդ որում, պէտք է նշել որ ինքնաշէն գրչածայրերը ո՛չ միայն որակով չեն զիջում մետաղեայ գրչածայրերին, այլև որոշյատկանիչներով գերազանցում են նրանց: Թէ ինչպէս պէտք է պատ-

րաստել փայտեայ գրիչը, երեւում է բերուած նկարից: Փայտը պէտք է կարծր տեսակի լինի: Նախ պատրաստում են 18–20 սմ. երկարութեան փայտէ գլանաձեւ ձողիկ, որ որի մի ծայրին Հաղորդում են գրչածայրի ձեւ, ապա, թանաքի Հոսքը Հեշտացնելու Համար, ծայրի վերին մասի վրայ ացկացնում են ակոսներ: Վերջում մետաղական նեղ գօտուց անՀրաժեշտ է պատրաստել թանաքապահոցը: Այն կարող է տեղադրուել ծայրի Է և վերին մասում, Է և ստորին:

Յարմար է որոշ թեքութիւն ունեցող սեղանի վրայ աշխատելը.

ՏՈՒՆԵՍԻԱԿԻ ԿՍԵՐՈՒՄԸ 55Կ (ՈՍԿ Է. ՋՈՒՏՆՈՒԿ)

Սակնակները կարող են աշխատել աւելի փոքր թեքութեան սեղանի վրայ, փորձառուներին խորՀորդ է տրուում թեքութիւնն աւելացնել մինչեւ 60:

Սա մի կողմից աչքի եւ բոլոր տողերի միջեւ ապահովում է Հաւասար Հեռավորութիւն, ինչպէս նաեւ Հորիզոնի նկատմամբ գրչի այնպիսի անկիւն, որպէսզի թանաքը Հոսի Հանդարտ, ո՛չ շատ արագ: Աշխատանքի ընթացքում անպայման պէտք է ձեռքի տակ մաքուր թուղթ դնել՝ արուած գործը չկեղտոտելու Համար:

Վարժուելու Համար անՀրաժեշտ է աշխատել ողորկ, բայց ո՛չ փայլուն (ո՛չ կաւճապատ) թղթի վրայ: Փայլուն կամ, Հակառակը՝ խորդուբորդ, ճնշապատ թղթերը իմաստ ունի կիրառել միայն որոշակի փորձ ձեռք բերելուց յետոյ:

Գրիշը չի կարելի շարժել ծայրով առաջ, այսինքն՝ վարից վեր եւ աջից ձախ:

Իւրաքանչիւր գիծ պէտք է տանել մէկ շարժումով: Խորհուրդ չի տրուում՝ նոր գիծ տանել՝ եղածը ճշտելու համար:

Բոլոր կապակցող գծերը պէտք է ճշտօրէն հպուեն: Սա յատկապէս կարեւոր է կլորաւուն տառերում, որտեղ շատ են աղեղնաձեւ գծերի լծորդումները:

Նկարից երեւում է, որ լայնածայր գրիշը տողի նկատմամբ տարբեր անկեան դէպքում տարբեր հաստութեան գծեր է տալիս: Դրանից հետեւում է, որ բոլոր տառերում գծերի միեւնոյն համամասնութիւնները պահպանելու համար անհրաժեշտ է պահպանել գրչի հաստատուն անկիւնը: Հակառակ դէպքում կխախտուեն տառատեսակի նկարուածքն ու կշռոյթը: Փորձառու նկարիչը հազուադէպ է փոխում գրչի դիրքը, այն էլ՝ աննշան տարրերն իրագործելիս: Նման մօտեցումը կարող է դիտուել որպէս նկարչութիւն՝ լայնածայր գրչով:

Վարժութիւնների ընթացքում տառերն այբբենական կամ պատահական յաջորդականութեամբ գրելն անցանկալի է: Նպատակայարմար է դրանք ըստ թվարկուած խմբերի՝ խումբ առ խումբ գրելը.:

Հաւասար գծեր եւ միանման տառեր գրել սովորելուց յետոյ կարելի է անցնել բարձր եւ նախադասութիւններ գրելուն: Անհրաժեշտ է գրել ինչպէս խոշոր, այնպէս էլ մանր տառեր, եւ արձակ տեքստեր, եւ չափածոյ:

Յաճախ, խոշոր բնագրերը սկզբում՝ նոսր են ստացւում, ապա խտանում են, վերջում՝ կրկին նոսրանում: Այդ երեւոյթից խուսափելու համար կարելի է բնագիրը մատիտով նշագծել եւ մի քանի փորձնական նախադասութիւն գրել: Գրելիս պէտք է ժամանակ առ ժամանակ համեմատուել առաջին տողի հետ:

Արագութեան ձգտելու կարիք չկայ. այն աստիճանաբար կգայ ինքնըստինքեան՝ վարպետութեան աճին զուգահեռ: Կարիք չկայ նաեւ յատուկ անհատական ինքնատիպ ձեռագիր որոնելու. այն նոյնպէս ինքնըստինքեան կձեւաւորուի փորձի կուտակմանը զու-

գաճեռ: Չափազանց կարեւոր է, որ տառատեսակի կշռոյթը շեշտող ուղղաձիգ գծերը (իսկ թէք տառատեսակում՝ թէք գծերը) լինեն խիստ զուգաճեռ, այլապէս տառերը տատանուող եւ պարող կ'ընեն, եւ գիրը կ'ընդհատուի:

Պէտք է յիշել, որ ներտառային փոքր բացուածքներով այսինքն՝ խիտ տառատեսակները աւելի զարգային բնոյթ ունեն, սակայն եւ ունեն ծանր ընթեռնելիութիւն: Նոյնը վերաբերում է նաեւ շատ նեղ տողամիջոցներով բնագրերին: Վերջինս վերաբերում է յատկապէս Հայերէն գրին, որի մէջ, ինչպէս նկատել ենք վերը, շատ են վերին եւ ստորին ուղղաձիգ ելուստները:

ԱՇՆԱՏԱՔ ԱՂՈՐԱԾԱՅՐ ԳՐՁՈՎ

Աղորաձայր գրիչն ունի սկաւառակաձէ վերջաւորութիւն եւ գրելիս, անկախ շարժման ուղղութիւնից, թողնում է գրելթէ միեւնոյն լայնութեան գիծ: Բնականաբար, դա կարող է լինել միայն այն դէպքում, եթէ ձայրը ամբողջ մակերեսով է Հպւում թղթին:

Լայնաձայր գրչի նման՝ կղորաձայրը նոյնպէս չի կարելի ուղղել ձայրով առաջ, այսինքն՝ վարից վեր եւ աջից ձախ:

Որոշ չափով այս գրչի գծին է նմանում նաեւ ճեպագրչի (rapidograf) գիծը:

Այս գրչի յատկութիւնը՝ գծի Համասեռութիւնը, յարմար է դարձնում պարզութիւն, միօրինակութիւն պաշտօնընթաց բնագրերի, օրինակ՝ գծագրերի մէջ նրա գործածումը, բայց նրանով բարձրարուեստ գործեր Հազուադէպ են ստեղծւում: Աւելի յաճախ այն գործածւում է որպէս օժանդակ միջոց տառատեսակի (օրինակ՝ շղագրի) պատկերման ժամանակ: Երբեմն կղորաձայր գրչի գծի վերջավորութիւնները լրացուցիչ մշակում են սրաձայր գրչով կամ վրձնով:

ԱՇՆԱՏԱՔ ՎՐՁՆՈՎ

Վրձինը տառատեսակ ստեղծելու ամենաարտայայտչական գործիքն է:

Վրձինը, թերեւս, նոյնպէս չինական գիւտ է: Այն գործածել սկսել են Չինաստանում՝ մ. թ. ա. Գ դարում, Հոչակաւոր չինական տուշի յայտնագործման Հետ գրելթէ միաժամանակ: Այդ ժամանակ

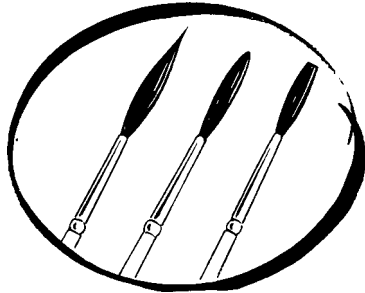
կից ի վեր Արեւելքի մշակոյթն անբաժան կապուած է վրձնին: Չինացիները Հասել են վրձնի գործածութեան կատարելութեան:

Ա՛հա Հին վարպետի մի Հրահանգ.

Ճախ, վրձինն անհրաժեշտ է արագ ձկել, ապա նոյնքան արագօրէն ուղղել այն դեպի ներքեւ՝ ինչպէս բազէն է նետուում մեծ թռչնի վրայ: Առանց յապաղելու պարտադրել վրձնին բնականօրէն սահելու: Դա պէտք է կատարուի ինքնաբերաբար, եւ ոչինչ արդէն չի կարելի ուղղել: Երբ պատկերուում են ոտիկներ եւ շրջադարձեր դրանք պէտք է արուեն խաղացկուն՝ ինչպէս ձկնիկներն են ջրում լողում: Վրձինը պէտք է շարժուի պարելով՝ ինչպէս ամսն է սահում սարահարթի վրայով: Ան կամ ոլորուում է կամ՝ բացուում: Սեղմել պէտք է մէկ թեթեւ, մէկ՝ ուժեղ»:

Այս բանաստեղծական ցուցումից պարզ է, որ վրձնով աշխատանքը պահանջում է մեծ վարպետութիւն. զգայուն ձեռք, սուր աչք եւ բարձր ճաշակ: Իսկ դրան Հասնել կարելի է միայն Համբերատար ինքնակատարելագործման ճանապարհով:

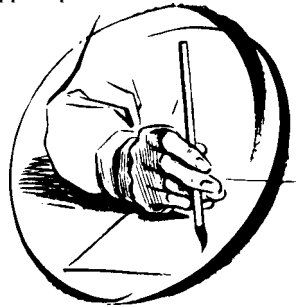
Վրձիները լինում են երեք Հիմնական տեսակի. սրածայր, կլորածայր եւ լայնածայր:

ԵՐԵՔ ՏԵՍԱԿԻ ՎՐՁՆՆԵՐԸ

Աշխատանքի ընթացքում անհրաժեշտ են լինում բոլոր երեք տեսակի վրձիները, եւ՝ ամենատարբեր չափերի: Վրձիներն, ինչպէս եւ գրիչը, նոյնպէս կարելի է պատրաստել ինքնուրոյն. եւ յաճախ տառաստեղծներն այդպէս էլ վարում են, եւ աստիճանաբար իւրաքանչիւրը գտնում է իր Համար ամենայարմար վրձնի տեսակը: Օրինակ, չինացի վարպետների շրջանում ամենատարածուած վրձիները մատիտաձեւ են:

Գրելու ընթացքում վրձինը բռնում են տարբեր ձեւերով: Չինաստանում ընդունուած ձեւը, որը պատկերուած է այստեղ, մեզ Համար, օրինակ, մի փոքր տարօրինակ է:

ՎՐՁԻՆԵ ԲՐՆԵԼՈՒ ՉԻՆԱԿԱՆ ԵՊԱՆԱԿԵ

Ի դէպ, չինացի վարպետների զինանոցում կայ անլիքան քսան գործիք. այդ թւում` չոր տուշի ձողիկ, մօտ չորս վրձին, վրձինների բռնիչ, վրձինների պաշման ծայրոցներ, տուշի տրորման քար եւ այլն:

Քանի որ վրձինը չափազանց ճկուն եւ զգայուն է, նրանով անհնար է բացարձակ միանման տառեր ստեղծելը, բայց վրձնով գրելու դէպքում դա պէտք էլ չէ: Դեռ Հակառակը` դա տառատեսակին թարմութիւն եւ աշխուժութիւն է Հաղորդում:

Մակերեսային մօտեցման դէպքում կարող է թուալ թէ չինական վրձնի գծերում տրամաբանութիւն չկայ: Բայց այն գոյութիւն ունի, թէեւ ոչ այնքան արտայայտուած` ինչպէս լայնածայր գրչի դէպքում:

Ամենից լաւ դա պարզ է դառնում գործնական աշխատանքի ընթացքում: Գրի տրամաբանութիւնը փոխւում է` կախուած տառատեսակի բնոյթից, վրձնի տեսակից, վերջապէս, կատարողի եռանդից: Գրի տրամաբանական հիմքը չըմբռնելը արհեստական, քարացած ձեւերի յայտնուելու պատճառն է: Դա նշանակում է, որ տառաստեղծը ո՛չ թէ գրել է, այլ` նկարել:

Միշտ չէ, որ յաջողում է բաւարար որակով անել ամբողջ բնագիրը: Բարակ ծայրով եւ սպիտակ ներկով ճշտումները բաւա-

րար արդիւնք չէն տալիս. վրձնով բարձրարուեստ գրելը պահանջում է արագութիւն՝ ի տարբերութիւն լայնածայր գշով աշխատելու: Այդ պատճառով, եթէ մէկ տառն անյաջող է, գրի ընդհանուր կշռոյթը պահպանելու համար անհրաժեշտ է նորից գրել չյաջողուած ամբողջ բառը:

Եթէ բնօրինակը ենթագրում է բազմալայն սպագրական կամ որեւէ այլ եղանակով, ապա թոյլատրելի է, որ աշխատանքը պարունակի բազմաթիւ կպցուած ուղղումներ: Ճիշտ է վարում այն նկարիչը, որը թուղթը չի փսոսում՝ եւ համառօրէն փոձեր է անում՝ մինչեւ գտնում է իւրաքանչիւր տողի լաւագոյն տարբերակը: Եւ միայն բոլոր ամենայաջող տարբերակների համակցումից յետոյ է բարձրարուեստ աշխատանք ստացում: Սակայն անհրաժեշտ է յիշել, որ միայն գրչի արհեստին տիրապետելուց յետոյ է հնարավոր վրձնագրի արհեստը յաջողութեամբ իւրացնելը:

Բերուած նկարներում պատկերուած են լաւագոյն վարպետների տառատեսակներ: Ցաւոք, դրանք միայն եւրոպացի նկարիչների գործեր են, քանի որ հայ նկարիչների շրջանում վրձինը տարածուած գործիք չէ:

ՆԱՐԻՆ՝ ՎԵՂՈՒ ՏՈՒՅՍ

ՆԱՐԻՆ՝ Հ. ՌԵՆՑ

ՀԱՄԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ՏԱՌԱՍՏԵՂԾՈՒՄ

Համակարգիչները մարդկային գործունեության ամենատարբեր ասպարեզներում յեղաշրջումներ արեցին: Յեղաշրջում էղա նաեւ գրին եւ գրչութեանը վերաբերող բնագաւառներում՝ տառարուեստում, գրքարուեստում, մամուլում, տպագրութեան մէջ եւ այլն: Տպարաններից դուրս մղուեցին չափազանց աշխատատար եւ, յաճախ, աշխատողների առողջութեանը սպառնացող գրաշարման, տողաձուլման, էջկապի եւ այլ արտադրամասեր: Այս բոլոր գործընթացները դարձան Համակարգչային եւ տպարանից տեղափոխվեցին խմբագրութիւն: Դա Հնարավորութիւն տուեց բարձրացնելու տպագրական արտադրանքի գեղարուեստական մակարդակը, Հեշտացնելու բազմաթիւ գործողութիւններ:

Այսպէս, տառաստեղծումը նախկինում՝ ենթագրում՝ էր տառաստեսակի ստեղծում՝ նկարչի կողմից, նրա մանաագիտական գծագրում, կաղապարների պատրաստում, տառաստեսակների ձուլում՝ յատուկ տպագրական ՀամաՀալուածքներից: Այս բոլոր գործողութիւնները կատարւում էին յատուկ, երբեմն շատ բարդ եւ բարձր ճշգրտութիւն ունեցող թանկարժէք Հաստոցների վրայ:

Աժմ այդ բոլոր Հաստոցներին եկան փոխարինելու Համապատասխան Համակարգչային՝ տառաստեղծման, խմբագրական, նկարչական, էջկապի եւ այլ ծրագրերը:

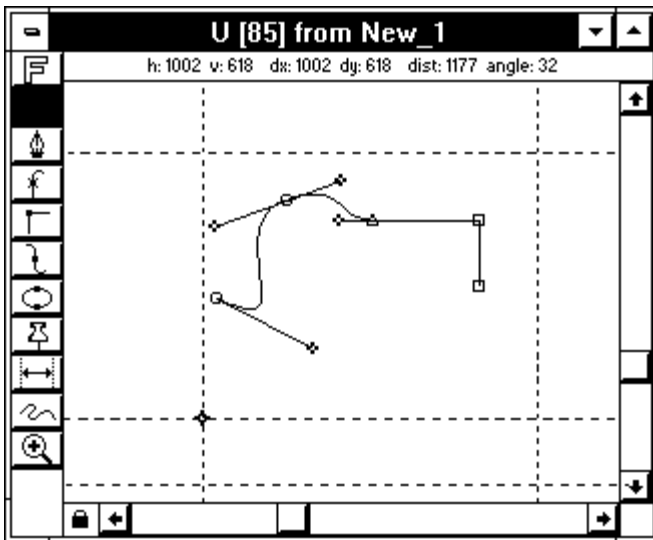
Համակարգչային ծրագրերի մանարաման նկարագրութիւնն այս գրքի նպատակից դուրս է, սակայն տառաստեղծման Հետ կապուած խնդիրներն ընդհանուր գծերով ներկայացնել արժէ:

Տառաստեղծական ծրագրերը երկու կարգի են՝ **կետապատկերային** (bitmap) եւ **եղրագծային** (outline):

Առաջին կարգի ծրագրերը վերարտատգրում են իրական նկարչական ընթացքը, եւ այդ ծրագրերում՝ նախատեսւում են Համապատասխան «գործիքներ», որոնք են՝ մատիտը, քանոնը, վրձնը, ջնջիչը եւ այլն, որոնք իրական գործիքների ընդօրինակումն են: Այս ծրագրերի առաւելութիւնն այն է, որ նրանցով աշխատելիս նկարիչը գտնւում է աւանդական նկարչական միաջաւայրի սաՀմաններում, բացասական կողմը՝ աւանդական եղանակներին բնո-

րոշ սահմանափակ Հնարաւորութիւնների վերարտադրումն է. ստեղծուած տառատեսակներն ունեն Հաստատուն, նախապէս որոշուած չափեր, իւրաքանչիւր կէտաչափի տառերը պատրաստվում են առանձին. տառատեսակի Հետ արուող աշխատանքի ձեւերը սահմանափակ են:

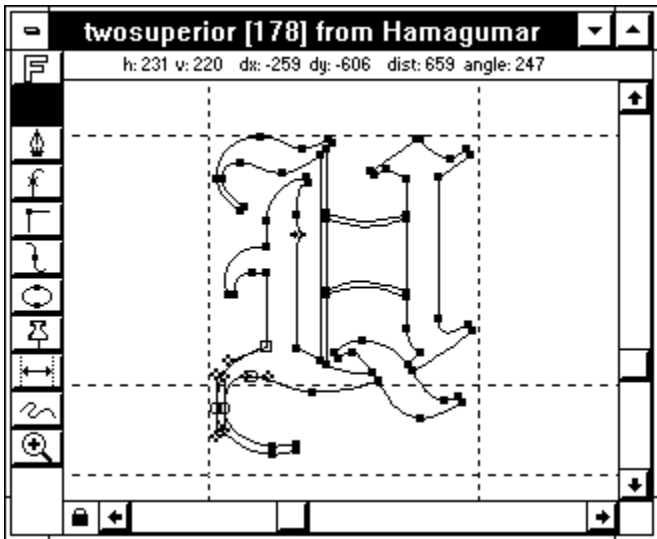
Եզրագծային ծրագրերի դէպքում՝ նկարիչը գործ ունի տառերի եզրագծերի Հետ, որոնք նա պատկերում է ո՛չ որպէս առանձին կէտերից բաղկացած գծեր, այլ՝ որպէս տառի շրջագիծն արտայայտող ՀանրաՀաշուական կորերի պատկերներ:

Տեսնւետձմսն Fontografer 3.5 Հմսւււրգօւյն ծրագրի սւտեսնւււյն ղեսոււււն

Պատկերուած է կամայական գիծ, որ կազմուած է լծորդուած կոր եւ ուղիղ Հատուածներից: Երեւում են ուղղորդիչ շօշափողները:

Նկարիչը տեղադրում է միայն սահմանափակ քանակութեան Հանգուցային կէտեր, իսկ նրանց միջեւ ընկած գծերի կորութիւնը փոփոխում է Հանգուցային կէտերում շօշափող Հատուածների երկարութիւնն ու դիրքը փոխելով:

Գործնական ճանաչ ստեղծուած Ա ստոյ շրջագծային յոսպերն ու տրւելո՞ ստեղծուած՝ սարբեր պէտքաճփերն ու յճնպումներն ստեղծը:

Այս դէպքում արագանում է տառաստեղծման աշխատանքը. Հնարաւոր է լինում Հեշտութեամբ փոխել տպուող տառի կէտաչափը, այսինքն՝ բոլոր կէտաչափերի Համար պատրաստել միայն մէկ ուրուագիծ. Հնարաւոր է դառնում ծրագրային եղանակներով

ձեւափոխել տառատեսակը, ստեղծելով նրա Է ւ թաւ Է ւ թեք, ինչպէս նաեւ տարբեր զարդային տարբերակներ: Բոլոր տառերը եւ օժանդակ նշաններն ստանում են որոշակի Համար՝ օ-ից մինչեւ 255 եւ տեղադրում Համապատասխան աղիւսակի մէջ, որն այդպիսով ներկայացնում է տուեալ տառատեսակի նիշակազմը: Նիշերի տեղադրութիւնը որոշում է Համապատասխան Համօրինակներով: Աղիւսակի առաջին 32 Համարներն զբաղեցնում են ծրագրային օժանդակ նիշերը, որից յետոյ տեղադրում են տառերը: Աղիւսակի վերին մասում՝ 32-ից մինչեւ 127 Համարները, տեղադրում են լատինական այբուբենի տառերը: Աղիւսակի ստորին մասում տեղադրում են լրացուցիչ կամ այլ ազգերի այբուբենների նշաններ: Վերջին տարիներին նաեւ փորձեր են կատարում ստեղծել կողաւորման նոր Համօրինակ, որում պիտի տեղ տրուի աշխարհի բոլոր լեզուներին:

Տառատեսակի լրակազմը կարող է բաղկացաց լինել մի քանի աղիւսակներից, որոնք աշխատում են Համատեղ, կազմելով մեկ **ընտանիք**: Տեքստային տառատեսակների դեպքում, սովորաբար, լինում է չորս այդպիսի աղյուսակ. **պարզ, թաւ, շեղ եւ թաւշեղ** տառաւորների Համար: Չարդային տառատեսակները որպէս կանոն ունենում են մէկ ոճ:

Ցաւօք, ինչպէս յաճախ է լինում՝ առաջադէմ նորարարութիւնների դեպքում, Համակարգչային տառատեսակների յայտնուելը ունեցաւ նաեւ իր Հակառակ երեսը. տառատեսակային գործընթացի պարզեցումը բերեց նրան, որ այսօր ով տիրապետում է Համակարգչին, կարող է Հեշտութեամբ տառատեսակներ ստեղծել եւ նոյնքան Հեշտութեամբ տարածել դրանք: Արդիւնքում տառատեսակների շուկայում յայտնուեցին մասնագիտական կանոններին անձանօթ կամ, նոյնիսկ, մերժող Հեղինակների ստեղծած գործեր, որոնցով տպագրում են թերթեր, ամսագրեր, գրքեր: Դա դժուարացնում է բնագրերի ընթերցումը, ազրում է ընթերցողների գեղագիտական ճաշակի վրայ, իսկ ապագայում կարող է բերել նոյնիսկ Հայկական տառաձեւերի կայուն աղճատման:

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
	!	"	№	\$	%	h	'	()	*	+	,	-	.	/
48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	:	;	<	=	>	?
64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79
@	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O
80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95
P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z	[\]	^	_
96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111
`	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o
112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127
p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z	{		}	~	
128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143
144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159
160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175
	☼	§	:)	(»	«	-	.	`	,	-	~	...	'
176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191
'	ˆ	Ա	ա	Բ	բ	Գ	գ	Դ	դ	Ե	ե	Զ	զ	Է	է
192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207
Ը	ը	Թ	թ	Ժ	ժ	Ի	ի	Լ	լ	Խ	խ	Ծ	ծ	Վ	վ
208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223
Ն	հ	Ձ	ձ	Ղ	ղ	Ճ	ճ	Մ	մ	Յ	յ	Ն	ն	Շ	շ
224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239
Ո	ո	Չ	չ	Պ	պ	Ջ	ջ	Ռ	ր	Ս	ս	Վ	վ	Տ	տ
240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255
Բ	բ	Յ	ց	Բ	լ	Փ	փ	Ջ	ք	Օ	օ	Ֆ	ֆ	'	'

ԳՐԱՆՆԱԳՐԻ ԱՌ ԳՐԱԿԱՆՆԵՐ ԵՍ ԱՅԻՆԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԻԿԱՆ

ԳԻՐԸ ՏԱՐՔԵՐ ՈՂՈՐՏԱԵՐՈՒՄ

Այս գլխում՝ ծրագրել էինք առանձին-առանձին անդրադառնալ արուեստի եւ արհեստի տարբեր ասպարեզներում գրի կիրառման առանձնահատկություններին: Սակայն ինդիս այս չափազանց ծաւարուն է եւ մի առանձին աշխատութեան նիւթ է: Ուստի այս փոքրիկ բաժնում Հպանցիկ կանդրագառնանք միայն ճարտարապետութեան մէջ գրի կիրառման Հարցին:

Հայ Հեղինակների ճարտարապետական Հետազօտությունների մէջ գրին մինչեւ այսօր չի յատկացուել այն ուշագործիւնը, որին նա արժանի է: Մինչդեռ նրա դերը շէնքերի եւ կառույցների կերպարի ձեւաւորման գործում միշտ էլ բաւական մեծ է եղել:

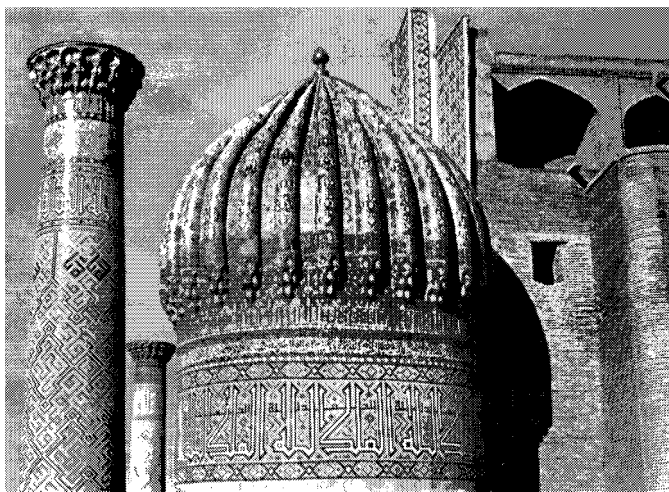
Ճարտարապետութեան մէջ գիրը ներկայանում է երկու անգամ. նախագծման փուլում՝ գծագրերում, եւ որպէս աւարտուած կառույցի ճարտարապետական յարդարման բաղկացուցիչ մաս: Գրեթէ բոլոր դարերում՝ շէնքերի վրայ տարաբնոյթ արձանագրութիւններ անելու անհրաժեշտութիւն է եղել: Այսպիսով, գիրը դարձել է շէնքերի եւ կառույցների ձեւաւորման բաղկացուցիչ մաս:

Դրանք կարող են լինել Հիւսքային (տեքստային) գրութիւններ՝ շինարարական բնոյթի եւ այլն, կամ խոշորատառ՝ շէնքի անունում, խորհրդանիշ եւ այլն: Առանձին դէպքերում՝ (օրինակ՝ կոթող ցուցանակներում), գիրը նոյնիսկ կարող է գրուած լինել յօրինուածքի Հիմքում:

Գիրը ճարտարապետական նախագծերում էապէս տարբերում է այլ կարգի գծագրերում կիրառուող գրերից: Եթէ մեքենաշինական, շինարարական եւ այլ գծագրերում գիրը սոսկ տեղեկութային դեր ունի, ապա ճարտարապետական գծագրերում, որոնք աւանդաբար ինքնատիւնքեան գեղարուեստական գործի բնոյթ ունեն, Համապատասխան դեր է ստանում նաեւ գիրը: Նա ճարտարապետական գծագրի լիիրաւ յօրինուածքային տարրն է եւ պէտք է իր չափով, ոճով ու ընտրուած տեղով ներդաշնակօրէն լրացնի ընդհանուր յօրինուածքը:

Կառույցներում կիրառուած գիրն ունի իր առանձնայատկութիւնները: Տարբեր երկրներում տարածուած են տարբեր մօ-

տեցումներ: Մյսպէս, արաքները, նկատի ունենալով իրենց գրի նկարուածքի առանձնայատկութիւնները, խոշորատառ գրութիւնները յաճախ գործածել են որպէս զարդ .

ԱՐԱՔԱԿԱՆ ՏՈՒՆԻ ԶԱՐԴԱՅԻՆ ԿՐԵՈՒՈՒՄ

Խոշորատառ գրութիւնները կիրառուել են նաեւ ռուսական ճարտարապետութեան մէջ (տե՛ս նկարը):

Հայկական ճարտարապետութեան մէջ Հիմնականում տարածուած է Հիւսքային գիրը՝ շինարարական, նուիրատուական եւ այլ բնոյթի: Յատուկ որպէս զարդ գիրը, բացառութեամբ մի քանի դէպքի (օրինակ՝ Նորավանքի սբ. Կարապետ եկեղեցու մուտքի տիմպանը) չի գործածուել, սակայն Հիւսքային արձանագրութիւնների մեծ ծաւալի շնորհիւ Հայոց գիրը նոյնպէս զգալի ազդեցութիւն է ունեցել շէնքերի եւ կառոյցների կերպարի վրայ:

Մեր օրերում՝ ճարտարապետութեան մէջ գրերի գործածման եղանակը փոխուել է: Մյսօր գիրը Հագուադէպ է կառոյցի բաղկացուցիչ մաս լինում , սակայն ցուցանակների, գովազդների տարածման թելադրանքով գրի դերը նոյնիսկ աւելի է աճել:

Ցաւօք, մեր օրերում յաճախ ենք տեսնում ցուցանակներ, որոնք ո՛չ միայն բոլորովին չեն կապում շէքի կերպարի հետ, այլև բացայայտ նկարուածքային սխալներ ունեն:

ՌՈՒՍԵՎԵՆ ՏԵՏԵՐԻ ԶԵՐՊԱՅԻՆ ԿՐԵՏՈՒԹ

Սակայն ճարտարապետութեան ասպարէզում տառն ու գիրը որքան էլ մեծ դեր ունենան, այն չի կարող համեմատուել նրանց դերին արուեստի այն բնագաւառներում, որտեղ դրանք Հիմնական բաղադրիչն են, ինչպէս, օրինակ՝ գրքի եւ մամուլի ասպարէզում: Խնդիր, որին, հույս ունենանք, կհաջողուի երբեւէ անդրադառնալ:

ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ԵՒ ԿԻՐԻԼԵԱՆ ՏԱՌԵՐԸ

Լատինական եւ կիրիլեան տառերը ծագում են մ. թ. ա. 15-2 դդ. յունական գրից: Այդ գիրը չափազանց պարզ է, կառուցուած է Հաւասար Հաստութեան զուսպ, յստակ գծերից, որոնք կազմում են պարզ երկրաչափական ձեւեր՝ շրջան, եռանկիւնի, աղեղ, ուղիղ գծի Հատուածներ: Թուացեալ աղքատիկութեան Հետ մէկտեղ, այս գիրը բաւական արտայայտիչ է:

Լատինատառի Հիմնական եւ նախնական ձեւը մեծատառն է: Ռուսական գրականութեան մէջ յաճախ կիրառուում են капитальный (լատ. capitalis՝ մեծ, գլխաւոր, պատկառելի) եւ маюскуп (լատ. majusculus՝ որոշ չափով մեծ) եզրերը: Մեծատառով իրագործուած գիրը տեղաւորուում է ճիշտ երկու Հորիզոնականների միջեւ: Մեծատառը նախ եւ առաջ յաղթականմարների, սինների Հանդիսաւոր արձանագրութիւնների տառատեսակն է: Այն ծառայում էր կարեւոր արտայայտութիւնների, օրէնքների պաշտօնականը եւ Հանրայնացմանը: Այն արւում էր ըստ նախապէս գծուած ուրուագծի՝ քարի վրայ փորագրելու եղանակով: Դա ազդեց լատինական տառաձեւերի զարգացման վրայ: Սկզբում լատինական տառերը կրկնում էին յունականներին: Հետագայում դրանք դարձան աւելի

նրբագեղ, յստակաձև՝ ասես գծուած եւ ո՛չ լծէ գրուած: Յետոյ ձե-
 ւաւորուեց բոլորովին նոր մի մանրամասն՝ գծափակոց (ռուս.՝
 засечка, լատ. serife): Վերջապէս, առաջին անգամ՝ ձեւաւորուեց
 տարբեր գծերի միջեւ Հաստութիւնների տարբերութիւնը:

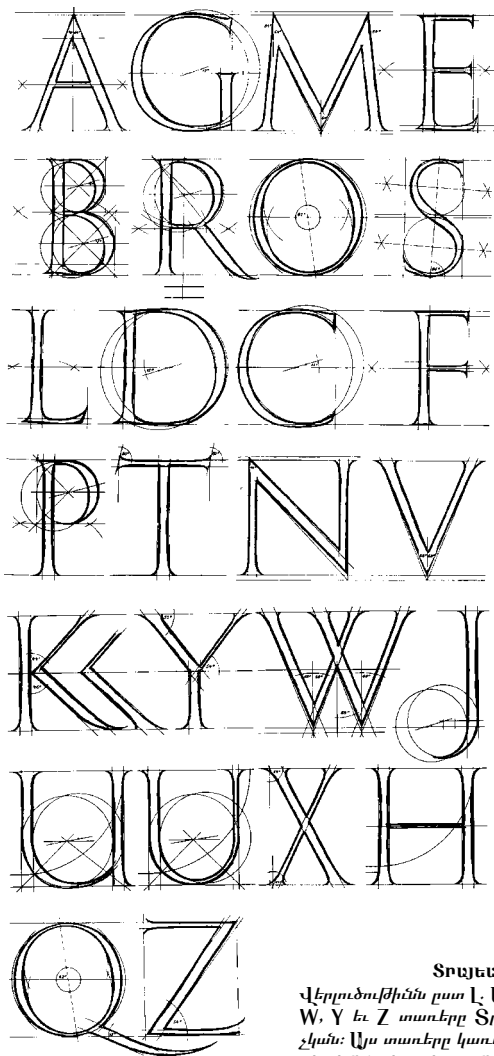
ԼԵՏԻՆԵԿԱ ՍԵՍՏԱՆ
 Գրուագ վերածննդի դարա-
 շրջանի իտալացի վարպետ
 Ջիովաննի Ֆրանչեսկո Կրե-
 շի «Կատարեալ տառատե-
 սակ» («Il perfetto Scrittore») գր-
 քից: Հում, 1570 թ., փորագ-
 րութիւն փայտի վրայ:

Սա տառատեսակը կատարելութեան Հասաւ մօտաւորապէս
 Բ դարում: Այդպիսին է, օրինակ, Տրայեանոսի սեան արձանագ-
 րութեան տառատեսակը (147թ.): Այստեղ բոլոր տառերը կառու-
 ցուած են եւ ո՛չ լծէ գրուած: Նրանց Համաչափութիւնները մտա-
 ծուած են, անվիճելի ու կատարեալ:

Հատինական ձեռագիր տառատեսակների Հիմքում սկզբում
 նոյն մեծատառն էր: Չեռագրում, սակայն, այն չէր կարող լինել
 նոյնքան կանոնաւոր, որքան՝ արձանագրութիւններում: Գործա-
 ծուող գործիքների ազդեցութեան տակ տառաձեւերը փոխուեցին:
 Այդպիսին է **ռուստիկան** (capitalis rustica, այսինքն՝ Հասարակ գիւ-
 ղացիական արձանագիր): Նրան բնորոշ են չափազանց նեղ (ինս-
 յողական) Համամասնութիւններ, բարակ կանգնակներ եւ թաւ, Հո-
 ռիզոնական գծեր: Սա ձեռագիր մեծատառի լաւագոյն տարբերա-
 կը չէ՝ բաւական խայտաբղետ է եւ անլուրջ:

TERPATEREXTRVCTOSDISIECITEV
 SAEPTILMAPOSTIDECIMAMEELLXI

Ե ԴՆՐԻ ՌՈՒՍԻԿԱ

ՏՐԱՅԵՆՈՒԻ ԱՆԵՆ ՏՈՒՆԵՐԸ

Վերլուծութիւնն ըստ Լ. Ս. Իււէտսի: Ի, յ, Կ, Ս, Վ, Կ և Շ տառերը Տրայեանոսի սեան վրայ չկան: Այս տառերը կառուցուած են այլ նիւթերի շիւնն վրայ և Համաձայնեցուած են Տրայեանոսի սեան տառերի Հետ:

ΛΗΘΙΣ ΠΛΗΘΑΡΙΑΜ ΣΥ ΞΕΚΑΡΙΑΤΕΜ: ΣΥΣΚΡ ΙΑΜ ΣΙΓΕΣΤΙΣ ΜΥΝ

Դ ՈՒՐԻ ՈՒԵՑԻՅԱԼ

Մրան յաջորդեց **կիսատնցիալը**, որը նոր քայլ էղաւ արագա-
 գրի (շեղի) դիւրագրութեան եւ ոնցիալի դիւրնթեոնելիութեան
 Համատեղման ուղղութեամբ: Այս տառատեսակի ամենակարեւոր
 առանձնայատկութիւնն այն էր, որ տառերից մի քանիսի կանգ-
 նակներն աւելի երկար էին եւ դուրս էին գալիս Հիմնական տողի
 գծից վեր կամ վար:

սւոմիւմեգ· դիւսսմեֆ միւնենեան
 աքլաքնսօ· քոքտեհոքնեաֆ
 քլաքամսւսմեստօ միքլիքէգլ

Ձ ՈՒՐԻ ԿԻՍԵՈՒԵՑԻՅԱԼ

Նշուած առանձնայատկութիւնների առաջնապէս նշանաւո-
 րեց մեծատառ ձեռագրերից **փոքրատառ** (լատ. *minusculus*) շատ
 փոքր) գրին անցնելը: Փոքրատառ գիրը զարգացման գագաթնա-
 կէտին Հասաւ արդէն Հռոմէական կայսրութեան փլուզումից յե-
 տոյ՝ Ը դարում, Կարոլինգների տիրապետութեան օրոք, երբ Արեւ-
 մտեան Եւրոպայի մի շարք երկրներ միաւորուած էին մէկ պե-
 տութեան մէջ: Այս ժամանակաշրջանին յատուկ էր մշակոյթի որո-
 շակի վերելքը, որի շնորհիւ էլ այն, երբեմն, անուանում են **Կարո-
 լինգեան վերածնունդ**: Իսկ տառատեսակն էլ ստացաւ **կարոլին-
 գեան փոքրատառ** անվանումը:

abcdefghijklmnopqrstu
 x
 sedet ad dexteram aie statif

Թ ՈՒՐԻ ԿԵՐՈՒԻՆՔԵՆ ՓՈՔՐԵՏԱՆ

Կարողինգեան փոքրատառի վաղ ձևերը խայտաբղէտ են եւ ո՛չ այնքան կարգաւորուած: Չարգացած ձևերն առանձնանում են յտակուլժեամբ, խստուլժեամբ, սլացիկուլժեամբ ու, միաժամանակ, այս տառատեսակը դիւրագիր է: Եւ բնական է, որ այն դարձաւ իր ժամանակի Հիմնական գրքային տառատեսակը:

modo labia circa dētes meos, Misereamini

ՏԵԿՍՏՈՐԸ

Տպագրական տեքստ Մայնցից, 1457 թուական:

castra regis. Janus vero filius vrosa: palatinus co

ԿՈՐ ԳՈՅԵՎԵՆ ՏԵՄԵՏԵՆԿ՝ ՈՏՏՈՒՐՍ

Տպագրական տեքստ Բրիննից, 1488 թուական:

wasser sein wouung hat / der fuchs ließ vō der tauben vñ

ՀԵՔԵՆՆ ՏԵՄԵՏԵՆԿ

Առաջին զուտ շաբեան տպագրական տառատեսակը՝ Նկարիչ՝ Լինհարդ Խոլլէ, Ուլմ, 1483 թուական:

Es werden etwan vnter die Fraktur Buchstaben / einer an

ՓՐԵԿՏՈՐԸ

Տպագրական տառատեսակ Աուարուրգից, 1708 թուական:

lince · comment maxellius prift cacate de fraxuse

ԲԵՍՏԵՐՊԵՆՆ ԳԻՐ

Ֆրանսիա, ԺԵ դար:

Frauen Mutter, und Vorfahrerin der ~

ԿՆԵՅԼԷ,

Գրուած է լայնածայր գրչով: Վիեն, 1782 թուական:

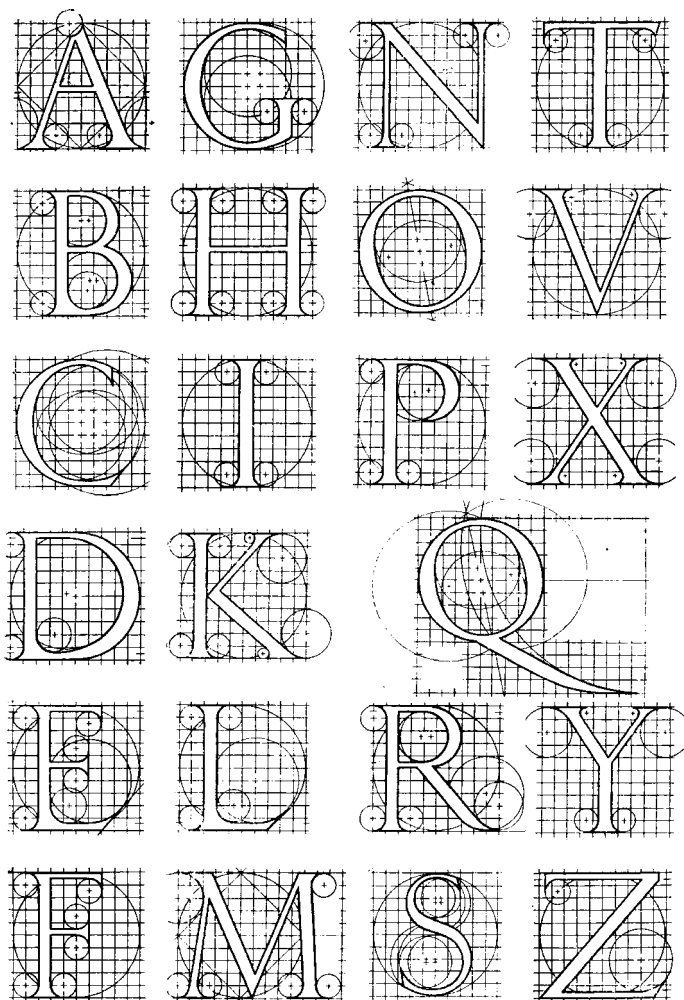
Ուշ կարողինգեան փոքրատառի մէջ (ԺՎ-ԺԲ դ.դ.) նկատուում են փոփոխուլժիւններ, ուղղաձիգ գծերն ուժեղանում են, խտանում, կլորացումները՝ կտորատուում: Սա արդէն նշանաւորում է անցում՝ դէպի նոր տառատեսակ, որը յայտնի է որպէս **գոթական** եւ որը լայն տարածում գտաւ Արեւմտեան Եւրոպայի բոլոր երկրներում: Այս տառատեսակը Հզօր է եւ զարդային: Այն իր ողջ կերպարով Համապատասխանում է գոթական արուեստի ոգուն: Կան

գոթական գրի մի քանի տարատեսակ, որոնցից ամենայայտնիները բերուած են այստեղ:

Սակայն իր ողջ գեղեցկութեամբ Հանդերձ, սա փակուղային ճիւղ եղաւ լատինական տառատեսակների զարգացման ընթացքում: Արդէն Վերածննդի ընթացքում այն սկսեց կորցնել իր ազդեցութիւնը, եւ արդէն շուտով ամբողջ Եւրոպայում իշխող այդ տառատեսակը պաշտօնապէս միայն Գերմանիայում: Ամենաերկարակէտը եղաւ Ֆրակտուրան. այն արձեստականօրէն խրախուսւում-պաշտում էր մինչեւ մեր դարը, բայց երկրորդ աշխարհամարտից յետոյ արդէն, գրեթէ, վերջնականապէս դուրս եկաւ գործածութիւնից:

Վերածննդի ժամանակաշրջանում Հին աշխարհի մշակոյթի Հանդէպ Հետաքրքրութիւնը շատ աճեց: Հին ձեռագրերն արտագրելիս, գրիչները ձգտում էին պատճէնել նաեւ տառատեսակը, կապելով այն Հին աշխարհի Հետ, եւ, նոյնիսկ, անուանում էին՝ **Հնաշխարհիկ** (ռուս. антиква, լատ. antiquus՝ ըն բառից): Չարմանալի թիւրիմացութիւն էր կատարւում: պատճէնող ձեռագրերը, որպէս կանոն, աւելի ուշ ծագում ունէին, նրանք արտագրուել էին ոչ թէ Հին աշխարհում, այլ Կարոլինգների օրոք: Եւ այս նոր տառատեսակը ճիշտ կլինէր անուանել, ասենք, **նորկարոլինգեան** (ԺԵ դ.): Յոճան Գոտենբերգի առաջին գրքերը (ԺԵ դ. կես) պաշտօնապէս ձեռագրերից ընդօրինակուած գոթական տառատեսակի ձեւերը: Յետոյ տպագրութեան մեջ մտաւ Հնաշխարհիկը: Նախ դա եղաւ Իտալիայում, այնուհետեւ Հնաշխարհիկը տարածուեց ամբողջ Եւրոպայում:

Աճեց Հետաքրքրութիւնը տառատեսակների տեսական ինդիւրների նկատմամբ: Հռոմէական մեծատառը Վերածննդի գործիչների Համար Հին աշխարհի սքանչելի արտայայտութիւններից մէկն էր, իսկ իրենց խոհապաշտ ոգին դրողում էր փնտրելու այդ գեղեցկութեան աղբիւրները տառերի Համամասնութիւնների, կառուցման յստակութեան մէջ: Իրար ետեւից ստեղծուեցին տառատեսակների կառուցմանը վերաբերող աշխատութիւններ:

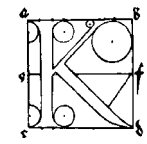
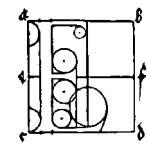
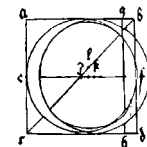
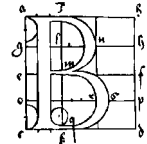
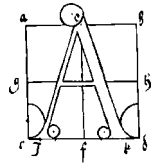

ԺՈՒՐՈՒՆ ՏՈՐԻ ՏՈՒՏԵՆԱԿԻ ԿՈՊՈՒՅԱՆ
 ՀՈՐԻՆՈՒՆԾՔՆԵՐԻ ՀԱՆՆԿՈՒԹՅՈՒՆ

Լուկա Պաշտին (1509/թ.) առաջարկեց տառերի կառուցումը քառակուսու (որի կողմերը բաժանուած են ինը մասի), նրա անկիւնագծերի եւ ներգծուած շրջանագծի Հիւքի վրայ: Բոլոր աղեղները կառուցուած են կարկինով: Այս տառատեսակը գեղեցիկ է, բայց նաեւ մի փոքր միապաղաղ է:

Ալբրեխտ Դիւրերը օգտագործեց արդէն տասը մասի բաժանուած քառակուսի, բայց նրա կառուցման Համակարգն աւելի ազատ եւ պարզ է: Նա Հրաժարուեց շրջանից եւ անկիւնագծից, խորհուրդ էր տալիս որոշ մանրամասներ ձեռքով նկարել: Որոշ տառեր պատկերուած էին մի քանի տարբերակով: Պաշտինի տառատեսակի Համեմատութեամբ Դիւրերի տառատեսակն աւելի աշխոյժ է եւ Հակադրական (այսինքն՝ գծերի Հաստութիւնների տարբերութիւնն աւելի մեծ է): Ժոֆրուա Տորին իր «Ծաղկած մարգագետին» (1529/թ.) աշխատութեան մէջ էջնում էր Դիւրերի սկզբունքներից: Նա նոյնպէս տառը կառուցում էր կողերը տաս մասի բաժանած քառակուսու մէջ: Սակայն նրա տառատեսակը քիչ է Հակադրական, գծափակոցները նրանում աւելի խոշոր են, շեշտուած: Եւ ընդՀանուր առմամբ այս տառատեսակը բաւական միապաղաղ է, քանի որ յենուած է բացառապէս երկրաչափական կառուցման վրայ:

Տեսաբաններին զուգաճեռ, տպագրութեան վարպետները նոյնպէս պատրաստում էին նոր տառատեսակներ՝ ձեւաւորուող նոր պատկերացումներին Համապատասխան: Իրանցից է Վենետիկցի Նիկողաոս Իենսոնի տառատեսակը.

Ալբրեխտ Դիւրերի գծագրած որոշ տառեր՝ իր «Կարգինով եւ եռանկիւնով շափման Հրահանգ...» («Underweysung der Messung mit Zirkel und Richtscheit...») գրքից:

pietate successit: foelice hac haereditate a parētibus ac
coniunctus quum geminos genuisset castitatis amo
dicitur abstinuisse. Ab isto natus ē Iacob qui ppter

ՆԻՎՈՂՈՍԻ ԻԵՆԱՍԻ ՏՐԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԱՏԵԱԿԵ

Հնասոճ Հնաշխարհիկ, Վենետիկ, 1470 թուական:

Նրա մեջ առաջին անգամ՝ ներդաշնակօրէն Համատեղութեան
Հին Հռոմէական արձանագրութիւնների մեծատառերը եւ նորկա-
րողինգեան ձեռագրերի փոքրատառերը (դա, մասնաւորապէս, ար-
տայայտուլէց նրանուլ, որ փոքրատառերը նոյնպէս ստացան գծա-
փակոցներ):

Յայտնի վենետիկցի տպագրիչ Ալբ Մանուցիյը (1447/
49–1515) տպագրեց շէղ տառատեսակով առաջին գիրքը (1501):
Այդ տառատեսակը նրա պատուէրով նոյն Հիմքի վրայ մշակել էր
Ֆրանչեսկո դա Բլոնեան (Գրիֆֆո): Նախկինում շէղ տառա-
տեսակի կիրառութիւնը էապէս տարբերում էր այժմեանից. այ-
սօր այն օգտագործում էն ընդգծումների Համար, իսկ առաջնե-
րում շէղ տառատեսակով գրքեր էին շարւում*:

Կլոդ Գարամնը, 1530-ական թթ. ստեղծելով իր տառատե-
սակը, մեծապէս օգտագործեց տառատեսակներին նուիրուած աշ-
խատութիւնների մէջ ձեւակերպուած սկզբունքները: Գարամնի
տառատեսակը Հիմմ գարձաւ իրեն ժամանակակից եւ Հետագայի՝
ընդհուպ մինչեւ մեր օրերը, բազմաթիւ տառատեսակների Համար:
Գարամնի տառատեսակի առանձնայատկութիւններն են. ցածր
Հակադրականութիւնը, Հիմնական գծից գծափակոցի անցման կլո-
րաւունութիւնը, կլորաւուն ձեւերի առանցքների թեքութիւնը:

* Հայկական տպագրութեան մէջ այս ավանդոյթը պահպանուում է մինչ այսօր
(այգպիսին է նաեւ այս գրի տառատեսակը): Միայն վերջին տարիներին Հայկական
շէղ տառատեսակը տպագրութեան մէջ սկսել են նեղել ուղիղ տառատեսակները,
որոնց Հիմքում կրկին նոյն լատինական Հնաշխարհիկ տառատեսակն է: Սակայն
սրա պատճառը ոչ այնքան շէղ տառատեսակների թերութիւններն են, որքան այն
տարերային վիճակը, որում Հայտնուլէ է Հայ տառատեղծութիւնը Համակարգչային
եղանակների տպագրութեան ասպարէզ մուտք գործելուց Հետո, երբ
տառատեղծները նպատակ էին դնում Հենուելով լատինական տառերի մշակված
սկզբունքների վրա արագօրէն լրացնել Հայկական Համակարգչային
տառատեսակների շուկայի բացը:

*silentio vindicaremus . Quod facio , illúdq̄ int̄re
nostri temporis integram historiam , maximarum ꝑ
giliarum opus , contexo , in tuo claríssimo nomine a*

ԿԼՈՒ ԳԵՐԵՄՈՒՆԻ ՀԱՆՈՃ ՀԱՆՇՈՒՆԵՐԸՆԻ ԸՆԵՐ

Հնաշխարհիկի ոճին Հարազատօրէն ներդաշնակուած առաջին շէղ տառատեսակը:
Ֆրանսա, 1560:

Մօտ երկու դար Հնաշխարհիկը լուրջ փոփոխութիւն գրեթէ չէր կրում: Սակայն սկսած Ուիլեամ Կեզլընի տառատեսակից (1722թ.) նկատուեցին նորամուծութիւններ. Կեզլընի տառատեսակն աւելի Հակադրական է, խիտ, կլորաւուն ձեւերի առանցքները կրկին ուղղաձիգ են դառնում:

Նոյնը կարելի է ասել նաեւ ԺԸ դարի կէսի աւելի ուշ՝ Ջոն Բասկերվիլի եւ Ֆուրնիէ Կրտսերի տառատեսակների մասին: Այս տառատեսակները նշանաւորում են անցումը ուշ Հնաշխարհիկի: Տառերը դառնում են աւելի բարձր, նեղ, նկարուածքը՝ աւելի երկրաչափական, կանոնաւոր եւ չոր. ուղղաձիգ գծերն առաջատար դեր են ձեռք բերում՝ նմանուելով սինաշարերին՝ շէնքերում. աւճում է Հիմնական եւ կապակցող գծերի Հակադրականութիւնը (մինչեւ 1:5). բարակ եւ երկար գծափակոցներն այժմ գծերին են անցնում կտրուկ, ուղիղ անկեան տակ եւ ոչ թէ կլորացած՝ ինչպէս առաջ էր: Հնաշխարհիկի այդպիսի ձեւերի ամենացայտուն օրինակներ են ԺԸ-ԺԹ -ի սկզբի Ֆիրմէն Դիդոյի (1764-1836)՝ **Ֆրանսիա** եւ Ջամբատտիստա Բոդոնիի (1740-1813)՝ **Իտալիա**, տառատեսակները:

Nove fiate già appresso lo mio nascimento e nato lo cielo de la luce quasi a uno me punto, quanto a la sua propria girazione, quan

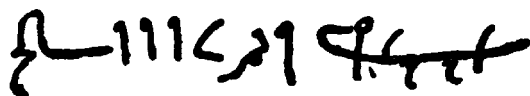
ՆՈՐ ՀԱՆՇՈՒՆԵՐԸ

Ջամբատտիստա Բոդոնի, Իտալիա

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԳԻՐԸ

Ռուսական այժմեան այբուբենն, ինչպես եւ լատինականը, ծագում է Հին յունականից, սակայն որոշ տառերը նրանում ստացել են իւրատեսակ նկարուածք:

Ինչպես Հայոց գրերի դեպքում՝ գոյութիւն ունի նախաքրիստոնէական (նախակիրիլեան) գրերի խնդիրը: Դրանց գոյութեան օգտին են խօսում պատմիչների որոշ արտայայտութիւնները, որոնք բաւական անորոշ լինելով Հանդերձ, որոշ վստահութեան արժանի են: Կան նաեւ մի քանի չվերձանուած արձանագրութիւններ.

Բայց, չնայած եղած վկայութիւններն աւելի անորոշ են քան Հայոց գրերի վերաբերող Համապատասխան վկայութիւնները, այսօր ռուսական նախաքրիստոնէական գրի գոյութիւնը, այսպէս կոչուած ԳՏԵՐԻ ԵՒ ՔԵՐՏԵՐԻ ձեւով (÷âððû è ðâçû), Համարում է ապացուցուած:

Այս առումով Հետաքրքիր է բերուած արձանագրութիւնների որոշ տարրերի նմանութիւնը Հայկական նախաքրիստոնէական արձանագրութիւնների տարրերին (տե՛ս Հայոց գրերին նուիրուած գլխում): Խորհրդանշական է նաեւ Հայերէն **ԳՐՈՂ** (սա դպրութեան Տիր ասուածոյ մականունն է, որը քրիստոնէութեան օրով ստացաւ ՉՏՐԵ, ԱՏՏԱՅ իմաստը) բառի եւ ռուսական **ЧЕРТ** բառի ծագումը միեւնոյն՝ ԳՐԻ իմաստն ունեցող արմատից:

Հնում ստեղծուել է սլաւոնական երկու գրային Համակարգ՝ **ԳՐԱԳՈՂԱԳԻՐ** եւ **ԿԻՐԻՔԱԳԻՐ**: Վերջինի անունը գոյացել է յոյն լուսաւորիչ Կոնստանտինի (Կիրիլ Կիրեղ, ռուս.՝ Ǫ̀èðèǷ̀è) անունից:

ԵՅԾՓԶԶՅՅԺԺ
ԽԶԼԶԳԼԵՆԺ.
ԶՓՏՐԶԵԼԻԱ

ԵՅՅԻԱՆՅԻՅԻ
ԿԱԿՈՅԵՆՈՆԶ.
ՊՄԵԵԵՅԻՅԻ

ԳԼԵՈՒԵՐԻ ԿՐՈՒԵՐԻ

Թ դարի կրոնական (բուդդարական) Դրուագ «Օստրամիրեան գլագոլագրի օրինակ: աւետարանից»
«Ալիեւեան թերթիկներից» մի դրուագ:

Միենոյն ժամանակ դեռեւս պարզ չէ, թէ երկու այբուբեններից որի՝ Հեղինակն է նա: Չի բացառուում, որ Արիւիլի անունը կրող այբուբենը իրականում ռուսերէնի Համար կիրառուած յունական այբուբենի աստիճանական զարգացման արդիւնքն է (ինչը Հաստատուում է տառաձեւերի նմանութեամբ) եւ գործածուել է Արիւիլից շատ առաջ, իսկ Արիւիլը գլագոլագրի Հեղինակն է, որը նա ստեղծել է նախորդ գրի Հիման վրայ (սա նոյնպէս Հաստատուում է գլագոլագրի՝ կիրիլագրի տառաձեւերի ածանցեալը լինելով): Ասպէս թէ այնպէս, աւելի կենսունակ եղաւ կիրիլագիրը, եւ այդ այբուբենի տառերի նկարուածքը Հետագայում՝ կանխորոշեց ռուսական այբուբենի տառանիշերի բնոյթը:

Հին ռուսական ձեռագիր տառատեսակի պատմութեան ընթացքում եղել են միմեանց յաջորդած մի քանի ձեւ: Այդ ձեւերը միմեանց փոխարինում էին սաՀուն կերպով, վերածելով մէկը միւսի եւ երկար ժամանակ գոյատեւելով կողմ՝ կողքի ու ծառայելով տարբեր նպատակների:

Ռուսական Հնագոյն տառատեսակն է **ուստալը**: Ուստալով են գրուած մեզ Հասած ռուսական գրաւոր ամենավաղ յուշարձանները, այդ թւում՝ Օստրամիրեան աւետարանը (1056–1057): Սա դանդաղ մանրակրկիտ եւ Հանդիսավոր գիր է: Տառերը ծանր են, գետնահասակ: Սա դանդաղ, Հանդարտ գրի ոճ է, որը բնական էր այն ժամանակներում, երբ գրքերի կարիքը դեռեւս մեծ չէր, եւ դրանք արտագրում էին վանքերում: Ուստալը ռուսական վաղ միջնադարի տառատեսակն է: ԺՂ դարում ծագում է **կիսաուստալը**: Այս ժամանակներում աճում է գրքերի պահանջը: Դրանք արդէն արտա-

գրում են մասնագետ գրիչները, որոնք ձգտում են ինայել էւ ժամանակը, էւ լծանկ նիւթը՝ մագաղաթը: Տառատեսակը ձեռք է բերում արագութիւն եւ անփութութիւն, տառերը մանրանում են, կանոնաւորութիւր խախտում է, գիրը դառնում է մի փոքր թեք:

Գրի Հետագայ զարգացումը (ԺՂ-ԺԵ դ.դ.) բերում է արագագրի առաջացմանը: Սկզբում այն յայտնւում է փաստաթղթերում, ապա՝ գրքերում:

Ռուսական գրքում՝ առավելապէս ԺԵ դարից սկսած՝ առանձին տեղ է գրաւում յատուկ տեսակի զարգային գիրը՝ Հիւսք:

ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԻՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՍՔ

Հիւսքի մէջ իւրաքանչիւր տառ դառնում է զարդի տարր: Դրա Համար տառերը որոշ տեղերում կրճատւում են, ձուլւում միմեանց, տեղադրւում մէկը միւսի վերեւում: միւս տեղերում գոյացած դատարկութիւնները լրացւում են զարդով: ԺՉ դարից սկսւում է ռուսական տպագրութեան պատմութիւնը: Առաջին ռուս տպագրիչ Իվան Ֆեոդորովի գրքերում վերարտադրւում էր այն ժամանակի ամենատարածուած ռուսական տառատեսակը՝ կիսառատաւը: ԺԷ դարում Պետրոս Մեծի արեւմտամետ քաղաքականութիւնը իր ազդեցութիւնն ունեցաւ նաեւ տառաստեղծութեան ասպարէզում: Թագաւորի անմիջական մասնակցութեամբ ստեղծուեց նոր տառատեսակ, որի ձեւաստեղծման Հիւսքում լատինական Հաաշխարհիկն էր: Այն կոչուեց **քաղաքացիական**: Եւ արդէն ԺԸ դարից սկսած ռուսական տառատեսակը զարգանում է լատինական տառատեսակների Հետ ընդհանուր Հունի մէջ, անցնելով զարգացման ընդհանուր փուլեր:

ԺԸ դարից սկսած տառատեղծութեան մեջ Հասոնանում էին էական փոփոխութիւններ: Մինչ այդ տառատեսակների նպատակային տարբերակաւորութիւն չկար. է՛ւ գիրքը, է՛ւ թերթը, է՛ւ յայտարարութիւնը շարունակ էին միեւնոյն կամ աննշան տարբերուող տառատեսակներով: Այժմ ստեղծուում են տառատեսակներ՝ տարբեր նպատակների Համար: ԺԹ դարում, թերթերի եւ գովազդների պահանջներից ելնելով ստեղծուեց **անդլիսական թաս գրտուակը**: Հիմնական եւ երկրորդական գծերի միջեւ ունեցած չափազանցուած Հակադրութեան շնորհիւ, որպէս թերթերի վերնագրային տառատեսակ այն Հոյակապ էր:

Դրանից յետոյ պարզապէս տառատեսակների տարափ է սկսուում: Մտքի շարժիչ ուժը դառնում է մրցակցութեանը դիմանալը, եւ դրա ազդեցութեան տակ Հեղինակները ձգտում են իրարից առաւելագոյն չափո՞ծ տարբերուելուն: Այդպէս ստեղծուում է **եգիպտական** տառատեսակը, որում գծափակոցների եւ Հիմնական գծերի չափերը գրեթէ Հաւասարուում են: Վերջապէս յայտնուում է անգծափակ տառատեսակների մի ամբողջ ընտանիք, որի անդամների Հիմնական եւ երկրորդական գծերի Հակադրութիւնը կամ փոքր է կամ առՀասարակ չկայ: Ստեղծուում է նաեւ անգծափակ, այսպէս կոչուած՝ **երիզային հաշխարհիկը**: Մշակուում են նաեւ զուտ զարդային տառատեսակներ:

Ի դարում, յատկապէս 20-ական թուականներից սկսած, անգծափակ տառատեսակը յայտնուում է Հեղինակների ուշադրութեան կենտրոնում: Իրենց անգծափակ տառատեսակներն են ստեղծում Պ. Ռեները՝ **Տուտուրա**, Յա. Էրբարը՝ **Էրբար**: Անգծափակ տառատեսակներով շարունակ էին ամէն ինչ՝ թերթեր, գրքեր, Հանդէսներ: Նրանք դառնում են նոյնքան տարածուած, որքան Հաշխարհիկը՝ մինչեւ ԺԹ դարը:

Ռուսաստանում անգծափակ տառատեսակների ջատագոյններ եւ Հեղինակներ էին Լ. Լիսիցկին եւ Ա. Ռոդչենկոն, Գերմանիայում՝ գրքարուեստի խոշոր ներկայացուցիչ Յան Չիհոլդը:

Սակայն անգծափակ տառատեսակների նկատմամբ Հետաքրքրությունը նոյնպես մարեց: Այսօր, յատկապես Համակարգչային տառատեսակների յայտնվելուց յետոյ, երբ գոյություն ունեցող տառատեսակների թիւը Հաշուում է Հարիւրներով եւ Հազարներով, արդէն որեւէ կարգի տառատեսակի առաւել տարածուածութեան մասին խօսելը դժուար է:

ՌՈՒԱՆԿԱՆ ԵՒ ԼԱՏԻՆԿԱՆ ՏԱՌԵՐԻ ԱՄԱՆՁՆԱՅՆՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ռուսական եւ լատինական տառեր գրելիս նոյնպես պէտք է մեծ ուշադրութիւն դարձնել տառերի այս կամ այն ուրուագծային խմբին պատկանելուն: Ահա այդ խմբերը.

Н, П, Ц, И, Ш, Щ; N, I, J, U (ուղղաձիգ գծերի վրայ կառուցուած)

О, Ю, С, Э; D, G, Q (կլոր)

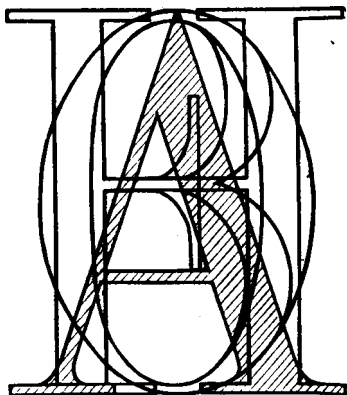
T, Г, Е; F, L (Համանման Հորիզոնական տարրեր ունեցող)

В, Б, Ы, ЫІ, З, Р, Я, Ф, Ь, Ч; R, S (կիսակլոր)

A, M, Y, X, Д, Ј; V, W, Y, Z (անկիւնագծերի վրայ կառուցուած)

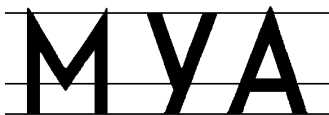
K, Ж, Я; R (Համանման ներքին թեք տարրեր ունեցող)

Միեւնոյն խմբի տառերի, որոշ, Հիմնական տարրերը բազմագրեր կազմելիս պէտք է Համըկնեն: Սակայն, ինչպէս եւ Հայկական տառերի դէպքում, այս խմբերը պէտք չէ բացարձակացնել. ըստ մի յատկանիշի որոշ տառեր կարող են վերաբերուել մի խմբի, իսկ ըստ մէկ այլ յատկանիշի՝ այլ խմբի: Այսպէս, **P** տառն ըստ կանոնի պէտք է մասամբ Համընկնի **B**-ի Հետ, սակայն որոշ նկարիչներ, Հեռանալով այդ կանոնից, տառի վերին մասն աւելի խոշոր են պատկերում: Որոշ տառատեսակներում **D** եւ **П** տառերը կառուցում են ոչ թէ **A**-ի սկզբունքով, այլ՝ այս գրքում կիրառուած տառատեսակի սկզբունքով: Իսկ որոշ տառեր էլ (**Ф, Ч**) այնքան ինքնատիպ են, որ որեւէ խմբի նրանց դասելը կարող է միայն պայմանական լինել:

ՀԱՆՈՒՄՐԵԿ ՏԵՄԵՏԵՐԿԻ
ԲԱԶՄԳՐԻ ՕՐԻՆԵԿ

Ռուսական եւ լատինական տառեր կառուցելիս անհրաժեշտ է պահպանել բոլոր այն կանոնները, որոնք մենք թուարկեցինք Հայկական տառերի մասին խօսելիս: Դրանցից կարեւորագոյններն են՝ Հորիզոնական տարրերի Համապատասխանեցումը, տեսողական խաբեանքը չէզոքացնելու նպատակով՝ կլորաւուն եւ սրածայր տառերի դուրս բերումը տողի սահմանից:

ՀԻՄՆԵԿԱՆ ԳԾԵՐԻ ՀԵՄԵՏԵՊԱՆ
ՕՐԻՆԵԿ

Կարելի է յիշել նաեւ կլորաւուն տառերի Հաստովների խնդիրը: Ինչպէս Հայկական տառաձեւերում, այստեղ նոյնպէս կոր գծերը տեսողականօրէն թլոււմ են աւելի բարակ, եւ տեսողական խաբեանքը չէզոքացնելու Համար դրանք պէտք է արուեն աւելի Հաստ.

Օ Փ Օ Փ

Տառեր, յատկապես՝ շղագրեր կառուցելիս, գծերը միացման տեղերում պետք է անել աւելի բարակ՝ լրացուցիչ Հաստացումներից եւ սեւացումներից խուսափելու համար:

Ա Ա В В М М

Սակայն կան օրինաչափութիւններ, որոնք բնորոշ են յատկապես ուղւական եւ լատինական տառերին: Վսպէս, կոր եւ կիսակոր տառերի Հաստովներն անհրաժեշտ է պատկերել միեւնոյն բնոյթի եւ ուղղութեան: Մինչդեռ, յաճախ, նկարիչը Օ տառը նկարելով թեք Հաստովով, մոռանում է թեքել 3, С, Յ, ինչպէս նաեւ В, Б եւ նմանաբնոյթ միւս տառերի Հաստովները:

Օ В Օ В Օ В

Պետք է ուշադրութիւն դարձնել նաեւ կոր եւ կիսակոր տառերի բացուածքների միանմանութեան վրայ:

С С С

3 3 3

ՌՈՒՆԵԿԱՆ ՏԵՄԵՋԵՐԻ ՓՈՒԿ-ՊՈՒՇՈՒԹԻՒՆԸ

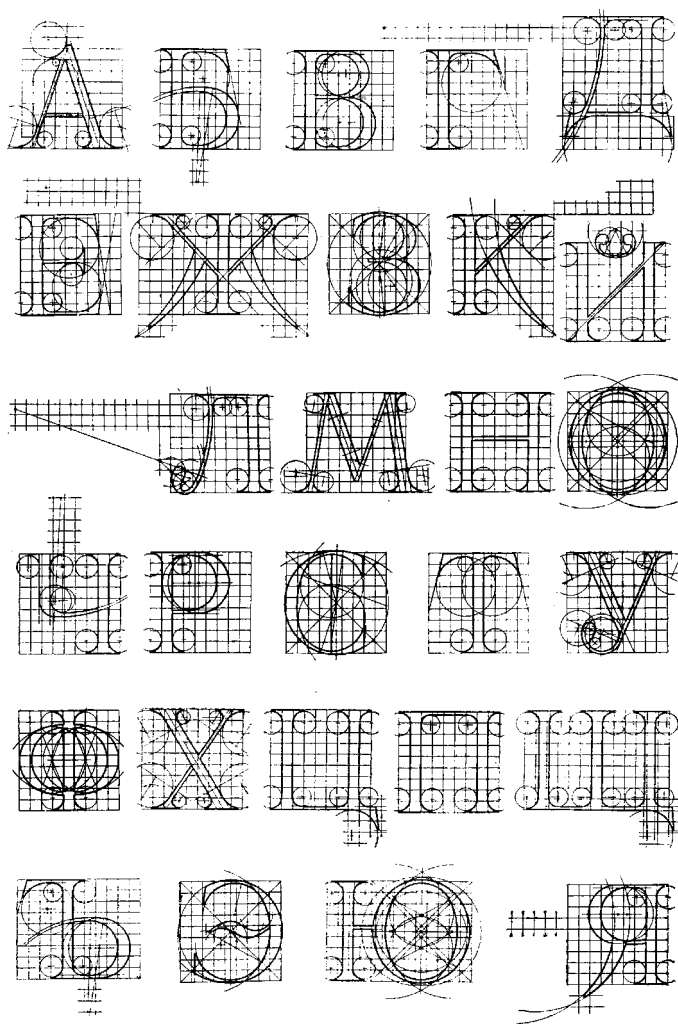
Պետք է յիշել նաև, որ լատինական եւ ռուսական տառերը ըստ ոճերի վիճելով շատ մօտիկ, այդուհանդերձ, ոճն են զգալի ներքին տարբերություններ: Օրինակ, **W** եւ **N** տառերը ամենեւին էլ Համաշխարհային ուղղաձիգ առանցքի նկատմամբ. դա յատկապես լաւ է երեւում գրչագիր ձեւերում:

ՏՈՒՆԵՐԻ ԵՆԲԵՆԿԱՆ ԿՎԵՐՈՒՅՈՒՄ ԲԵՆԿԱՆ ԿՎԵՐՈՒՅՈՒՄ

Այսպէս են անդրադառնում տպատառերի գրչագիր նախօրինակները: Տողի նկատմամբ գրչի թեք դիրքի հետեւանքով տառի դէպի առաջ թեքուած մասնիկի նկատմամբ գրչածայրը կազմում է փոքր անկիւն եւ գիծը բարակ է ստացւում, իսկ տառի դէպի յետ թեքված մասնիկի նկատմամբ գչածայրը գրեթէ ուղղահանգ դիրք է գրւում եւ գիծն ստացւում է լայն: Տառերի այս բնական նակարուածքի անտեսումը կարող է բերել նոյնիսկ նրան, որ լատինական **N**-ն ընկալուի ռուսական **W** եւ Հակառակը. սա ամենայանախ պատահող սխալներից է:

Վերջապէս, ազատ տառատեսակների մասին: Արանց պատկերումը ենթարկւում է նոյն օրինաչափություններին, որ շարադրել ենք Հայկական տառատեսակներին վերաբերող գլխում: Տարբերությունը միայն տառաձեւերի մէջ է: Ասկայն պէտք է նշել, որ ի տարբերութիւն Հայկական տառերի ռուսական եւ լատինական տառերը շատ աւելի Հաճախ են կատարւում ազատ ոճով: Եւ ազատ տառատեսակներն էլ աւելի բազմազան են ու ճոխ: Ուստի եւ այս գրերում ազատ տառատեսակների նշանակությունն աւելի մեծ է, քան Հայոց գրերում: Այս երեւոյթի պատճառը, թերեւս այն է, որ Հայոց տառերի մեծ մասը կազմուած են ուղղաձիգ մասնիկներից, որոնք շատ դժուար է էջի ամբողջ տարածքում խիստ զուգահեռ կատարել, եւ զուգահեռութիւնից չնչին իսկ շեղումը աչքի է զարնում: Մինչդեռ այս երկու գրերում ուղղահանգ մասնիկներով տառերը յաճախակի Հաջորդւում են կլորաւուն տառերով եւ այդպիսով քողարկւում են Հնարաւոր սխալները:

Լատինական գրերի այս առաւելութիւնը դրսեւորուել է տառարուեստի դեռեւս ձեռագրային փուլում: Ինչպէս տեսանք նախորդ շարագրանքից առկա են միջնադարեան թուով խիստ սաճմանափակ հայ գրչաձեւեր, եւ դրա դիմաց՝ բազում տաննեակ լատինական ձեռագրային տառատեսակներ:

ՀԱՅ ՏԱՌԱՐՈՒԹԵԱՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՅ

Տառատեսակների մասին խօսելու իմաստ է առաջանում Հիմնականում, երբ սկսում է տպագրութեան դարը: Մինչ այդ տառատեսակների ձեւերը զգալիորէն կաշկանդւում են գրելու գործիքների առանձնաՀատկութիւններով:

Տպագրութեան առաջին օրինակները (փայտագրութեան ձեւով) թուագրւում են Ը դ. (Կորէա, Չինաստան, Ճապոնիա): Գրաշարման առաջին փորձերը Բի Շէնն արել է Չինաստանում՝ 1041–1048 թթ.: ԺԵ դարում Կորէայում կիրառուել են մետաղական՝ բրոնզէ տառամարմիններ:

Սակայն, ցաւօք, այն ժամանակ, երբ Եւրոպայում ՅովՀան Գենսֆլէյշ Գուտենբերգը վերայայտնագործեց իրենից դեռեւս աւելի քան կէս դար առաջ չինացիների ստեղծած տպագրութիւնը, իսկ վերածննդի վարպետները մշակում էին տպագիր տառատեսակները, Հայ տառարուեստը զարգանում էր տարերայնօրէն. այլ կերպ չէր կարող լինել քանի որ Հայ տպագրութիւնը իրագոծում էին առանձին նուիրեալներ, չունենալով պետական Հովանաւորութիւն: Սրանք այն տարիներն էին, երբ Հայ պետականութիւնը շարժւում էր դէպի մայրամուտ: Մարել էին Կիլիկեան ինքնավարութեան վերջին լեռնային օջախները, չկային Սիւնեաց Օրբելեանների եւ Պռոշեանների իշխանութիւնները՝ Հայ մշակոյթի զարգացման այդ վերջին աղբիւրները: Իսկ Արցախի իշխանութիւնները՝ աշ-

խարՀից եւ քաղաքակրթութեան խճուղիներից կտրուած, շատ Հե-
ռու էին նման խնդիրներից: Արդիւնքն այն եղաւ, որ Հայկական
տպատառերը զարգացան ո՛չ այն հոնով, որը, թերեւ, կբերէր դի-
րընթեռնելի, ինչպողական տառաձեւերի ստեղծման: Հայկական
առաջին տպագիր տառատեսակներն ստեղծուեցին 1509-1511 թթ.
Վենետիկում, ԺԳ-ԺԵ դ.դ. ձեռագրերի բոլորգրերի Հիման վրայ:
Այդ տառերի առաջին նմուշները մեզ են Հասել Յակոբ Մեղապար-
տի Հրատարակած գրքերով: Չեռագիր բոլորգիրը դժուար է Հա-
մարել տպատառերի ստեղծման Համար յարմար նախաօրինակ: Բո-
լորգրի տառերը լայն են (յատկապէս ամենատարածուած ա տա-
ռը), ունեն տողի բարձրութիւնը խիստ մեծացնող ելուստներ, եւ
տառերից շատերի Հիմնական մասերը մէկը միւսից աննշան են
տարբերում (ա, պ, տ, ո, ս եւ այլն), ինչը կտրուկ նուազեցնում է
ընթեռնելիութիւնը: Աւելի ճիշտ կլինէր տպատառերի Համար Հիմն
ընդունել երկաթագրի ձեւերը: Հետագայում այդպէս վարվեցին
ուսանները, իրենց առաջին տպատառերը մօտեցնելով գլխատառե-
րի ձեւերին: Սակայն Հայ տպագրութիւնը շարժուեց այլ ուղ-
ղութեամբ, իսկ յետոյ, երբ տպագիր բոլորգիրը տարածուեց, այն
արդէն անհնար էր փոխելը. նրա օգտին էր աշխատում ավան-
դոյթի եւ սովորոյթի ուժը:

Սա յատկապէս ցավալի է, քանի որ վենետիկցի Հայագրի նա-
ւապետ Անտոն Հայն (Հայկազունն) էր այն մարդը, ով Չինաստա-
նից Եւրոպա բերեց շարժական տառերով գիրք տպագրելու չինա-
կան գաղտնիքը, որի շնորհիւ 1440-ական թուականներին Եւրո-
պայում սկզբնատրուեց տպագրութիւնը:

1565-ին Աբգար Թոթիսթեցին Վենետիկում պատրաստել է
տուել երկու չափի տառատեսակ, որոնց տարատեսակները գոր-
ծածութեան մէջ են մինչեւ այսօր: 1636-ին Նոր Զուղայում Խա-
չատուր Աեսարացու ջանքերով գործածութեան մէջ են դրուել եր-
կու չափի նոր տառատեսակներ: 1662-ին Մատթէոս Ծարեցու
պատուերով Ամստերդամի տպարանի Համար տառատեսակ է փո-
րագրել Էլզեւիրների տպագրատան տառափորագրիչ Վան Դեյկը:

Այդ տառատեսակները յայտնի են **Աստվածաշնչի գիր** անունով: 1770-ական թթ. սկզբին Մադրասում գործածութեան մէջ են գրուել նոր ուղղաՀայեաց տառատեսակներ, որոնցով շարուել է սպագրուել է «Նոր տետրակ որ կոչի յորդորակ» գիրքը (1772): 1847-ից ասպարեզ են եկել Յ. Միւլենտիսեանի փորագրած նոր ուղղաՀայեաց տառատեսակները: 1850–1890-ական թթ. Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան Հայրեր Ա. Հոֆերը եւ Ա. Այտընեանը շրջանառութեան մէջ են դրել մի շարք բնագրային ու վերնագրային տառատեսակներ: 1855–1856-ին այդ գործով զբաղուել են Գ. Ավագովսկին ու Ճ. Արամեանը, որոնց ստեղծած տառատեսակները յայտնի են **Արամեան** անունով (Նմուշը՝ Ճ. Արամեանին նուիրված յօդուածում): Այնուհետեւ շրջանառութեան մէջ են գրուել **Գրոտեսկ** ընտանիքին պատկանող տառատեսակները:

**ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺԻԼԽԾԿՅԶՂՃՄՅՆ
ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺԻԼԽԾԿ**

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺԻԼԽԾԿՅԶՂՃՄՅՆՇՈՉՊՁՌՍԱԿ
ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺԻԼԽԾԿՅԶՂՃՄՅՆՇ
ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺԻԼԽԾ

ԳՐՈՏԵՍԿ ՏԵՄԵՏԵՍԵԿԻ ՆՈՒՇ

1939-ին Ֆ. Շ. Տագիրովի գլխավորած նկարիչների խումբը (Մոսկուա) գործածութեան մէջ է դրել **Հայկական սովետական տառատեսակը**: Սա մինչեւ վերջերս Հայաստանում ամենատարածուած տառատեսակն էր:

Ա ա Բ բ Գ գ Դ դ Ե ե Ջ զ Է է Ը ը
Թ թ Ժ ժ Ի ի Լ լ Խ խ Ս ծ Կ կ Հ հ
Ձ ձ Ղ ղ Ճ ճ Մ մ Յ ջ Ն ն Շ շ Ո ո
Չ չ Պ պ Ջ Ջ Ռ ռ Ս ս Վ վ Տ տ Ր ր
Ց ց Ի լ Փ փ Ք ք և Օ օ Ֆ ֆ

ՀԱՅԿԵՎԵՆ ՍՈՒԵՏԵՎԵՆ ՏԵՈՒՏԵՍԱԿԵ

1960-ից գործածութեան մէջ են մտել մի շարք տառատեսակներ, որոնցից ամենայայտնին եւ տարածվածը, թերեւս, Խաչիկ Սամուէլեանի **Նորքն** է:

1990-ից Հրատարակչութիւն եւ տպագրութիւն մուտք գործեցին Համակարգչային միջոցները, որոնք արագօրէն տառատեսակներ ստեղծելու Հնարաւորութիւն են տալիս: Սրանցից ամենատարածուածները Պաւել Դալլաքեանի տառատեսակներն են:

Հայ Կառնապրուտայի էքզիպիւրատ/ըրնէտը*

*Նախորդ շարագրանքից պարզ է,
որ Հայ տառարուեստի երախտաւորների ցուցակում, անկասկած, պէտք է
տեղ գտնէին նաեւ մեր այն Հայրերը, ովքեր առաջին անգամ
Հայոց լեզուի Համար գաղափարագրական գիր մշակելու փորձ արեցին. նաեւ՝
նրանք, ովքեր առաջին անգամ՝ Հայոց լեզուի Համար կիրառեցին սեմական
գրերը, ու, թերեւս յոյներից անկախ, կատարելագործեցին դրանք, աւելացնելով
ձայնաւորներ, այսինքն՝ դառնալով լիարժէք այբուբենի գիտի Հեղինակներ:

Սակայն նրանց անունները մեզ չեն Հասել:
Բայց մենք կարող ենք սկսել, ուստի եւ սկսում ենք այս բաժինն այն Աստուծոյ
անուամբ, որի կերպարը, գուցէ, ներշնչել է
նրանց այդ սիրանքին, եւ ում՝ որ, գուցէ, ձօնել են նրանք
իրենց գիտն ու ջանքերը:

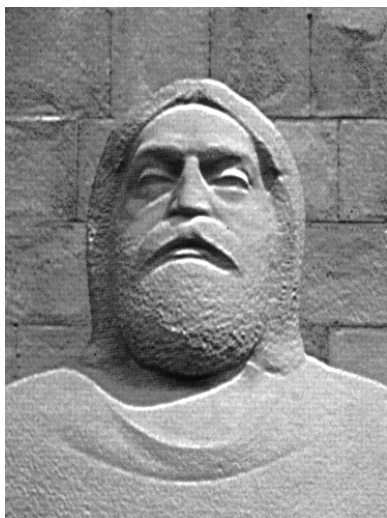

Տիր

Նա դպրութեան, պերճախօսութեան, գիտութիւնների ու արուեստների Հայոց աստուածն է: Համարուել է Արամազդի ատենադպիրն ու սուրհանդակը, մարդկանց ճակատագրի գուշակն ու երազների մեկնիչը, նրանց շար ու բարի գործերի գրանցողը, ննջեցեալների Հոգիներն անդրշիրիմեան աշխարհ ուղեկցողը: Նրան նուիրուած տօնաՀանդէսը կոչուել է Տիրական, գլխաւոր տաճարը՝ Երազամոյն: 30 թուականին այդ տաճարն աւերուեց քրիստոնէայ մոլեռանդների ձեռքով՝ Գրիգոր Պարթեւի ղեկավարութեամբ:

Հայոց տոմարի չորրորդ ամիսը նրա անունով կոչում է Տրէ կամ Տրի, ծիածանը՝ Տիրական կամ Տրական գօտի: Նրա անունով են կոչուել Տիրինկատար լեռը, Տիրակատար քաղաքը, Տրէ եւ Տիրառիճ գիւղերը, ինչպէս նաեւ մի շարք անձանտոններ՝ Տիրան, Տիրատուր, Տիրայր, Տիրիբազ, Տիրոց, ու նաեւ՝ Տրգատ եւ այլն:

Մեր նախնիները Նրան պատկերացրել են մօտաւորապէս բերուած պատկերին Համապատասխան: Սակայն դժուար է Հաստատօրէն անդել որ այստեղ պատկերուածը Հէնց Տիրի արձանի գլուխն է: Հայոց Կամախ (Կոմագենէ) պետութեան արքայ Անտիոմ Ա Երուանդունու՝ մեր թուականով թիւնից առաջ Ա դարում Նեմրուժ սարում կառուցած սրբավայրի այս արձանը կարող է եւ պատկանում է Միհրին (չէ՞ որ մենք գրեթէ ամէն ինչ մոռացել ենք մեր նախնիների եւ նրանց Հոգեւոր աշխարհի մասին): Սակայն Հելենականութեան շրջանում, երբ Հայոց եւ յունական Աստուածներին նոյնացնում էին, է՛ւ Տիրին, է՛ւ Միհրին երբեմն նոյնացնում էին յունական Ապօլոնին, եւ որոշեցինք, որ այս պատկերն այստեղ տեղադրած լինելով, շատ սխալուած չենք լինի:

սբ Մեսրոպ Մաշտոց

Մաշտոցի վիթխարի կերպարը Հնարաւորութիւն չի տալիս փոքրիկ ակնարկի մէջ շարագրելու նրա կեանքը եւ այն ամէնը, ինչ նա կատարել է: Նրա մասին գրուած է մեծածաւալ գրականութիւն (է՛ւ Հայ, է՛ւ օտար շեղինակների կողմից), եւ սոյն Համառօտ տողերում՝ մենք շարագրում ենք նրա կեանքի միայն Հանգուցային կէտերը:

Ծնուել է մօտաւորապէս 362 թուականին, Տարօնի Հացեկաց գիւղում, մահացել է 440 թուականի փետրուարի 17-ին, Վաղարշապատում, թաղուած է Օշականում: Ահսաազնուական Վարդանի որդի է: Հայաստանում ստացել է յունական կրթութիւն: Տիրապետել է յունարէնին, պարսկերէնին, ասորերէնին, վրացերէնին:

Մօտ 389 թուականին Հաստատում է Արշակունեաց մայրաքաղաք Վաղարշապատում, եւ պաշտօնավարում արքունիքում որպէս ատենագար, ապա անցնում է զինուորական ծառայութեան: 394 թուականին թողնում է զինուորական ծառայութիւնը եւ աշխարհիկ կեանքը, դառնում վանական: Նրա ճգնավայրերից մէկը եղել է Երնջակի՝ Հետագայում՝ նրա անունը ստացած Մեսրոպաւան գիւղի մօտակայքը (Նախիջեան): Քարոզական գործունէութիւն է ծաւալում Հարեան Գողթն գաւառում, որտեղ դեռ ամուր էին զրադաշտական ականդոյթները: Շօշափելի յաջողութեան չհասնելով՝ վերադառնում է Վաղարշապատ, եւ Վռամշապուհ թագաւորի Հովանաւորութեամբ իրագործում է Հայոց գրերի իր իսկ առաջարկած ծրագիրը, որի Համար ստիպուած է լինում նաեւ մեկնել Եգեսիա, Ամիդ եւ Սամոսատ:

Այս գործուղման ընթացքում՝ նա իրեն դրսևորում է ոչ միայն որպէս փայլուն գիտնականի, այլ նախ եւ առաջ, որպէս տաղանդաւոր դիւանագետի: Նրան Հաջողում է Համոզել եկեղեցական Հայրերին, որ քարոզների Հայերեն կազմակերպումը, ուստի եւ Աստուածաշնչի թարգմանումը Հայերեն պաշի Հրամայեական պահանջ են դարձել: Այլապէս քրիստոնէութիւնը Հայաստանում պարտութիւն կկրի:

Նոյն այս ուղևորութեան ընթացքում՝ նա կատարում է նաեւ գրերի ստեղծման, կամ՝ աւելի ճիշտ՝ բարեփոխման բուն աշխատանքը, կարողանալով բացահայտել Հայոց լեզուի հնչիւնային ողջ կարգը եւ արդիւնքում՝ ստեղծելով աշխարհի կատարելագոյն այբուբեններից մէկը:

Վերադառնալով Հայաստան, նա առաջնորդում է Թարգմանչաց շարժումը: Թարգմանում են նախ եւ առաջ Աստվածաշունչը, ապա եւ այլ գրքեր: Հայաստանի տարբեր գաւառներում հիմնում են դպրոցներ:

Այնուհետեւ մեկնում է Կոստանդնուպոլիս, բանակցում է կայսր Թեոդոս Բ-ի եւ պատրիարք Ատտիկոսի Հետ եւ ստանում Արեւմտեան Հայաստանում Հայկական դպրութիւնը տարածելու իրավունք:

Ապա, ստանալով Համապատասխան պատուէրներ, մշակում է նաեւ վրացական եւ աղուանական այբուբենները: Չուգաճեռաբար շարունակում է թարգմանչական գործունէութիւնը:

Մեսրոպ Մաշտոցը յայտնի է նաեւ որպէս բանաստեղծ եւ երգաչան. պաշտօնակալ էր նրան պատկանող շուրջ 130 չափածոյ գործեր, ինչպէս նաեւ երգեր:

Սրանք են այս Հանճարեղ Հայի՝ փայլուն դիւանագետի, Հանճարեղ լեզուաբանի, տաղանդաւոր թարգմանչի, նվիրուած ուսուցչի, բանաստեղծի, երգաչանի գործերը:

Մաշտոցի մահից յետոյ նրա աճիւնը տեղափոխում է Օշական, որտեղ երեք տարի անց Վաչան Ամատունին տաճար է կառուցում եւ աճիւնը տեղափոխում այնտեղ: Նրա յիշատակը յարգելու նպատակով Յովսէփ կաթողիկոսը յանձնարարում է Աորինին՝ գրելու Մաշտոցի կեանքն ու գործը:

Մեսրոպ Մաշտոցը դասուած է Հայ եկեղեցու սրբերի շարքը:

Յակոբ Աեղապարտ

Ա

Արա ծննդեան եւ մահուան թուականներն անյայտ են: Հայ առաջին տպագրիչը, Հայկական տուագրութեան սկզբնաւորողը եւ Հիմնադիրը գործել է ժՉ դարի սկզբում՝ (գուցէ նաեւ՝ ԺԵ դարի վերջում), Վէնետիկում: Տեղի գրաձուլող վարպետների մօտ նա պատրաստել է տուել Հայերէն մի տեսակ բոլորգիր եւ գլխագիր տպատառեր, ինչպէս եւ զարդագրերի, պատկերների, չորս քառանկիւնի զարդերի եւ 24 վերնախորատախտակ: Յակոբ Աեղապարտի սարքաւորած առաջին Հայկական տպարանն աշխատել է 1512-1513-ին, ըյս ընծայելով, Հաւանաբար, 6 գիրք, այժմ պահպանուած է 5-ը: Դրանք են (ըստ տպագրման Հերթականութեան)՝ Ուրբաթագործ, Պսեսրգսեսթ, Առօրե, Պսրսսոսսթ, Տըրսսս: Պահպանված 5 գրքից միայն Պատարագատետր-ն ունի Հրատարակութեան թուականը, վայրն ու տպագրիչի անունը նշող յիշատակարան. «Գրեցաւ սուրբ տառս ի ջիւր (1513), ի աստուածապաշտապարտ ի Վէնետ, որ է Վէնետիկ՝ Տոանկատեան. ձեռամբ Աեղապարտ Յակոբին. ով որ կարդայ՝ մեղաց թողութիւն ինդրեցէք Աստուծոյ»:

Յակոբի գործածած «մեղապարտ» մականունը, որ սովորական էր գրչագիր մտեանների եւ Հաստիպ գրքերի յիշատակարաններում, այժմ յատուկ անունն արժէք է ստացել: Յակոբ Աեղապարտի տպագրած գրքերի վերջում կայ տպարանանիշ, որ խաչակիր շրջանակ է՝ երկգիծ քառակուսու մէջ:

ՆՈՒՆԱՐ

ժե. ըմբռնաղ. նոյեբեր. իգ. շաբ
անձ. Դեկտեբեր. լւն. կիրակի.
սբ յայնոբարարեկ. դեկտ. ր. ձմե
ռնամուտ. դեկտ. ժը. չորեքշաբ
ի. յայտնու թե քարեկենդի. դե
կտեբեր. ինձ. կիրակի:
Ի. Ե. երբեակն. սն. Յոնայար.
լւն. երկուշաբթի. յայտնու թի
յուհայ. գ. շաբանձ. միջոցշաբ. Բ.
աւելհաւր. Բ. առաջաւորն. յու
հայ. իսն. փետրվար. իը. Տինկշա
բի. սննընդառաջ. փետր. ժի. չոր
քեքշաբի. Բուն քարեկ. փետր.
ժսն. | | արտ. լւն. Տինգշաբի. Գ
արնանամուտ. մարտ. ի. երեք
շաբի. Զատիկապր. սն. Վպր

Էջ Արգար ԹՈՒՆՈՒԹԵՈՒ ԳՐԵԹ

Շրջանակը բաժանուած է չորս մասի, իւրաքանչիւրում կայ լատինական մի սկզբնատառ՝ D. I. Z. A.: Վերձանման շատ փորձեր են արուել: Առաել Հաւանականը Կ. Բամաջեանինն է՝ Dei servus (Աստուծոյ ծառայ), Iakobus (Հակոբ), Zanni (Ճաննի՝ Յովհաննէս(եան), Armenius (Հայ): Յակոբ Մեղապարտը ջանացել է իր տպագրած գրքերը նմանեցնել ձեռագրերի, քանի որ այն ժամանակ տպագիր գիրքն անսովոր էր Հայոց մէջ:

Յակոբ Մեղապարտի տպագրական արուեստի աւանդները (տպատառերի, զարդագրերի ու զարդերի ձեւերը, տպագիր էջի չաիր եւ այլն, օգտագործեցին յաջորդ Հայ տպագրչները՝ Աբգար Թոխաթեցին, Սուլթանշահը եւ ուրիշներ: Ըստ ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ Ալէքսէյ Սիդորովի տեսակետի, Յակոբ Մեղապարտի տպագրական արուեստից, յատկապէս՝ զարդաձեւերից, օգտուել են նաեւ ռուս առաջին տպագրիչ Իվան Ֆետոբորովը եւ եւրոպացի տպագրիչներ:

Արգար Թոխաթեյի

Աւաֆար Արգար, Արգար Եւդոկացի, Արգար Դպիր՝ այսպիսի անուններով է յայտնի Հայոց այս խոշոր տպագրիչը եւ ծածկագրերի մասնագետը: Նրա ծննդեան թուականն անյայտ է: Մահացել է 1572 թուականին:

Ծնուել է Թոխաթում (Եւդոկիա), Հայրը՝ Ամիրբէկ, մայրը՝ Եւա: Ժամանակակիցներին ներկայացել է իբրեւ Հայոց թագաւորների շառւաիղ: 1562-ին Էջմիածնի Միքայէլ Սեբաստացի կաթողիկոսը, ոն այդ ժամանակ ապաստանել էր Հայրենի Սեբաստիայում, Արգարի գլխաւորութեամբ պատգամաւորութիւն ուղարկեց Հռոմ՝ Հայաստանի ազատագրութեան եւ դաւանաբանական Հարցերով: Այդ առաքելութիւնն ադինք չտուեց, բայց Արգարի Իտալիաիւմ գտնուելը կարելոր նշանակութիւն ունեցաւ Հայ տպագրութեան զարգացման Համար: Հռոմի Պիոս Դ պապից եւ Վէնետիկի Հերոնիմոս դոժից Հայերէն գրքեր տպագրելու իրաւունք ստանալով՝ Արգար Թոխաթեյին 1565-ին Վէնետիկում տպագրեց ԽՆՐԱՆՅՈՒԹՈՒՄ ՏՈՒՄՆԻ ՕՐԱՅՈՅՅԸ (մէկ էջի վրայ) եւ ՄԵՐՈՍՄԵՐՆԵ (վերջինս մինչեւ 1880-ական թուականները սխալմամբ Համարուել է Հայերէն առաջին տպագիր գիրքը, իսկ ինքը՝ Արգար Թոխաթեյին՝ առաջին Հայ տպագրիչը): Այնուհետեւ տեղափոխուեց Կ. Պոլիս, որտեղ Հիմնեց տպարան: Այստեղ տպագրեց եւ 6 գիրք. 1567-ին՝ ՓՈՔԸ ՔԵՐԵՎԱՆՈՒԹԻՒՄ, 1568-ին՝ ՊԵՐՁՅՏՈՒ

սըՐ, ԺԱՅԱԳԻՐԸ ԵՆ ՊԱՏԱՐԱԳԱՍՏՆՅԱ (Միասին), ՏՕՆԵՅՈՅ, ՏՆՊԱՐԱՆ,
1569-ին՝ ՄԱՐԵՏՈՅ:

Ինչպես որ թագաւորն ինչպէս ինչպէս ինչպէս
նորապէս զիկարանն զնայ. այլազգէք Հեթանոսք
ձեռայ զիր սաղմոս եղաւ ի թ.

գրեալ թիւարդարոց. Լազարոսն ի թ շնամեաց

Ղորմեայ ինչպէս զիկ
ոխե՛աց զիս. մարդ զաւ

ի հանապազ պատերազմոնքնեզ
էջիս զիս :

Կ ոխեցին զիս թ շնամիքի մզարհ
Ժ Կ : 3

ԷՅ ԱՐԳԱՐ ԹՈՒՍԱԹԵՅՈՒ ԳՐԵՅ

Ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տուել որ Արգար Թոխաթեցին
տպագրութիւնն սկսել է ձեռքի տակ ունենալով Հայ առաջին տպա-
գրիչ Յակար Մեղապարտի գրքերը: Պահպանուել է Հայերի դա-
ւանանքի եւ ազգային սովորութիւնների մասին Պիոս Դ պապի
առաջարկով Արգարի Հեղինակած մի գրութիւն (լատիներէն թարգ-
մանութեամբ):

Աուրբասևյան Արգասրեան Թոխաթեցի

Ն Այսպիսի է Սուլթան, Մարկանտոնիո անուններով: Ծնուել է մօտ 1550 թուականին Թոխաթում (Եդուկիա): Մա-
նուկան թուականն անցյալ է: Նա տպագրիչ էր, Հասարակական եւ
կրօնական գործիչ: 1562 թուականին Հօր՝ Աբգար Թոխաթեցու Հետ
Սեբաստիայից մեկնել է Հոմ (տեղ է Հասել 1564 թուականին):
Հօր Հետ միասին նրան ընդունել է Պիոս Գ պապը եւ որդեգրել:
Հռոմում ստացել է լատինական Հիմնաւոր կրթութիւն, օծուել սար-
կաւագ: Պաշտօնավարել է Վատիկանում, եղել Հռոմի Հայոց տան
(Հիւրանոց-Հաւաքատեղի) կառավարիչ, Համարուել Էջմիածնի եւ
Կիլիկիայի Հայոց կաթողիկոսների նուիրակը Վատիկանում: Պա-
պի եւ կարդինալների առջեւ ջանքեր է գործադրել Հայաստանի (Ս.
Սիոնի) ազատագրման եւ Հայոց պետականութեան վերականգն-
ման Համար: 1583 թուականին նամակ է գրել Էջմիածնի Թաղէոս
Բ աթոռակից կաթողիկոսին՝ նկարագրելով Հօր եւ իր գործունե-
ութիւնը, ինդրել գրովթեամբ Հաստատելու իր թագաւորական ծա-
գումը՝ Հռոմի պապից բերդեր, քաղաքներ, Հողամասեր ստանալու,

դրանք պանդուխտ Հայերի օգնութեանը եւ Հայոց պետականութեան վերականգնման գործին ի սպաս դնելու Համար:

Տպագրական գործունեութիւնն սկսել է 1565 թուականին, Հռոմում, երբ Հայրը եւ ինքը պապից Հայերէն տպագրութեան իրաւունք են ստացել: Հաւանաբար, մասնակցել է արգարեան տառածեւերի ընտրութեանը, տպատառերի պատուիրմանը, Վէնետիկում ՍԵՂԱՍՏՐԵԱՅԻ տպագրութեանը: Նրա յորդորով Գրիգոր ԺԳ պապը 1579 թուականին կարգադրել է Հայերէն նոր տպատառեր ձուլել՝ Հռոմում՝ Հայալէզու տպագրութիւն սկսելու Համար: Սուլթանշահը երեք տեսակի (10 եւ 16 կետաչափի բոլորգիր եւ խոշոր գլխագիր) տպատառեր է պատուիրել Ֆրասիացի գրաձուլիչ Ռոբերտ Գրանժոնին: Նոյն թուականին տառերը պատրաստուել են, եւ դրանցով Հռոմում՝ Հայերէն գրեքեր են տպագրուել մօտ 200 տարի: Սուլթանշահ-գրանժոնեան 10 կետաչափի տպատառերը եղան Հայերէն ամենատարածուած տպագրական տառերի (Հասարակ, կորպուս) նախանմուշները: 1580 թուականին ընկերակցել է Յովհաննէս Տերգնցուն. վերջինս 1584 թուականին Հռոմի Դոմինիկ Բազա տպարանում տպագրել է ՏՕՍԵՐ ՎՐԻՎՈՐԵԱՆ յԵԻՏԵԱՆԿԱՆ գիրքը, իսկ 1586 թուականին տպագրել է երկու Հատուած Հայոց ծխարանից (Մաշտոցից)՝ ԿԵՆՕՍ ՕՐԸՆՈՒԹԵԱՆ ԱՐԻ ԵՒ ՁՐԻ եւ ՕՐԸՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐԻ ԵՒ ՁՐԻ յԵՒՈՐՈՒ ԿԻՐԱԿԵՐԾ, իր գրած յիշատակարանով (գետեղուած էն Մարկանտոնիո Կոլոնացու «Hydragiologia...» լատինական գրքի մէջ, Հռոմ, 1586, էջ 492–504):

Հովհաննես Տերպլյի

Օնուել է 1540-ական թուականներին, Հաւանաբար՝ Բաղէշի Սալնաձոր գաւառում: Մահուան թուականն անյայտ է: Նա եղել է պագրիչ, մատենագիր, քաւանայ: Մինչեւ 1570-ական թուականների վերջերը բնակուել է Ամիգում, ապա որդու՝ Խաչատուրի Հետ մեկնել Հոռոմ: Հալածուել, բանտարկուել է իտալական իշխանութիւնների կողմից: 1583-ին Սուլթանշահ Աբգարեան Թախթեցու թելադրանքով Իտալիայի Հայերի ծանր կացութեան մասին նամակ է գրել Երուսաղէմի Հայոց պատրիարք Դավթին: Հոռոմում թարգմանել է Գրիգոր ԺԳ պապի մշակած նոր տոմարի ուղեցոյցը, 1584-ին տպագրել է այն (որդու եւ Սուլթանշահի օգնութեամբ) ՏՕՄԵ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ՎԵՐՆԱԳՐՈՎ: 1586-1587-ին Վենետիկում պատուիրել է Հայերէն նոր տպատառեր եւ Չուան Աբէրտի տպարանում լոյս ընծայել ՍԵՂԱՍԵՐԵԱՆ, որը Հայ Հին տպագրութեան կարեւոր նմուշներից է (պատմական արժէքավոր աղբիւրներ եւ գրքի յիշատակարանները): 1587-ին Մարսէլում Հայերէնի է փոխադրել միջնադարեան Եւրոպայում տարածուած ՊԵՏՐՈՒՆ ՓՐԵՃՈՒ ԵՒ ՎԵՆԵՍԻՍ (1566) ասպետական սիրավէպը: Ենթադրուում է, որ կաթողիկական գործիչ Լոփուզէնց Յովհաննէս Տերպլիայի եպիսկոպոսը, որ մահացել է 1630 թուականին, նոյն Յովհաննէս Տերպլիային է:

Գաղափարային Կենսաբանություն

Կրթական-լուսաւորական այս գործիչը ծնուել է 1590 թուականին, Կեսարիայում եւ մահացել է 1646-ին, Նոր Զուղայում: Երիտասարդ տարիներն անց է կացրել Կիպրոսի Ս. Մակար վանքում, ապա մեկնել Երուսաղէմ, Կոստանդնուպոլիս, այնտեղից էլ Էջմիածին:

Աշակերտել է Գրիգոր Դարանաղցուն, Գրիգոր Կեսարացուն, Մովսէս Սիւեցուն, Մելիքսէթ Երեւանցուն, ստացել աստուածաբանական, պատմական, փիլիսոփայական գիտելիքներ, ուսումնասիրել Դավիթ Անյաղթի երկերը, ծանօթացել Արիստոտելի, Պլատոնի ուսմունքներին: Եղել է Նոր Զուղայի առաջնորդը եւ Ս. Ամենափրկիչ վանքում (վանահայր 1620–1646-ին) կատարել է կրթական-լուսաւորական աշխատանք: Հիմնել է դպրոց, գրագարան, Հաւաքել Հայաստանից եւ այլ տեղերից բերուած ձեռագիր գրքեր: Նրա սաներից էին Յակոբ Զուղայեցին, Ոսկան Երեւանցին, Յովհաննէս Զուղայեցին եւ ուրիշներ: Կրօնական, տրամաբանական, ճարտասանական գործերի հեղինակ է: 1636–1638 թուականներին Խաչատուր Կեսարացին եւ իր օգնականները, առանց եւրոպացի որեւէ տպագրիչի օգնութեան, պատրաստեցին տպատառեր, տպագրական մամուլ, այլ պարագաներ, թուղթ եւ 1638–1642 թուականներին հրատարակեցին 4 Հայերէն գիրք, այդ թւում՝ ՍԵՂԱՍԵՐՈՍ (1638), ՀՆՐԵՆՅ ԱՐՄԵ (1641): Դա տպագրութեան Հայկական ինքնուրոյն գիւտն էր եւ առաջին տպագրութիւնը Իրանում: Թողուած է Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի տաճարում:

Հովհաննես Զորայեցի Քրոնիկոս

Օ

նուէլ է 1610-ական թուականներին, Նոր Զուղայում:
Մահուան թուականն անյայտ է: Յայտնի է որպէս տպագրիչ, մշակութային գործիչ, Հոգեւորական: Սովորել է Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի դպրոցում՝ աշակերտելով Խաչատուր Կեսարացուն: Աշխատել է վերջինիս՝ 1636-ին Հիմնադրած տպարանում, մասնակցել Նոր Զուղայում՝ 1638-ին լոյս տեսած առաջին Հայերէն գրքի՝ ՍԵՂՈՍԱՐԵԱՆ ԷՆ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐԵՒ՝ մեծածաւալ չՐԵՆՅՈՒՄԵՆԻ տպագրութեանը: 1639-ին մեկնել է Իտալիա՝ տպագրական գործում կատարելագործուելու եւ Հայերէն տպատառեր ու տպագրական սարքաւորում՝ ձեռք բերելու Համար: Հռոմում տեղի վարպետների մօտ պտորաստել է տուէլ Հայերէն տպատառեր, պատկերների տպատախտակներ եւ այլն, եւ մեկնել Վիփոնո, 1644-ին լոյս է ընծայել ՍԵՂՈՍԱՐԵԱՆ: Տպարանը տեղափոխել է Նոր Զուղա, այստեղ 1647-ին տպագրել է ԱՅՐԵՐԱՅԻ ՊԵՐՉԵՏՈՒՄԵՐԸ: Տեղեկութիւն կայ, որ սկսել է Աստուածաշնչի տպագրութիւնը (առաջին), բայց անաւարտ է թողել: 1660-ական թուականների երկրորդ կեսին մեկնել է Էջմիածին, ձեռնագրուել եպիսկոպոս եւ նշանակուել Զուղայի (Հին) առաջնորդ, որտեղ եւ նահատակուել է՝ մի Հայ աղջկայ՝ առեւանգողի ձեռքից փրկելու պատճառով: Յովհաննէս Քրոնիկոսը Զուղայեցու տպատառերի եւ տպատախտակների մի մասը պահպանուել է եւ պահուում է Նոր Զուղայի Հայկական թանգարանում:

Մայրթեոս Օսրեցի

Օ

նուէլ է 1590-ական թուականներին, Արցախի Շար գաւառում, մահացել է 1661-ին՝ Ամստերդամում: Եղել է սարկա-
լագ, Ամստերդամի Հայկական տպագրութեան Հիմնադիրը, Փիլի-
պոս Աղբակեցի կաթողիկոսի նոտարը (Էջմիածին):

Յակոբ Զուղայեցին ընտրուելով կաթողիկոս (1655)՝ Չմիւռն-
իայում՝ գտնուող Մատթէոս Շարեցուն յանձնարարում է մեկնել
Իտալիա՝ տպարան Հիմնելու եւ Հայերէն գրքեր տպագրելու Հա-
մար: Իտալիայում իշխող կաթողիկական գրաքննութեան պատ-
ճառով յաջողութեան չհասնելով՝ մեկնում է Հոլանդիա եւ 1658-
ին Էլզեւիրների նշանաւոր տպագրատան գրաձուլիչ, գերմանացի
վարպետ Քրիստոֆէլ Ֆոն Դիկին (Հոլանդերէն՝ Վան Դէյկ) պա-
տուիրում է Հայերէն տպատառեր՝ ըստ Մովսէս Տաթեւացի կաթ-
ողիկոսից ստացած տառանմուշների:

Վաւի Լաւերդ:

Լաւի Աղբակի Սրբոյ Վաւի:
Լաւայի Լաւայի:

ԱՆՆԵՆ

զիմաստութիւնն եւ ըզ-
խրատ: իմանալ զբանս
Հանճարոյ:

* Ի նդունիլ զդարձու-
ածն բանից՝ ի միտ առ-

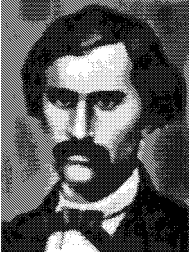
նուլ զարդարութի ճշմարիտ. եւ ուղ-
ղել զիրաւունս: * Օ ի տացէ անմե-
ղաց զխորագիտուի: մանկանց տղայոց

ՀԵՏԱՄԾ ԱՍՏԱԾԵՆԱԾԻՅ

Ստանալով նորաձոյլ տպատառերի մի մասը, որպէս փորձ 1660-ին իր սարքաւորած տպարանում սկսում է տպագրել Ներսէս ԸնորՀալու ՅԵՍՈՒՍ ՈՐՊԵՆ: Նիւթական դժուարութիւնների պատճառով տպարանն ընկնում է փակուելու վտանգի տակ, բայց օգնութեան է Հաննում Ամատերդամում գտնուող նորջուղայեցի վաճառական Աւետիս Ղիճէնցը (Ոսկան Երեւանցու եղբայրը), պայմանով որ տպարանը կոչուի Ս. Էջմիածնի եւ Ս. Սարգսի անունով: ՅԵՍՈՒՍ ՈՐՊԵՆ տպագրութիւնը չաւարտած Մատթէոս Ծարեցին վախճանում է: Գրքի տպագրութիւնը շարունակում է Ա. Ղիճէնցը եւ ավարտում 1661-ի մայիսին՝ վերջում դնելով Մատթէոս Ծարեցու եւ իր յիշատակարանները: Աստուածաշնչի տպագրութիւնը (1666–1668) իրագործում է Ամատերդամի Հայկական տպարանի տնօրէն դարձած Ոսկան Երեւանցին: Այս տպարանով սկզբնաւորուեց Հայկական տպագրութեան անընդմիջութիւնը:

Յովհաննես Միքելայան

Տպարանատեր-Հրատարակիչ, գրաձուլիչ, փորագրող, ոսկերիչ, Հայկական նոր տպատառերի ստեղծող Յովհաննես Միլենտիսեանը ծնունդ է 1810 թուականի փետրուարի 21-ին (Հին տօմարով՝ մարտի 4-ին), Աոստանդնուպոլսում: Աւարտել է Սկիւտարի վարժարանը: Աշակերտել է Յ. Վիմնճեանին, նրա ղեկավարութեամբ ուսումնասիրել արեւելեան եւ Հայ երաժշտութեան տեսութիւնը, տիրապետել նոր Հայկական ձայնագրութեանը: Հայ երաժշտութեանը Միլենտիսեանի մատուցած նշանակալի ծառայութիւնը Վիմնճեանի նոտային Համակարգի նշանների տպագրական ձեւերի ստեղծումն է եւ կաղապարների ձուլումը: Տիրապետել է ոսկերչական արհեստին: 1839-ից եղել է Սկիւտարի Ս. Երուսաղէմ՝ նորաբաց ճեմարանի տպարանապետը, 1844-1845-ին Հիմնել է սեփական տպարան, ապա՝ գրաձուլարան: Նրա ստեղծած նուրբ ու գեղեցիկ տպատառերը ժամանակին օգտագործուել են ո՛չ միայն Աոստանդնուպոլիսի, այլեւ Թիֆլիսի եւ Հայաշատ այլ վայրերի տպարաններում: Իր պատրաստած յատուկ գործիքներով դիւրացրել է տառերի ձուլումն ու գրաշարութիւնը: Աոստանդնուպոլիսի երեք թաղերում՝ Հիմնած տպարաններում՝ Հրատարակել է աւելի քան 200 անուն գիրք, ինչպէս նաեւ **Հայաստան, Բուրաստան, Մասիս** եւ այլ պարբերականները: Մեծ վաստակ ունի նաեւ թուրքական տպագրութեան զարգացման գործում, որի Համար անունուել է «Թուրքական Գուտենբերգ» եւ արժանացել կառավարական պարգէնների: 1847-ին Հրատարակել է **Յայտարարութիւն վասն նորակերտ տառիցս** երկը, ուր շարագրուած են նրա Հայեացքները տպագրութեան արուեստի, տպատառերի եւ իր գործունեութեան սկզբնական շրջանի մասին: Միլենտիսեանը մահացել է 1891-ի նոյեմբերի 17(29)-ին, Աոստանդնուպոլսում:

Շանիկ Արամեան

Նշանաւոր տպագրիչ, վիմագրիչ, գրող, Հրապարակախօս Շանիկ Արամեանը ծնուել է 1820 թուականին, Նիկոմիդիայում (Թուրքիա)։ Նրա իսկական ազգանունն է Թ. Արևիկեան։ 1846-ին նա փոխադրուել է Փարիզ եւ Հմտացել գրաձուլական եւ տպագրական գործում։ 1859-ին Փարիզում Հիմնել է սեփական տպարան, որտեղ լոյս է ընծայել շուրջ 20 անուն գիրք։ Տպագրական գործը շարունակել է Մարսելում (1862-ից), ապա Կոստանդնուպոլսում (1864-ից)։ Եղել է Կոստանդնուպոլսի արքունի տպարանի տեսուչ։ Տպագրել է Եզնիկ Կողբացու, Գրիգոր Նարեկացու, Միքայէլ Նայբանդեանի, Ծերենցի, Մինաս Չերազի, Պետրոս Դուրեանի եւ այլոց երկերը, նաեւ Փարիզի ՄԱՆԵՍ ԵՐԵՄԻ, ԱՐԵՎԷ, ԱՐԵՎՈՍԵ, ՓԱՐՈՉ պարբերականները, դասագրքեր։ Հարտարակութիւններն ունեն տպագրական բարձր արուեստ։

Արամեանը Հոչակուեց իր եւ Գ. Ալազուլսկու ջանքերով ստեղծած նոր տառատեսակով, որը Հայտնի է որպէս՝ **Արամեան**։ Բարեփոխութիւնը նպատակ ունէր ստեղծելու աւելի դիւրընթեռնելի, Հեշտ շարուող տպատառեր։ Այդ պայմաններին բաւարարելու ձգտումը բերեց նրան, որ Արամեան տառատեսակում՝ որոշ տառեր բաւական վիճելի լուծումներ ստացան։ Այնուամենայնիւ Արամեան տառերի դերը Հայ տառարուեստի զարգացան ընթացքում չափազանց մեծ է եւ, նոյնիսկ՝ Հեղափոխական ։

Ա.ա Բ.բ Գ.գ Դ.դ Ե.ե Չ.չ Է.է Ը.ը Թ.թ
Փ.փ Ի.ի Լ.լ Խ.խ Ծ.ծ Կ.կ Հ.հ Ձ.ձ Դ.դ
Ճ.ճ Մ.մ Յ.յ Ն.ն Շ.Շ Ո.ո Զ.զ Պ.պ Զ.զ
Ռ.ռ Ս.ս Վ.վ Տ.տ Բ.բ Ծ.ծ Ի.լ Փ.փ Ք.ք
և Օ.օ Ֆ.ֆ

ԱՐԱՄԵՆԱՆ ՏՈՒՆԵՏԵԱԿԸ

Նա շարունակեց Միւհենտիսեանի մտեցումները, ստեղծելով նոր ուղղահայեաց տառատեսակ, ինչն, անշուշտ, պէտք է դիտել որպէս շնորհաբերական ազդեցութիւն: Տառերն այս տարածում գտան եւ Հիւմք դարձան Հայկական նոր տառատեսակների ստեղծման:

Ճանիկ Արամեանը Հեղինակ է նաեւ մի շարք գրքերի, դասագրքերի: Մահացել է 1879 թուականին:

ՎԵՐՁԱՐԱՆ

Հայ տառարուեստի երախտաւորների մասին այս փոքրիկ նիւթով ակարտում՝ ենք մեր Համառօտ ակնարկը գրի եւ տառարուեստի մասին: Սակայն մենք միայն թեթեակի Հպուեցինք այդ կարեւոր եւ Հետաքրքիր բնագաւառին, ուր դեռ բազմաթիւ գրաւիչ գաղտնիքներ կան:

Գիրն, ինչպէս ասացինք, քաղաքակրթութեան ամենաճիմնական բաղադրիչներից է: Հազարամեակների ընթացքում մարդիկ ապրում էին սոսկ որպէս բնութեան մաննիկներ եւ Հնարատրութիւն ունեին սերնդէ-սերունդ Հաղորդել ճիշտ այնքան տեղեկութիւն, որքան որ դա տրուած էր բնութեան կողմից, մինչեւ որ, Հաւանաբար մ. թ. ա. մոտատրապէս Չ Հազարամեակում՝ Հայտնագործուեց անկէնդան կրիչի վրա տեղեկութիւն պահպանելու գիւտը՝ գիրը: Մարդիկ Հնարատրութիւն ստացան կուտակել եւ Հաղորդել տարածութեան եւ, ամենակարեւորը՝ ժամանակի մէջ, իրենց Հայթայթած գիտելիքներն ու կուտակած փորձը: Առաջացան գրական արուեստը, պատմագրութիւնը, պետական գրասենեակը:

Բայց դեռ շուրջ շորս-Հինք Հազարամեակ, քանի դեռ աշխարհում տիրում էր պատկերային եւ գաղափարային գիրը արուեստներն ու պատմագրութիւնը նկարագրական բնոյթ ունեին: Հասկացութեան տրոհելիութեան յայտնագործումը, այն, որ անբաժան թուացող գաղափարը (Համենայն դէպս այն արտայայտող բառը) կարելի տրոհել բաղկացուցիչ Հնչիւնների եւ դրանք

առանձին նշաններով գրանցել, կարելի է Համարել վերլուծության եւ գիտութեան սկիզբ: Դրա յետեանքը տառի Հայտնագործումն էր, որին եւ մենք, Հայերս էլ ի դէմն մեր նախնիների, ինչպէս տեսանք շոշափելի ներդրում պիտի որ ունեցած լինենք սեմական ազգերի եւ յոյների Հետ Համատեղ, լինելով այդ մեծ գիւտի ՀամաՀեղինակներից:

Դրանից Հետո արդէն կեանքն սկսեց զարգանալ կայծակնա-յին արագութեամբ: Հաջորդ երկու-երեք Հազարամեակներում ստեղծուեցին Հունա-Հռոմեական (եւ, առՀասարակ, Եւրոպական) եւ առաջաւոր այսիական մշակոյթները՝ այդ ժողովուրդների գիտութիւնը, արուեստները՝ մի խոսքով այն ամենը, ինչ մենք, սովորաբար, նոյնացնում ենք քաղաքակրթութեան Հետ: Մի երեւոյթի, որն այսօր թւում է մարդկութեան էութիւնից անբաժան, բայց որն, իրականում, մինչեւ մերօրեա բարձունքները Հասնելը զարգացման երկար ու դժուարին ուղի է անցել:

Ուղի, որի սկզբում Տառն էր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

- Աբրահամյան Ա.**, Նախամանշտոցեան Հայ գիր եւ գրչություն, Ե., 1982:
- Աբրահամյան Ա.**, Հայոց գիր եւ գրչություն, Ե., 1973:
- Ագաթանգեղոս**, Հայոց Պատմութիւն, Ե., 1983:
- Աճառեան Հ.**, Հայոց գրերը, Ե., 1984:
- Աճառեան Հ.**, Հայերէն արմատական բառարան, Ե., 1971:
- Ասատեան Յ.**, Հայկական մատենագիտութիւն, Հ. Ա, Ե., 1959:
- Աղեքսանդրի Պաղճեանց Հ.**, Վայելչագրութիւն,
Վենետիկ, 1838:
- Աղայեան Է.**, Մեսրոպ Մաշտոց, Ե., 1986:
- Աղայեան Է.**, Նախամանշտոցեան Հայ գրի ու գրականութեան, մեսրոպեան այբուբենի եւ յարակից Հարցերի մասին, Ե., 1977:
- Աւետիսեան Օ.**, Փորձ մը Հայ տպագրական տառերու բարեփոխութեան եւ արդիականացման, Կաշիրէ, 1946:
- Աֆրիկեան Ֆ.**, Տառարուեստ, Ե., 1984:
- Գործակալեան Հ.**, Հայկական տառատեսակներ, Ե., 1973:
- Գուրնտիլ Լ.**, Հայ ձեռագրային զարգանկարչութիւն,
Ե., 1978:
- Եղիլեան Գ.**, Շրիֆտի դիւրնթեռնելիութիւնը, Ե., 1933:

- Չարբհանալեան Գ.**, Պատմութիւն Հայկական տպագրութեան, Վենետիկ, 1895:
- Թէոփիկ Տիպ ու տառ**, Կոստանդնուպոլիս, 1912:
- Իշխանեան Ռ.**, Հայ գրքի պատմութիւն, Ե., 1977:
- Լէո**, Հայկական տպագրութիւն, Երկերի ժողովածու, Ե., 1966:
- Լէո**, Մեսրոպ Մաշտոց, Երկերի ժողովածու, Ե., 1966:
- Լեւոնեան Գ.**, Հայ գիրքը եւ տպագրութեան արուեստը, Ե., 1958:
- Լուկրատիա Չ.**, Գրի զարգացումը, Ե., 1955:
- Կորին**, Վարք Մաշտոցի, Ե., 1962:
- Հայկական սովետական Հանրագիտարան, Ե., 1974:
- Մատինեան Ա.**, Ռուս-Հայերէն պոլիգրաֆիական բառարան, Ե.:
- Մարկուարտ Յ.**, Պանտմութիւն Հայերէն նշանագրերու, Վիեննա, 1913:
- Մարտիրոսեան Ա.**, Մաշտոց, Ե., 1982:
- Մինասեան Լ.**, Նոր Զուլայի տպարանն ու իր տպագրած գրքերը, Նոր Զուլա, 1972:
- Մնացականեան Հ.**, Հայկական տառատեսակներ, Ե., 1979:
- Մովսէս Խորենացի**, Հայոց պատմութիւն, Ե., 1990:
- Ուլուբաբեան Բ.**, Չրուցարան, Ե., 1991:
- Չամչեան Մ.**, Պատմութիւն Հայոց, Հ. 3, Վենետիկ, 1786:
- Պողոսեան Պ.**, 1600-ամեայ գաղտնիքներ, Ե., 1991:
- Ռուս-Հայերէն պոլիտեխնիկական բառարան, Ե., 1988:
- Տաղուարեան Ն.**, Ծագումն Հայ տառից, Վիեննա, 1895:
- Տիրատուրեան Կ.**, Հայոց գիրը, Ե., 1963:
- Большая Советская Энциклопедия, М., 1970.*
- Воронецкий Б., Кузнецов Э., Шрифты, Л., 1975**
- Гоян Георг, 2000 лет армянского театра, т. 1, М., 1952**
- Дирингер Г., Алфавит, М., 1963.**

- Дяконов И.**, *О письменности., редакторский текст к книге Г. Дирингера Алфавит., М., 1963.*
- Истрин В.**, *Возникновение и развитие письма, М., 1966.*
- Меликишвили Г. А.**, *Урартские клинообразные надписи, М., 1960*
- Периханян А.**, *К вопросу о происхождении армянской письменности, "Переднеазиатский сборник" II, М., 1966, стр. 103-133.*
- Спиров Н.**, *Проектирование и производство типографских шрифтов, М., 1959.*
- Телингатер С., Каплан Л.**, *Искусство акцидентного набора, М., 1965.*
- Тоотс В.**, *Современный шрифт, М., 1966.*
- Тревер К.**, *Очерки по истории культуры древней Армении, М.-Л., 1953.*
- Фридрих И.**, *История письма, М., 1979.*
- Чихольд Я.**, *Облик книги, М., 1980.*
- Карг А.**, *Ästhetik der Schriftkunst, Leipzig, 1977.*
- Карг А.**, *Fundament zum rechten Schreiben, Leipzig, 1958.*
- La miniature arménienne XIIIe-XIVe siècles, Leningrad, 1984.*
- Моравčíк F.**, *Metodika tvorby radenia písma., Bratislava, 1979.*
- Muzika F.**, *Krásné písmo., Praha, 1962.*

ԲՈՎԱՆՈՒԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱՐԱՆ

7

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

11

**ՀԱՅՈՇ ԱՅՐՈՒԲԵՆԻ ԱՏԵՂԾՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ
(ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ)**

*Հայոց նախամաշտոցեան գրի մասին. Մաշտոցի գործունե-
ութիւնը: Հայոց տառերի ձեւերի ծագումնաբանութիւնը: Հայոց
աւանդական գրատեսակները:*

38

**ՀԱՅԱԿԱՆ ՏԱՌԵՐԻ ՎԱՅԵԼՉԱԳՐԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՁԱՅԼԱՏԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

*Վայելչագրական հիմնական սկզբունքները: Աւանդական
տառատեսակներ:*

81

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԱՌԱՏԵԱԿԱՆԵՐԻ ՁԵԽԱՏԵՂԾՄԱՆ ԿԱՆՈՒՆԵՐԸ
ԵՒ ՆՐԱՆՅ ԿԻՐԱՉՈՒՄ**

Հիմնական եզրերը: Տառերի գծագրական բնութագիրը:

90

ԳՈՐԾԱԿԱՆ ՏԱՌԱՏԵՂԾՈՒՄ

*Աշխատանքի ընթացքը: Կառուցման ձևերը: Նշգրիտ կա-
ռուցում: Ազատ տառատեսակներ: Տեսողական խաբկանքի յաղ-
թաճարում: Համակարգչային տառատեսղծում:*

110

ԼԱՏԻՆԱԿԱՆ ԵՒ ԿԻՐԻԼԵԱՆ ՏԱՌԵՐԸ

*Նրանց կառուցման ընդհանուր օրինաչափությունները: Տառերի
դասակարգումը, ձևատեսղծման սկզբունքները:*

144

ՀԱՅ ՏԱՌԱՐՈՒԵԱՏԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԻՅ

Հայ տառարուեստի երախտատրները:

166

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՆԿ

195

ԲՈՎԱՆՊԱԿՈՒԹԻՒՄ

198

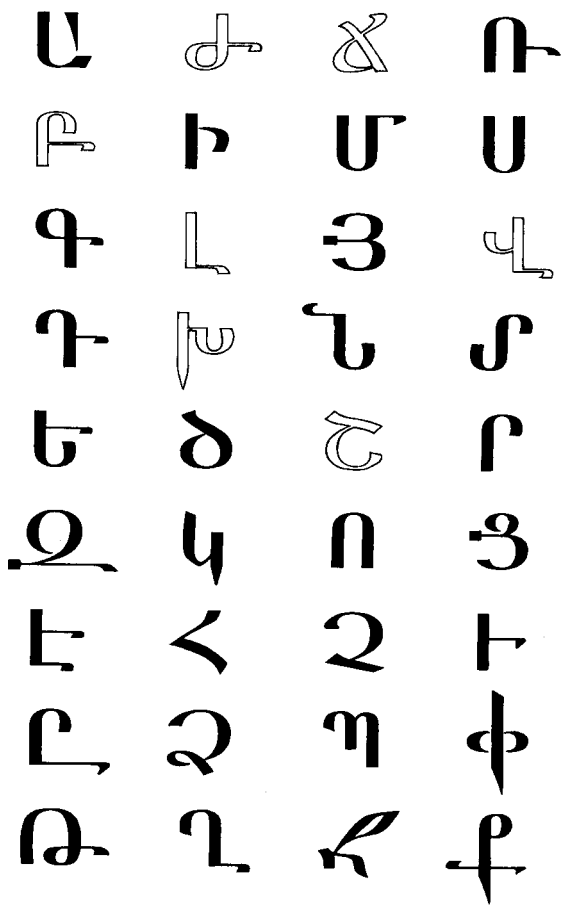
ԱՊՐԻԱՆԿԱՆԵՐ

201

Unpseudolitep

Ա	Ժ	Ճ	Դ
Բ	Ի	Մ	Ս
Գ	Լ	Յ	Ա
Դ	Է	Ն	Տ
Ե	Թ	Շ	Ր
Զ	Կ	Ո	Յ
Է	Վ	Ղ	Ի
Ը	Ջ	Փ	Փ
Թ	Ղ	Ջ	Բ

Տեկորի տաճարի (Ե դար) արեւմտեան մուտքի ճակատակալ քարին փորուած ՍաՀակ Կամարականի շիրարական արձանագրութեան տառատեսակը (ըստ Լիպարիտ Սաղոյեանի)

Սանսարեան վարժարանի ՀԺՎ ձեռագրի պահպանակի կրկնագրի (Ե դար) տառատեսակը (ըստ Լիպարիտ Սաղոյեանի)

Ա	Ժ	Ճ	Դ
Բ	Ի	Մ	Ս
Գ	Լ	Յ	Վ
Դ	Բ	Ն	Ժ
Ե	Օ	Շ	Ի
Ո	Կ	Ո	Յ
Է	Կ	Ղ	Ի
Ը	Ձ	Պ	Փ
Թ	Ղ	Ջ	Թ

Հռիփսիմէ Եկեղեցու (618 թ.) Առաջին Կաթողիկոսի շինարարական արձանագրութիւնների տառատեսակը (ըստ Վրպարիտ Սադոյեանի)

Ա	Ժ	Ճ	Թ
Բ	Ի	Մ	Ս
Գ	Լ	Յ	Վ
Դ	Խ	Ն	Տ
Ե	Ծ	Շ	Ր
Ջ	Կ	Ո	Յ
Է	Հ	Չ	Ի
Ը	Ձ	Պ	Փ
Թ	Ղ	Ջ	Բ

*Չուարթնոցի տաճարի (642–653) արեւի ժամացոյցի տառա-
ձեւերի տառատեսակը (ըստ Լիպարիտ Սադոյեանի)*

Ա	Ժ	Ճ	Թ
Բ	Ի	Մ	Ս
Գ	Լ	Յ	Վ
Դ	Է	Ն	Տ
Ե	Ծ	Շ	Ր
Չ	Կ	Ո	Յ
Բ	Վ	Ղ	Ի
Ը	Ջ	Դ	Փ
Թ	Ղ	Զ	Բ

Արուճի տաճարի (Է դար) արեւելեան ճակատին փորուած Գրիգոր Մամիկոնեանի շինարարական արձանագրութեան տառատեսակը (ըստ Լիպարիտ Սադոյեանի)

Ա	Ժ	Ճ	Թ
Բ	Ի	Մ	Ս
Գ	Լ	Յ	Վ
Դ	Է	Ն	Ժ
Ե	Ճ	Շ	Ր
Զ	Կ	Ո	Յ
Է	Լ	Ղ	Ի
Ը	Ն	Պ	Փ
Թ	Շ	Ջ	Թ

Աթենի (Է դար) եկեղեցու՝ Թողոսակ ճարտարապետի արձանագրութեան տառատեսակը (ըստ Վրպարիտ Սաղոյեանի)

Աս Բբ Գգ Դդ Եե Ջզ Էէ Ըը
Թթ Ժժ Իի Լլ Խխ Ծծ Կկ Հհ
Ձձ Դդ Ծճ Մմ Յյ Նն ԾՇ Ոո
Չչ Պպ Ջջ Ռռ Սս Վվ Տտ Րր
Յց Իւ Փփ Բբ և Օօ Ֆֆ

Աս Բբ Գգ Դդ Եե Ջզ Էէ Ըը
Թթ Ժժ Իի Լլ Խխ Ծծ Կկ Հհ
Ձձ Դդ Ծճ Մմ Յյ Նն ԾՇ Ոո
Չչ Պպ Ջջ Ռռ Սս Վվ Տտ Րր
Յց Իւ Փփ Բբ և Օօ Ֆֆ

Աս ԲբԳգ Դդ Եե Ջզ Էէ Ըը
Թթ Ժժ Իի Լլ Խխ Ծծ Կկ Հհ
Ձձ Դդ Ծճ Մմ Յյ Նն ԾՇ Ոո
Չչ Պպ Ջջ Ռռ Սս Վվ Տտ Րր
Յց Իւ Փփ Բբ և Օօ Ֆֆ

Խաչիկ Սամուէլեանի Նորը տառատեսակը

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹ
ԺԻԼԽԾԿՀՁՂՃ
ՄՅՆՇՈՉՊՋՌՍ
ՎՏՐՑԻՓՔՕՖ

աբգդեզէըթ
ժիլխծկհձղն
մյնշոչպջոսվ
տրցւփքևօֆ

Հ. Գործակալեանի տառատեսակներից մի քանիսը (210–216 էջեր)

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹ
ԺԻԼԽԾԿՀՁՂՃ
ՄՅՆՇՈՂՊՋՌԻՍ
ՎՏՐՑԻՓԲՕՖ

աբգդեզէըթ
ժիլխծկհձղն
մյնշոչպջռսսվ
տրցլփքևօֆ

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹ
ԺԻԼԽԾԿՀՁՂՃ
ՄՅՆՇՈՉՊՋՌՍ
ՎՏՐՑԻՓՔՕՖ

աբգդեզէըթ
ժիլխծկհճղն
մյնշոչպջոսվ
տրցւփքևօֆ

u p q r s t r
p s h l h o k h
a n a u j u z n z
y z n u v u r g
l p p h o f

u p q r s t r
p s h l h o k h
a n a u j u z n z
y z n u v u r g
l p p h o f

արգդեպէր
Ժիւխծկհն
մյնշոչպջոս
վարցւիքօֆ

արգդեպէր
ԹԺիւխծկհ
ննմյնշոչ
պջոսվար
ցւիքօֆ

U F G H I J
 K L M N O P
 Q R S T U V
 W X Y Z A B
 C D E F G H
 I J K L M N
 O P Q R S T
 U V W X Y Z

ԱԲԳԴԵՉԷ
ԸԹԺԻԼԽԾ
ԿՀՁՂՃՄՅ
ՆՇՈՉՊՋ
ՌՍՎՏՐՑ
ԻՓԲՕ
ՃԱԱ

աբգդեզէըթժիլիս
ծկհձղճմյնշոչպջռս
վտրցւփքւօֆ

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺ
ԻԼԽԾԿՆՉՂՃՄՅ
ՆՇՈՉՊՁՌՍՎՏՐ
ՑԻՓՔՕՖ

աբգդեւէըթժիլիս
ծկհձղճմյնշոչպջռս
վտրցւփքւօֆ

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺ
ԻԼԽԾԿՆՉՂՃՄՅ
ՆՇՈՉՊՁՌՍՎՏՐ
ՑԻՓՔՕՖ

*Հենրիկ Մնացականեանի բնագրային եւ զարդային տառա-
տեսականերից մի քանիսը (217–222 էջեր)*

աբգդեզէըթԻԼԽ
ԾԿԻՃՂՃԱՅՆՉՈՆՀԱՉՈՍ
ՎԱՐԳԼՎԻՔԼՈՖ

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺ
ԻԼԽԾԿՀՉՂՃԱՄՅ
ՆՇՈՉՊՁՌՍՎՏՐ
ՅԻՓՔՕՖ

աբգդեզէըթ ԻԼԽ
ԾԿԻՃՂՃԱՅՆՉՈՆՀԱՉՈՍ
ՎԱՐԳԼՎԻՔԼՈՖ

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺ
ԻԼԽԾԿՀՉՂՃԱՄՅ
ՆՇՈՉՊՁՌՍՎՏՐ
ՅԻՓՔՕՖ

աբգդեպէըթժիլիս
ծկհձղճմյնշոչպջռ
սվտրցւփքևօֆ
ԱԲԳԴԵՉԷԸԹԺԻ
ԼԽԾԿՀՁՂՃՄՅՆ
ՇՈՉՊՁՌՍՎՏՐ
ՅԻՓԲՕՖ

աբգդեպէըթժիլիս
ծկհձղճմյնշոչպջռ
սվտրցւփքևօֆ
ԱԲԳԴԵՉԷԸԹԺԻ
ԼԽԾԿՀՁՂՃՄՅՆ
ՇՈՉՊՁՌՍՎՏՐ
ՅԻՓԲՕՖ

**աբգդեզէըթժիլխ
ծկհձղնմյնշոչպջռս
վտրցւփքևօֆ**

**ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺ
ԻԼԽԾԿՀՁՂՆՄՅ
ՆՇՈՉՊՋՌՍՎՏ
ՐՅԻՓՔՕՖ**

**աբգդեզէըթժիլխ
ծկհձղնմյնշոչպջռս
վտրցւփքևօֆ**

**ԱԲԳԴԵԶԷԸԹԺ
ԻԼԽԾԿՀՁՂՆՄՅ
ՆՇՈՉՊՋՌՍՎՏՐ
ՅԻՓՔՕՖ**

ሠድጊዳ
ፎቶግራፊስት
ፎቶግራፊስት
ፎቶግራፊስት
ፎቶግራፊስት
ፎቶግራፊስት
ፎቶግራፊስት

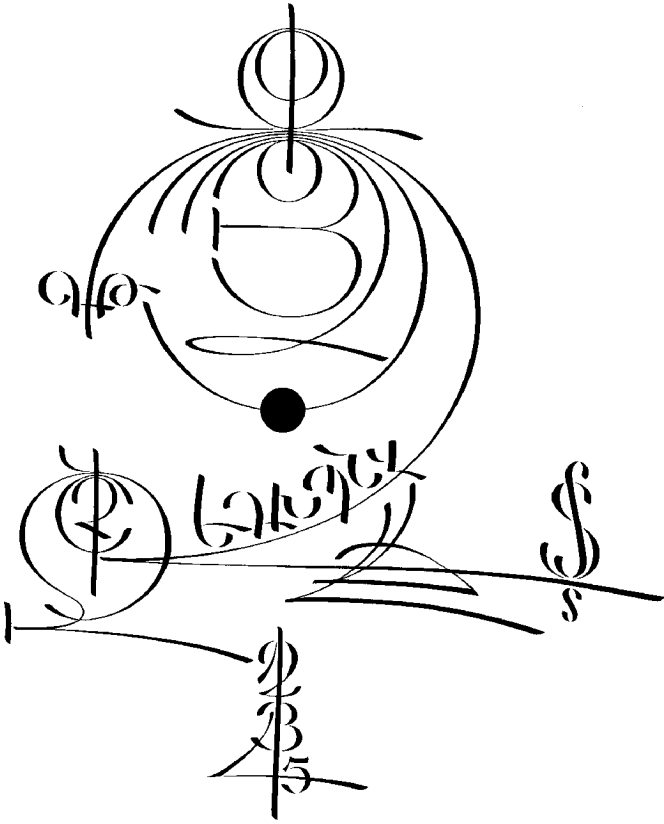
ሀብቱን ለሰጠው ገብሮ
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው

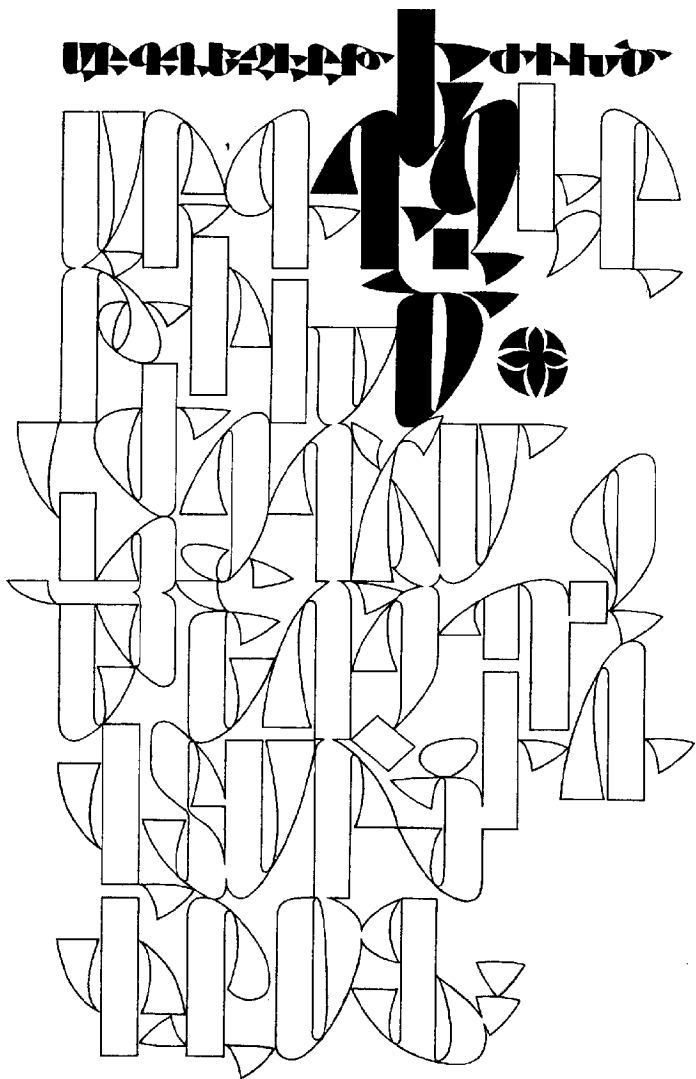
ሀብቱን ለሰጠው ገብሮ
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው
የሰጠው ገብሮ ለሰጠው

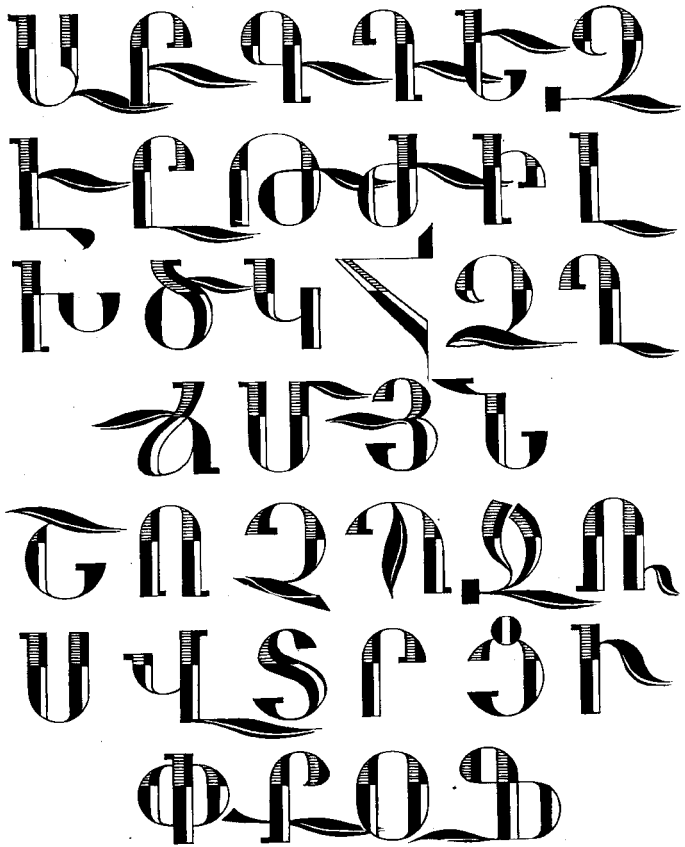
Ֆրեդ Աֆրիկեանի տառատեսակներից մի քանիսը (223–227 էջեր)

U P O H R
H G H R e t y
L L T o C
M O H U S
P o H R e f
L u p e n t y t e r H u

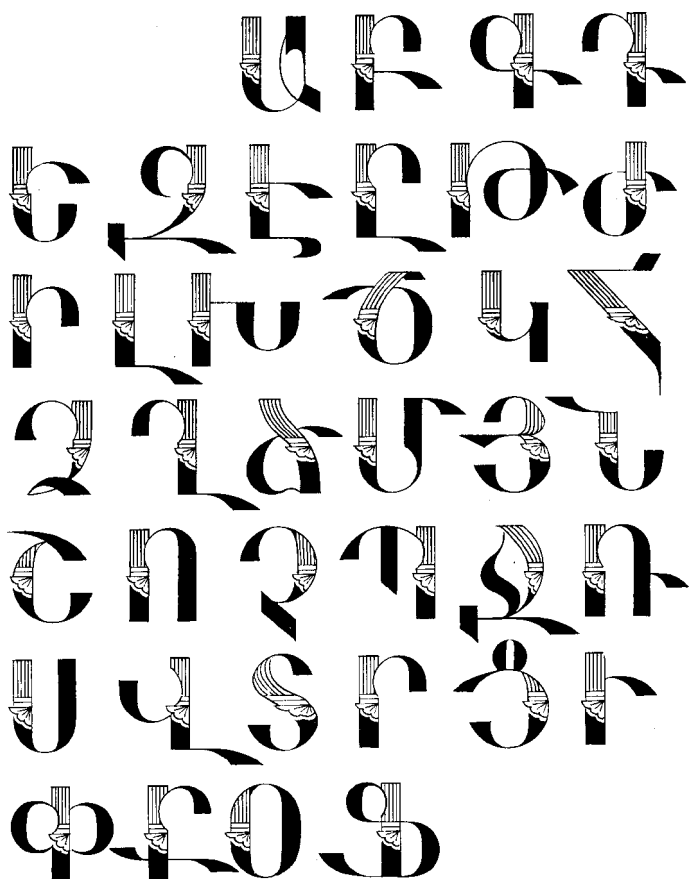

U P Q R S T U V
W X Y Z A B C D E F
G H I J K L M N O P
Q R S T U V W X Y Z

Կարոյ Տիրատուրեանի տառատեսակներից (228–230 էջեր)

u p q r s t u v w
x y z a b c d e f
g h i j k l m n
o p q r s t u v
w x y z

ԱԲԳԴԵՉԷԸԹ
ԺԻԼԽԾԿՅՅԶԴ
ԷՄՅԿՇՈՉՊՁ
ՌՍՎՏՐՑԻԹՔ

ՕՖ

աբգդեզեղթ
ժիլխծկհճղ
ճնյնտոչղՉ
ռսվսրցւփ

օֆ

Պատել Դավաթեանի Կուրյեր Թաւ տառատեսակը

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ
Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ձ Ղ
Ճ Մ Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ
Ռ Ս Վ Տ Ր Ց Ի Փ Ք
Օ Ֆ

ա բ գ դ ե զ է լ թ
ժ ի լ խ ծ կ հ ճ ղ
ճ մ յ ն շ ո չ պ Ջ
ռ ս վ տ Ր Ց փ
օ ֆ

Պատել Դավաբեանի Թայմն Միդերմ տառատեսակը

ԱՐԳԴԵՉԷԸԹ
ԺԻԼԽԾԿՏՁՂ
ՃՄՅՆՇՈԳՊՁ
ՌՄՎՏՐՅԻՓՔ
ՕՓ

արգդեզերթ
ժիլխծկհձղ
ճմյնչոչղ
ռավսրցւփ
օֆ

Պաւել Դալլաբեանի Գարամին թճաւ տառատեսակը

ԱՐԳՊԵՉԷԸԲԺԺԻԼ
ԽԾԿՅՁՊՏՄՅԼԸՈՉ
ՊՁՈՍՎՏՐՑԻՓՔ
ՕՏ

ԱՐԳՊԵՎԷՈՐԺԺԻԼԻ
ՃԿԻՃՊԺՄԻՆՊՈՆՎՊՉ
ՌԱՎԿՊՊՍԼՎԻՔ
ՕՏ

Տիգրան Ստոյեանի Ստարդ տառատեսակը

ԱԲԳԴԵԶԷԸԹ
ԺԻԼԽԾԿՆՉՁՂ
ՃՄՅՆԸՈՉՊՋ
ՌՍՎՏՐՑԻՓՔ
ՕՖ

աբգդեվերթ
ժիլխծկհձղ
ճմյնչոչպջ
ռսվտրյւփք
օֆ

Մարիետա Խաչատրեանի Դպրոցական տառատեսակը